

MAGYAR ORVOSI NYELV

MAGYAR ORVOSI NYELV

MEGJELENIK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ORVOSI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR ORVOSI KAMARA ÉS AZ EURÓPAI NŐGYÓGYÁSZATI RÁK AKADÉMIA,
AZ ERDÉLYI MÚZEUM EGYESÜLET ÉS A PETŐFI IRODALMI MÚZEUM
GONDOZÁSÁBAN

ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ

Prof. dr. Bősze Péter

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK

Prof. dr. Berényi Mihály

Prof. dr. Bertók Lóránd

SZERKESZTŐ

Dr. Kuna Ágnes

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

Barabás Terézia

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök:

Prof. dr. Vizi E. Szilveszter

Tagok:

Prof. dr. Balázs Géza, Prof. dr. Besznayk István, Prof. dr. Donáth Tibor, Prof. dr. Grétsy László,
Prof. dr. Gyéresi Árpád, Prof. dr. Horváth Attila, Dr. Kapronczay Katalin, Prof. dr. Keszler Borbála,
Prof. dr. Kiefer Ferenc, Prof. dr. Kiss Jenő, Dr. Kovács Éva, Prof. dr. Kupcsulik Péter,
Prof. dr. Lapis Károly, Dr. Ludányi Zsófia, Prof. dr. Palkovits Miklós, Prof. dr. Prószték Gábor,
Prof. dr. Sótónyi Péter, Prof. dr. Szirmai Imre, Prof. dr. Telegdy Gyula

A Magyar Orvosi Nyelv megjelenik évente kétszer

KIADÓ: NOK Kiadó

CÍME: 2092 Budakeszi, József A. u. 25.

TELEFON: 36 20 359 7792

E-LEVÉL: bosze@eagc.eu, kunaagnes@gmail.com

HONLAP: www.orvosinyelv.hu

BORÍTÓTERV: Eper Stúdió • LAPTERV: Ifj. Megyeri Lajos / TÖRDELŐSZERKESZTŐ: Artvisione Bt.

NYOMDAI KIVITELEZÉS: Visit Kft., Budapest

A kiadvány a Magyar
Tudományos Akadémia
támogatásával készült.

Előfizetési díj nincs,
érdeklődők számára a folyóiratot
ingyen elküldjük.

ISSN 1588-3191

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	■ Balogh Lajos, Berényi Mihály, Bősze Péter, Dékán Mária, Gaál Csaba, Kuna Ágnes, Láng Miklós, Ludányi Zsófia, Szabolcs Zoltán, Varga Csaba	2
-------------------------------------	---	---

TANULMÁNYOK

<i>Emődy Levente</i>	■ Gondolatok a baktériumok nevezéktanáról – írásvonatkozások	8
<i>Kapronczay Katalin</i>	■ Schuster János és a magyar kémiai szaknyelv.	16
<i>Keszler Borbála, Kaán L. Miklós</i>	■ „A magyar orvosi nyelv korpuszá”-hoz (Kiegészítés Kuna Ágnes cikkéhez)	20
<i>Kiss László</i>	■ Egy füstbe ment terv: az első magyar orvosi szakfolyóirat. 250 éve született Sándorffi József	25
<i>Mészáros Ágnes</i>	■ Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből. IV. A finanszírozás szakszó szócsaládjának kialakulása.	29
<i>Mészáros Ágnes</i>	■ V. Az egészségügyi finanszírozási rendszer sajátos szakkifejezéseinek kialakulása	32
<i>Nyáry Szabó László</i>	■ Spanyol-é a gyilkos nátha? Muszkanátha – spanyol- nátha – kín(j)anátha. Náthák és az irodalom. A „spanyolnáthában” elhunyt Tömörkény István halálának 100. évfordulóján	35

SZÓCSISZOLÁS

<i>Bősze Péter</i>	■ Domain, motif, module és a -mer utótagú kifejezések Hozzászólók: Berényi Mihály, Ludányi Zsófia, Miklódy Dóra, Papp Eszter, Szabó T. Attila, Uray Katalin, Varga Csaba	39
--------------------	--	----

KÉRDEZZ – FELELEK

<i>Bősze Péter</i>	■ Létige + határozói igenév, avagy létige + befejezett melléknévi igenév? Hozzászólók: Berényi Mihály, Keszler Borbála, Kocsis Zsuzsanna, Kovács Éva, Lengyel Klára, Ludányi Zsófia	45
<i>Bősze Péter, Kuna Ágnes</i>	■ Szerzőink figyelmébe – Útmutató a kéziratok szerkesztéséhez	50

Dékán Mária

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

A *stent-graft* kifejezéssel kapcsolatban kérdezek. Ez egy eszköz, amelyet betegbe ültetnek be. Létezik *stent* és *graft* is, de a kettő együtt is? Én kötőjellel írom, de nem biztos, hogy helyesen.

VÁLASZOK

Bősze Péter

A *stent graft* angol szakkifejezés, amelyet a forrásnyelv szerint írunk, tehát külön. Magyar neve nincs.

Fogalmak.

Az idegen szavak szótára (Tolcsvai Nagy Gábor):

A *protézis* jelentése az orvosi nyelvben: mesterséges, nem élő anyagból készített testrész vagy szerv valaminek a pótlására.

A *stent* jelentése: üreges szervek (erek, epevezeték) nyitva tartására, megtámasztására beültetett eszköz.

Dorland's dictionary:

Stent: a) formázat valaminek a rögzítésére, b) csőszerű készítmény üreges szerv működésének biztosításához (intravasculár, ureterál stb. *stent*).

Prosthesis: mesterséges valami hiányzó testrész helyettesítésére.

Molnos Angéla (Magyarító könyvecske):

Protézis: mű-, vagy pótszerv (*mű- vagy pótvégtag* stb.); *pót- vagy mű-*.

Gaál Csaba

Két könyvemben is szerepel a *stent* szó, melynek eredetét lábgyezetben a következők szerint magyarázom:

Charles R. Stent (1807–1885): londoni fogorvos, aki lenyomatokat készített termoplasztikus anyagból *to stent* (angol szó a XIV. századból): kitágítani

A szót magát *endoprotézisként* fordítottam, melynek vannak öntáguló formái is. Magyarul is tulajdonképpen a közhasználatba átment – tágabb értelmű – *protézisként* mondanám, hiszen feladatát tekintve valóban nem más. Mindezt annak ellenére gondolom így, hogy a csípőprotézis nem csípőstent, de az ér- és szívsebészetben és a gyomor-bél sebészetében alkalmazott stentek is valójában protézisek (pl. tumor áthidalására fémstentek vagy fémprotézisek). Ez az a helyzet, amikor már annyira átment az orvosi köztudatba, hogy ezen már változtatni aligha lehet.

Összegezve én egyszerűen protézist értek alatta, amely a sokfélesége miatt gyűjtőfogalomként is felfogható. Hogy melyik fajtája, az a szövegkörnyezetből kiderül. A *stent* és a *protézis* bizonyos fenntartásokkal rokon értelmű szóként is kezelhető, például: *choledochusstent* helyett írható *choledochusprotézis* ('epeúti protézis vagy stent'), de megjelölhető és egyértelművé tehető, ha azt mondjuk: *oesophagusstent* helyett, hogy *oesophagusprotézis*, *vastagbélprotézis* stb.

Szabolcs Zoltán

A *stent graft* olyan összenyomott dróthálós műanyagból készült cső, amely, ha megszüntetik az összenyomottságát, kitágul, kifeszül, nekifekszik az érfalnak. Összenyomva helyezik az érbe; kitágulva megszünteti például a szűkületet, biztosítja a véráramlást. A magyar neve *öntáguló műér* lehetne.

Gaál Csaba

Egyetértek, de:

- nem mindegyik *stent* öntáguló
- nem mindegyik *stent* kerül érbe, hiszen – mint írtam – beültethető bélbe, nyelőcsőbe, epeútba.

Vagyis mindig jelzős szerkezetbe kell helyezni, hogy pontos legyen a fogalom.

És a *protézis*? Az már annyira „domesztikálódott”, hogy elfogadható. Ekkor egyszerű a helyzet, hiszen az *érprotézis*, *epeútprotézis*, *nyelőcsőprotézis* szavak mindent egyértelműen kifejeznek. És ha ezek nem merev eszközök, akkor hozzátehetjük, hogy *öntáguló*. Mi lenne, ha vagylagosan használnánk?

Berényi Mihály

Az angol nyelvű szakirodalomban *stent graft*, *stent-graft* és *stent grafting* váltakozik.

Stent: műanyagból, fémből vagy fémhálóból készült cső, amelyet az átjárhatóság megőrzésére helyeznek be csöves szervekbe (ér, nyelőcső, uréter, húgycső). A Magyar Urológia legutóbbi száma (2017;29:77) a *stent* helyett *betétet*, *sínt* javasol, a terjedő *sztentelés* helyett *sínezést*, *sínbehelyezést*, *betétbehelyezést*.

Graft: az angol *to graft* ('átültet, hozzátesz') igéből: 'átültetésre alkalmas élő emberi szövet' (szív, vese, bőr stb.).

Stent graft vagy *covered stent*: 'olyan fémhálóból készült speciális stent, amelyet kívülről műanyag borít'. A belső rugalmas fémháló és a külső műanyag együtt alkotja a cső falát. A hasi aneurizma bonyodalmait ilyen – érbe helyezett – csőhálóval lehet megelőzni. Szerintem a magyar nyelvben egyaránt főleg a *stent graft* és a *stent-graft*. Nevezhetnénk egyszerűen *érbetétnek*. A *graftot* hagyjuk meg *élő szövetnek*.

ÖSSZEGEZVE (Bősze Péter)

A *protézis* jelentése *mű-/pót-* előtagú összetétel a helyettesítendő valami nevével (*művégtag*, *műfog*, *műér* stb.). Általánosan: *pótlás*, *pótszerv* stb. *Csípőprotézis* = műcsípő, csípőpótlás.

A *stent* kettős jelentésű: Valaminek a rögzítése értelemben *támasztéknak* nevezhető. Az üreges szerv átjárhatóságának megtartása jelentésben *cső* + *pontosító kiegészítés* (*ércső*,

húgyvezetékcső stb.; elé tehetjük a *hálós* jelzőt [*hálós ércső*]). Megjegyzés: az elmondottak javaslatok, végleges elnevezéshez szakmai egyeztetés is szükséges.

Gaál Csaba

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Az orvosi közleményekben szabatosan, pontosan kell fogalmazni, és a szép stílus révén egyben megőrizni az írás olvasmányosságát is. Ezen belém rögződött tulajdonság szerint ítélek meg sok közleményt, származzon az akár nyelvész tollából. A pontosságot nemcsak magamtól, de másától is elvárom. Kéziratot csak akkor adok ki a kezemből, ha sokszori és pihentetés utáni átolvasás után sem fedezek fel benne hibát. A lap 2016. decemberi számában megjelent *Hogy tetszik lenni? Hogy vagyunk, hogy vagyunk?* (Kuna Ágnes) című írásban tűnt fel több olyan hibás elem, amely többszöri átolvasással vagy utánajárással elkerülhető lett volna.

CSAK PONTOSAN, SZÉPEN... Az első és a második bekezdés végén ugyanaz a gondolat kerül papírra, ami a figyelmesen olvasónak rögtön szemet szúr. Az az érzésem támad, mint ha nem tételezné fel rólam, hogy egyszeri közléssel megértettem.

„[...] két nyelvi jelenségre tér ki: az orvos által használt tetszikelésre, valamint a többes szám első személyű alakok mintázataira és szerepére.”

„[...] az orvos nyelvhasználatára összpontosít a tetszikelés és a többes szám első személyű nyelvi formák vizsgálatakor.”

Később így vezeti be az egyik alcímet: „A tanulmány további részében az orvos nyelvhasználatában adatolható többes szám *második személyű* nyelvi elemek használatára és szerepére térek ki [...]”. Majd következik az alcím: A többes szám *első személyű* nyelvi elemek használata.” (Kiemelés tőlem.) Ez az ellentmondás nem figyelmetlenség, hanem öreg hiba.

Az egyik felsorolásban szerepel: „van egy 114-es *hemmoglobinnunk*”. Ez lehetne elírás, de lehet felületességből adódó melléfogás is. Ha az ember egy közleményben több bosszantó baklövést is észlel, akkor bizony inkább a vétkes mulasztásra gondol.

SZAKMAI MEGFONTOLÁS Az *Orvos és szakember* alcímnél olvasok a lehetséges magyarázatokról, melyek a többes szám első személyű elemekre utalnak: „Az egyes munkaszakaszokat felváltva is végezheti az orvos, illetve az asszisztensnő (oltás, receptírás, EKG-készítés).” Majd így folytatja: „A példákban sok esetben nem is tudjuk eldönteni, hogy a valós cselekvést ki végzi vagy végezte (ki írja fel, ki utalja be, ki oltja be). Ezek jellemzően egy munkavégzési szokásrendbe illeszkednek.”

Szakmai kifogásom ismertetése előtt az alapkiindulás. Az orvos megbízhat bizonyos feladatokkal olyan erre kiképzett személyeket, akik alkalmasak tanulmányaik és képességeik folytán, és akik megfeleléséről az orvos megbizonyosodott: vérvétel, vénakanül létesítése, infúzió bekötése, vérnyomásmérés stb., de nem vehetnek át orvosi feladatokat!

Az írás szerzője szerint – többek között – az orvos és az asszisztensnő „felváltva” végezhet receptírást, utalhat be, és olthat azt az érzést keltve, mintha két egyenrangú félről lenne szó. A receptírás és a beutalás kizárólag az orvos feladata! A receptírás lényege nem az, hogy ki adja a formát (kézírás vagy gép, amit valóban végezhet asszisztensnő), hanem azzal válik érvényessé, ha az orvos aláírja, azaz hitelesíti, amiért felelősséget is vállal. Ugyanez vonatkozik a beutalásra: nem a nővér feladata a kórházba utalás. Ami pedig az „oltást” illeti. A nép nyelvén ez mindenféle tűszúrásos tevékenységet jelent, így tehát a *védőoltást* és az *injekciózást* is. Az oltás mind a *Magyar értelmező kéziszótárban*, mind a *Helyesírásban* (Osiris), mind pedig az *Orvosi lexikonban* csupán a ’védőoltás’ értelemben használatos. Az injekciózás is orvosi feladat, de – ellenőrzés mellett – megbízhat egy arra alkalmas asszisztensnőt is. Nem állja meg a helyét, hogy „nem is tudjuk eldönteni, hogy a valós cselekvést ki végzi”. Egyik beteg sem mondja, hogy a nővér ilyen és ilyen receptet írt fel nekem, vagy hogy az asszisztensnő beutalta a kórházba. Itt nem egyszerű „szokásrendről” van szó, hanem szigorúan szabályozott, jogi felelősséggel járó munkáról.

TANULSÁG Az orvoslás és a nyelvészet nagyban különbözik mind a pontos munka, mind pedig az írás vonatkozásában. Minden szónak ülnie kell, nem lehet hanyagul fogalmazni. Az orvostudományban adott esetben még egy tizedesvessző hovatétele is halálos következménnyel járhat! Csak akkor tudunk hatásosan együttműködni, ha a nyelvészek többet megtudnak munkatársaikról, az orvosokról és azok munkájáról, mint ahogyan nekünk is ismernünk kell alapvető nyelvi fogalmakat.

VÁLASZ

Kuna Ágnes

Az említett tanulmány anyagát közel 400 orvos-beteg találkozó adta, amelyen 2012 őszén személyesen vettem részt. Négy háziorvosi rendelőben (két vidéki, két budapesti férfi háziorvos munkáját figyeltük meg egy pszichológus-nyelvész munkatársammal (4). Az orvosokkal interjút is készítettünk a munkavégzésük rendjéről, jellemzőiről (35–43 perc terjedelemben) (3). Ezt kiegészítettük 2013-ban egy kérdőíves felméréssel, amelyben 50 orvos és 50 beteg vett részt (2). Többek között ez szolgált alapul a tetszikelés használatának a bemutatásához.

A cím a közelítés nyelvi stratégiáit ígéri az orvos-beteg találkozáson. Az említett bekezdések végén az ismétlés nem „kiokáltként” szerepel, hanem a címben jelölt megközelítésnek a kétirányú témafejlődését, annak kifejtését szolgálja (tematikus előrehaladás).

A „többes szám második személyű nyelvi elemek”-nél a második sajnálatos figyelmetlenség, igaza van, hogy javításra, helyesbítésre szorul.

A nyelvészeknél az adatközlő által közölt adat olyan, mint az orvosnak a tizedesvessző. Nem lehet tetszőlegesen meg-

másítani, vagy akárhová tenni. A „114-es hemmoglobinunk” adatközlőtől származik. Egy sic!-kel valóban lehetett volna jelölni.

Az ORVOS ÉS MÁS SZAKEMBER alcím a példával lényegében lezárul. Ezt az értelmezést a tördelési forma talán nem teszi egyértelművé. Lehetett volna külön alfejezetcímet adni neki, de mivel a tanulmányban – a folyóiratbeli cikkekhez képest – így is elég sok alfejezet szerepel, ezért ezt nem tettem meg. Azt feltételeztem, hogy számos nyelvi tényező enged arra következtetni, hogy ez nem ennek az alfejezetnek a részletes kifejtése. Minden hasonló fejezetben van alfejezetcím, rövid bevezető, aztán jönnek a példák; majd következik a másik alfejezet, rövid bevezető és a példák. Az ORVOS ÉS MÁS SZAKEMBER fejezetben is így van. Aztán új bekezdésben az első mondat így hangzik: „A példák közül azt is láthatjuk, hogy a T/1.-es alakok különböző mintázatokat hoznak létre.” És itt összefoglalódik az T/1. összes mintázata nyelviileg is kifejtve: ORVOS ÉS A BETEG, EMPATIKUS HASZNÁLAT, ORVOS ÉS ASSZISZTENSŐ, ORVOS ÉS MÁS SZAKEMBER. Sajnálom, ha ez mégsem lett egyértelmű.

Az, hogy a háziorvos és az asszisztens partnerként jelenik meg a munkavégzésben az orvosok beszámolóiból és a megfigyelésekből is kitűnik, nem az én saját „ötletem”. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az asszisztens bármilyen munkát átvehet az orvostól, ahogy ez a cikkben nem is szerepel. A megfogalmazás pontosan így hangzik: „Ennek alapja részben a közös munka, részben az, hogy az EGYES munkaszakaszokat felváltva is végezHETi az orvos és az asszisztens” (kiemelés tőlem). A betegnapló vezetése, az EKG-vizsgálat lefolytatása, a recept kinyomtatása, a beutaló kitöltése (nem aláírása) stb. gyakran közös munka, amely valóban egy közös munkarendbe illeszkedik. Ezt a példák is mutatják: „Táppénzes papírt adjunk-e?”, „Mit mérünk múltkor, [asszisztens neve]?”; továbbá az orvosokkal készített interjúk is ezt támasztják alá. Az oltást ’védőoltás’ értelemben (ahogy a tanulmányban is használtam) jellemzően az orvos adja be, de előfordul az is, hogy az asszisztens (erről mind személyesen, mind beszámolók alapján meggyőződhettem).

Sajnálatos igazság az is (számos beteg beszámolója alapján), hogy vannak helyek, főként állandó orvoshiánnyal küszködő településeken, ahol az asszisztens látnak el törvényileg az orvosi hatáskörbe sorolt feladatokat. Ez sajnálatosan magyar jelenségnek tűnik, és valószínűleg az orvoshiánnyal és a leterheltséggel is szorosan összefügg. Nemcsak háziorvosi rendelőkben, de kórházakban is megfigyelhető hasonló jelenség. Sokszor az ápolók, nővérek is kötelesek olyan feladatokat is ellátni, amelyeket kizárólag orvos végezhetne. Ezt igazolja az a 144 magyar konfliktustörténetet feldolgozó kutatás is, amely a gyógyítók munkahelyi konfliktusait elemzi egy összehasonlító (1), nemzetközi (amerikai–svájci–magyar) vizsgálat keretein belül (5, 6). Lássunk egy „beszédes”, de egyáltalán nem egyedi példát, amely egy 42 éves nővér beszámolójából származik, aki egy transzplantációs osztályon dolgozik:

„Nekem általános nagy konfliktusom az, és inkább így beszélek, hogy nagyon sokszor dolgozunk az orvosok helyett, amit nem tudok, és egyszerűen nem tudok elfogadni. Csak bele vagyok kényszerítve ebbe, mert hiába van, mondjuk, munkaköri leírásunk, amibe meg van határozva, hogy mi a mi feladatkörünk, hiába végeztem el egy főiskolát, ami sok mindenre jogosít, de nagyon sok mindenre meg is tanítottak, hogy mi az, amit biztos, hogy nem szabad, mert nem ápolói kompetencia. Mégis nap mint nap, és talán ez a legterhelőbb, hogy nap mint nap bele vagyok ebbe kényszerítve, hogy az orvosi feladatokat végezzem el, holott tudom, hogy törvényt sezegek, jogszabályt sezegek meg, saját magam ellen megyek, és nem véd meg senki, ha baj van.”

Magyar sajátosságnak tűnik a munkaszervezési feladatok pontatlan meghatározása, az alá-fölé rendeltség, főleg annak „feudalisztikus”, ki nem mondott jellege és a nem megfelelő minőségű tájékoztatás. Tehát a gyakorlat sokszor nem elég „tisztá”.

IRODALOM

1. Csupor Éva, Kuna Ágnes, Pintér Judit, Kaló Zsuzsa, Csabai Márta *Konfliktustípusok és konfliktuskezelés magyar egészségügyi dolgozók körében* Orvosi Hetilap 2017;158/16:625–32.
2. Domonkosi Ágnes, Kuna Ágnes *A tetszikelés szociokulturális értéke. A tetszikelés kapcsolattartási stílus szerepe az orvos-beteg kommunikációban* Magyar Nyelvőr 2015;139/1:39–63.
3. Kuna Ágnes, Kaló Zsuzsa *Orvos-beteg kommunikáció és az érzelme kifejezés nyelvészeti elemzése a családorvosi gyakorlatban* A Magyar Pszichológiai Társaság XXII. Országos Tudományos Nagygyűlése, Budapest 2013.
4. Kuna Ágnes, Kaló Zsuzsa *Az orvos-beteg kommunikáció a családorvosi gyakorlatban*. In: Veszelszki Ágnes, Lengyel Klára (szerk.) *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve* Budapest, Éghajlat Könyvkiadó 2014:117–30.
5. Kim Sara, Buttrick Elisabeth, Bohannon Isaac, Frans Elise, Shannon Sarah E. *Conflict Narratives from the Health Care Frontline: A Conceptual Model* Conflict Resolution Quarterly 2016;33/3:255–77.
6. Kim Sara, Bochatay Naike, Relyea-Chew Annemarie, Buttrick Elisabeth, Amdahl Chris, Kim Laura, Frans Elise, Mossanen Matthew, Khandekar Azhar, Fehr Ryan, Lee Young-Mee *Individual, interpersonal, and organisational factors of healthcare conflict: A scoping review* Journal of Interprofessional Care. 2017;31/3:282–90.

Láng Miklós

Az 1. számban, a MOTTÓKERESŐBEN Balogh Lajos megkérdez, hogy egyetért-e a javaslatával: „Anyanyelvünk a világ kincse” című gondolatát jónak találom. Azt szeretném hozzáfűzni, hogy az „Anyanyelvünk” helyett azért írtam „Sajátos nyelvünket”, mert anyanyelve mindenkinek van, viszont a magyar nyelvet sajátosnak tudom.

Egy érdekes magyarázatot olvastam erről, bár nem tudom, hogy ez igazolja-e azt, hogy a magyar nyelv egyetlen más nyelvből sem származik, ezért sajátos: nyelvünkben van a legtöbb két betűből álló értelmes szó (az olaszban kettő, a franciában 20), a magyarban vagy 50.

Balogh Lajos

Ami Láng Miklós nyugalmazott szerkesztő úr sorait illeti, okos érvelésével egyetértek. Egy nemzeti jelmondatba ugyanakkor szerintem inkább az emelkedett tartalmakat hordozó szavak illenek.

Ludányi Zsófia: *Ki nem magyar? Válasz Berényi Mihálynak*
TISZTELT PROFESSZOR ÚR!

A *Magyar Orvosi Nyelv* 2016/2-es számában megjelent vitaindító tanulmányomhoz (2) írott hozzászólására (1) szeretnék válaszolni, pontosabban egy félreértést eloszlatni. Írásomban Simonyi Zsigmondot idéztem, aki szerint egy-egy szó, nyelvi forma akkor helyes, ha azt a magyar anyanyelvűek kisebb vagy nagyobb közössége használja. Professzor úr a válaszában ezt írja: „Bevállal, fölállal, elvállal, vállal. Én, magyar anyanyelvűként csak a negyediket használom, nagyritkán a harmadikat is. Az utcán, a tévében, a fiatalok között a *bevállal* uralkodik. Akkor én nem vagyok magyar?”

Véleményem szerint egyáltalán nem következik az elmondottakból az a megállapítás, hogy az, aki nem mond *bevállal*-t és *fölállal*-t, az nem magyar, de ha mégis valaki számára félreérthetően fogalmaztam, s akaratomtól függetlenül megbántottam, úgy elnézést kérek. Természetesen senkinek a magyarságát nem állt szándékomban kétségbe vonni. Arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy valójában nem létezik olyan, hogy „a” magyar nyelv. Mindenki a magyarnak egy változatát beszéli. Professzor úr alapnyelvében (elsődleges nyelvváltozatában, anyanyelvváltozatában) nem szerepel a *bevállal* és a *fölállal*, ezért sérti a fülét; az én anyanyelvváltozatomnak (minden bizonnyal az életkori különbségek miatt) teljes mértékben része a *felvállal*, sőt a *bevállal* is. Ez utóbbit, bevallom, jó néhány évvel ezelőtt magam sem kedveltem (s ezt ismét magánemberként mondom, mert a nyelvésznek nem tiszte értékítéletet mondani az egyes nyelvi formákról). Idegenkedésem oka az volt, hogy elsősorban a televíziós valóságshow-k kétes hírnevű szereplőinek nyelvhasználatában találok sok *bevállal*-l. Érdekes azonban megfigyelni, hogy amikor bizonyos szavak, nyelvi formák nem tetszenek nekünk, valójában attól a társadalmi csoporttól, beszélőközösségtől idegenkedünk, amely az adott szót, nyelvi formát használja.

Professzor úr következő példája: „A képernyőn eltakart arcra ma azt mondják, hogy *kitakart*. Az én szótáramban ez a *beta-kar*, *eltakar* ellentétje. Ilyenkor azt állítják a nyelvészek, hogy »Fejlődik a nyelvünk!«”. Folytatva az előző gondolatmenetet: az is teljesen természetes, hogy míg az Ön alapnyelvében nincs helye a *kitakar* ’arcot eltakar’ szónak, másokéban helye van. Senkinek nem kell beépítenie az aktív szókincsébe ezt a szót, ha nem tetszik neki, de jó, ha tudomásul veszi: a magyar beszélőközösség jelentős része használja. Hogy a nyelvészek azt állítanák, a *bevállal*, *felvállal* stb., tehát a „fölösleges” igekötős igék keletkezése a nyelv fejlődésének jele, az azonban nem állja meg a helyét. A *fejlődik* szó azt jelenti, hogy egy

„alacsonyabb” állapotból, szintről alakul a nyelv egy „magasabb”, fejlettebb felé, erről azonban szó sincs; a nyelvészek nem állítják, hogy a nyelv fejlődik. A nyelv nem fejlődik (és persze nem is romlik): egyszerűen csak változik.

Professzor úr említést tesz a fiatalok utcai nyelvhasználatáról. Bizony, szlengszavakat használnak, amelyek lehet, hogy nem tetszenek nekünk. De semmi értelme összehasonlítani a fiatalok személyes nyelvhasználatát például a mai tudományos közlemények nyelvével: két teljesen eltérő nyelvhasználati szinterről van szó, amelyben egészen más normák érvényesülnek. Magyarórai fogalmazásban, dolgozatban bizonyára egy „mai fiatal” sem használna szlengszavakat (amelyeket az osztálytársaival való beszélgetésben egyébként igen), mivel tudja: ezek a szavak egyszerűen nem illenek bele a tudományos stílusba. „Akkor miért van a tantárgyak között a magyar nyelv?” – kérdezi Professzor úr. A válasz: pontosan azért, hogy az előbb elmondottakat megtanulják. A jó magyartanár nem tilalomfákat állít (például: „Nincs olyan, hogy *deviszont!*”, „*Hát*-tal nem kezdünk mondatot!” stb.), hanem megismerteti a diákokat a nyelv működésével; hogy különféle nyelvhasználati szinterek, közléshelyzetek vannak, amelyek más-más stílust, nyelvhasználatot követelnek meg: hogy „helyes”, létező magyar szó a *bevállal*, amelyet nyugodtan használhatnak a családban, barátaikkal, de magyardolgozatba (és később például egy szakdolgozatba) lehetőleg ne írják bele.

Végezetül szeretném megköszönni Professzor úrnak a vitaindító cikkemhez fűzött hozzászólását, és remélem, hogy válaszával sikerült eloszlatni a félreértést.

Tiszteletteljes üdvözlettel

Ludányi Zsófia

IRODALOM

1. Berényi Mihály *Hozzászólás Ludányi Zsófia cikkéhez Magyar Orvosi Nyelv* 2016;2:96–7.
2. Ludányi Zsófia *A nákolástól a „töltelékszavakig”. Gondolatok a(z orvosi) nyelvművelésről és a nyelvi normákról Magyar Orvosi Nyelv* 2016;2:86–96.

HOZZÁSZÓLÁS

Bősze Péter

„...a nyelvhelyesség ügye nem nyelvészeti szakkérdés, hanem közügy, mindnyájunk ügye.”

Kodály Zoltán, 1974

A *Magyar Orvosi Nyelv* előző számában Ludányi Zsófia vitaindító írását közzétettük, amelyhez Berényi Mihály is hozzászolt. A fenti levél válasz erre a hozzászólásra; nyugalmazott egyetemi tanár és fiatal nyelvész nézetváltása.

Az anyanyelv a létünk alapja, nem csoda, hogy mi, akik már túl vagyunk életünk delelőjén, és sokat foglalkoztunk a nyelvvel – leginkább mint tudományírók –, másként látjuk

a magyar orvosi nyelv, a magyar nyelv helyzetét, mint a szabadelvűen tanított fiatal nyelvészek. Léven természettudósok, a nyelvet is ekként szemléljük. Annál is inkább, mert a nyelv „él”, hiszen a folyton változó él. Az élő valaminek biológiai természete, hogy sérülhet. Tudom, hogy a nyelvnek nincs biológiája a szó sejtteni értelmében, de a törvény vonatkozik rá: nagyon is sérülhet, és el is tűnhet; ezt példák százai igazolják. Ha sérül, gyógyításra szorul. Igen, de hogyan állapítom meg a sérülést? Ludányi így ír: „A nyelv nem fejlődik (és persze nem is romlik): egyszerűen csak változik”. Ha a nyelv nem romlik, akkor nem is sérülhet. Ez a bökkenő, ez a nézetkülönbségek alapja. Természettudományos szemmel: valami eltűnését romlás előzi meg, kivéve az erőszakosságot; a nyelv esetében például a nyelvet beszélők kiirtását. Az orvoslással foglalkozók a nyelv bizonyos változásait romlásnak kóris-mézik, hasonlóan a test apró félremozdulásaihoz, amelyek még csak sejtetik a bajt. Számomra az, hogy „a nyelv nem romlik” nem értelmezhető. Már csak ezért sem, mert minden viszonyított.

Büszkéek vagyunk arra, hogy a legkorábbi írásmlékeinket is megértjük; nem úgy, mint például az angolok, akik Shakespeare nyelvét már olvasni sem tudják. Kedves fiatal szabadelvű nyelvész barátaim, nem óriási kár ez? A világ legnagyobb írójának írásait az anyanyelvűek „fordításban” ismerik. Óriási nyelvészeti kincs veszett el. Lehet, hogy a mi utódaink Arany Jánost „fordításból” fogják tanulni? Eleink vigyázták a nyelvet, nem engedték, hogy idejussunk. Talán a szabadelvűeknek is érdemes elgondolkodni azon, hogy az a nyelvváltozás, amely előbb-utóbb a csodálatos magyar irodalmi hagyomány elavulásához vezet, mégiscsak nyelvromlás. Talán még is inkább őrizni kellene a nyelvhagyományainkat, beleértve a szavakat, szótársításokat (ígeköttők például), mondat szerkesztéseket, szövegezést, semmint szabadjára engedni, „tanulatlanként” nyelvhasználatát szerint tartani helyesnek. Ezért mondjuk, hogy irányítani kell a nyelvhasználatot. Számomra döbbenetes az, hogy „a nyelvésznek nem tiszte értékítéletet mondani az egyes nyelvi formákról”. Orvosi hasonlattal élve, ez olyan, mintha a folyvást alkoholt ivó emberről nem lenne tisztem véleményem mondani. Nagyon is tisztem, hogy óvjam a bajtól, a végzetétől. Így gondolom ezt a nyelvről, a nyelvészek feladatáról is.

Lehet úgy vélni, hogy az idegen szavak használata nem nyelvromlás? Ha egy érszakaszt idegen anyaggal helyettesítek, még jól működik, de az ér már elromlott. A magyar szó helyettesítése idegennel pontosan ugyanez. Ha az ér több szakaszát is idegennel helyettesítem, a működése is megsínyli: megváltozik a „mondat szerkesztése”; egyre kevésbé emlékeztet önmagára. Ha az ér még további részeit is idegenesíteni kell, előbb-utóbb összeomlik a keringés, miként a nyelv is, ha az idegen szavak mennyisége túllép egy határt. A fölösleges, vagyis a magyar szóval kifejezhető idegen szavakról nem is beszélve. Nekem ez olyan, mintha ép eret helyettesítenék idegen anyaggal.

Szokásom, hogy tanulok az unokáimmal, nem is árt az elemi iskolában tanultakat feleleveníteni. A minap egyik magyar kifejezés idegen változatát is tanították. A kilencéves kis-

lány gyermeki ártatlansággal kérdezi: miért kell ezt tudni, hiszen van jó magyar szó helyette, mindenki érti is? Nem fűzök megjegyzést hozzá. Jut eszembe Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára*. Van benne vagy 50 000 szó! Tetemes része fölösleges, mert van magyar megfelelője. Ennyi jött a nyelvünkbe! A töredéke elég lenne néhány idegen nyelv megtanulására.

A nyelvész Szabó T. Attila írta: „[...] az idegen szó dédelgetése nem szókincsbeli gazdagodást, hanem éppen ellenkezőleg, szegényedést jelent. Egy sereg magyar szót hagyunk figyelmen kívül, mikor idegen szót használunk.” Ezt a saját tapasztalatommal százszorosan alátámaszthatom. Én is úgy vélem, hogy a fölösleges idegen szó a nyelv élődíje: felfalja a magyart.

Értetlenül olvasom:

„Érdemes azonban megfigyelni, hogy amikor bizonyos szavak, nyelvi formák nem tetszenek nekünk, valójában attól a társadalmi csoporttól, beszélőközösségtől idegenkedünk, amely az adott szót, nyelvi formát használja”.

Engem a nem tetsző nyelvi forma zavar, nem pedig azok, akik beszélnek. Egyébként a „nem tetsző” nyelvi formák nem is korlátozódnak egyetlen beszélőközösségre, bizony átvészlik mások is.

Nem tudom értelmezni a következő mondatot sem:

„A jó magyartanár nem tilalomfákat állít (például: „Nincs olyan, hogy *deviszont!*”, „*Hát*-tal nem kezdünk mondatot!” stb.), hanem megismerteti a diákokat a nyelv működésével; hogy különféle nyelvhasználati szinterek, közléshelyzetek vannak, amelyek más-más stílust, nyelvhasználatot követelnek meg: hogy „helyes”, létező magyar szó a *bevállal*, amelyet nyugodtan használhatnak a családban, barátaikkal, de magyardolgozatba (és később például egy szakdolgozatba) lehetőleg ne írják bele”.

Elképzelhetetlen, hogy azok, aki lépten-nyomon *bevállalt* mondanak, írnak, adott esetben a helyénvaló *elvállal* szót fogják használni. Természetesen ez csak egy példa, a hasonló szavak tömegére gondolok; a megállapítást erre vonatkoztatom. Olyan sok szó, amelyet a magyartanár mind nem tárgyalhat. Azt sem értem, hogy mi baja lenne a *bevállalt* használó beszélő közösségnek, ha *elvállalt* mondana, mert a magyartanár tilalomfát állított. Nem értenék meg egymást? Bizony könnyebb lenne a helyzetük, ha nem kellene azon gondolkodniuk, hogy mi a helyénvaló, amikor azt kell használni. Mi értelme az ilyesminek? Micsoda ostobaság nem a helyénvalót megtanítani a gyermekeknek! Sőt, biztatni őket, hogy nyugodtan használják a nem helyénvalót az ő körükben. Senki nem gondolhatja komolyan, hogy ez helyes. Kérem, ne értsenek félre: tudom, hogy van belső nyelvi két-nyelvűség, például tájnyelvek, de az teljesen más. A tájnyelv csoda, színesít, hagyomány; vigyázni kell rá.

A kiragadott példákkal a gondolkodásunkra akarok rávilágítani, arra hogy miként gondolkodunk mi orvosok a nyelvről, és csapunk az asztalra, ha használatát helytelennek ítéljük. Hozzászoktunk ugyanis ahhoz, hogy amit helyte-

lennek gondolunk, azonnal megtiltjuk, javítjuk a betegek érdekében – akár indulatosan is. Igen, indulatosan is – nincs ellentmondás –; a betegnek nem árthatunk. Hozzáteszem: a nyelvnek sem.

Varga Csaba

Hogyan magyarázhatnánk a *single-cell* jelzőt? Én *sejtszintűnek* szoktam, pl. *single-cell DNA microgel electrophoresis* = *sejtszintű DNS mikrogél-elektroforézis*.

Egy másik kifejezés a *monitoring*. Gyakran olvasom, hogy *monitoringozásként* használják. Ez szerintem *monitorozás* lenne (pl. *mutagénexponált egészségügyi személyzet citogenetikai monitorozása, szervesfoszfát-pesztiddel exponáltak AChE-aktivitásának monitorozása*). Köznyelvi példa: *banking* – *bankolás*, *surfing* – *szörfölés/szörfözés*, de helytelen a *shopping* – *shoppingolás* vagy *tuning* – *tuningolás*.

Még két kifejezés: *set* és *kit* 'eszközök/vegyszerek készlete'. A *set* magyaros átírásban (amikor még csak a teniszből használták) *szet* volt. Most minden reklámújságban *szettként* látható, ha valamilyen készletről van szó. *Kitre* is ez vár, ha bekerül a közbeszédbe. Lehetne ebben is állást foglalni?

VÁLASZOK

Berényi Mihály

Single-cell. Az eredeti jelentését (1966) ismerem: a *single-cell protein* = *egysejtfehérje* (szubsztrátumból bizonyos nagygomba- vagy élesztősejtekkel előállított fehérje, amely a sejt enzimjére jellemző). Mintha „fajlagos” lenne az a fehérje: például a gomba mást állít elő ugyanabból a szubsztrátumból, mint az alga. Varga Csabának mintha mást jelentene. A *sejtszintű* jelentését nem értem.

Monitoring. Valamit *monitoringozásként* használni szerintem is nagyon bután hangzik, inkább *monitorozás*, de az is fölösleges, legérthetőbb a *megfigyelés*, *nyomon követés* valamilyen szempontból: mutagéneknek kitett személyzet citogenetikai ellenőrzése. Utálom a *shoppingot* a *shoppingolással* együtt. Én vásárolok, vásárolgatok, nézelődöm az áruházban. A benzinkutak *shopját* az idegenforgalom miatt tűröm el.

Set, *kit* = *készlet*. Vegyszerkészlet, szikekészlet. Semmi szükség *setre*, *szettre*, *kitre*. Sajnos a *szett* játék értelemben nagyon meghonosodott, akkor maradjon meg csak ott.

Bószé Péter

Single-cell. Nem ismerem a módszert pontosan. Ezt olvasom: „The single cell gel electrophoresis (SCGE) assay is a

rapid, simple, visual and sensitive technique for measuring DNA breakage in individual mammalian cells.” Ez azt jelenti, hogy a DNS-károsodást egyetlen sejtben vizsgálják. Ha ez igaz, *egysejtesnek* mondanám. Tehát: *egysejtes DNS-mikrogélelektroforézis*.

Varga Csaba

Nem egészen. Sok sejtben vizsgáljuk, csak egyenként. Azért gondoltam a *sejtszintűre*, mert a többi módszer sejtenyészet, szövetdarab vagy szerv össz-DNS-ét vonja ki, és abból dolgozik. Itt egy-egy sejt szintjén tudjuk dektálni a töréseket.

Ebben az esetben talán *sejtenkénti* mondanék.

Monitoring. Fölösleges idegen szó, tökéletesen helyettesíthető magyar szóval; használatát kerülöm. Egyébként: *monitorizálás* a javasolt Tolcsvai Nagy Gábor szótára szerint.

Varga Csaba

A *monitorizálás* szerintem rossz megoldás. Nyilván az angol *to monitor* igéből származik (nem pedig *to monitorize*), utóbbi esetben talán indokolni lehetne. A *citogenetikai monitor* kifejezés jogszabályokban megjelent, így ezt a munkahigiénében kénytelenek vagyunk használni. Jelentése: 'citogenetikai módszerekkel követni a munkavállalót ért sugár- vagy kémiai expozíciót.' Te melyik magyar szóra gondoltál helyette?

Az idegen szavakat sokszor nem egyetlen szóval helyettesítjük; a szövegösszefüggés szerint más-más szót használhatunk, hogy árnyaltabban fejezzük ki magunkat. Például: a *citogenetikai monitor* helyett *citogenetikai felügyelet*.

Set, *kit*. A Tolcsvai-féle szótárban ez van:

kit: 1. készlet, 2. szerszámkészlet, 3. felszerelés (pl. katonáé).

szett: készlet, több összetartozó tárgy együttese (pl. ruházatban, háztartási eszközökben).

A *készlet* szó mindkettőben előfordul, de egyikre sem igazán megfelelő. A ruhaszett nem ruhakészlet, inkább ruhaegyüttes. Az *Értelmező szótár*+ ezt írja: 1. valamiből felhalmozott mennyiség, 2. tárgyaknak együtt használt, de többféle daraból álló együttese, 3. tartalék (régies).

Orvosi értelmezésben a *kit* a laboratóriumi vizsgálattal kapcsolatos, méghozzá egyetlen vizsgálathoz szükséges kellékek együttese. Például: FSH-kit az FSH meghatározásához szükséges vegyszerek, esetleg edények stb. összessége.

Emődy Levente

Gondolatok a baktériumok nevezéktanáról – írásvonatkozások

A nevezéktan (nómenklatúra), ahogy más mikroorganizmusok és a magasabb rendű élőlények esetében, a baktériumoknál is a rendszertan (taxonómia) részét képezi. A névadást megelőzően meg kell ismerni a baktérium tulajdonságait, amelyek alapján azonosítható lesz (identifikálás, azonosítás), majd e tulajdonságok szerint lehet besorolni egy alá-fölé rendelt rendszerbe (klasszifikáció, osztályozás).

Mivel ezen írás a nevezéktannal foglalkozik, a rendszertan másik két alappilléreivel (azonosítás és osztályozás) csak annyiban foglalkozom, amennyiben az a nevezéktan tárgyalása során az összefüggések megvilágításához feltétlenül szükséges.

A *Baktériumok Nevezéktanának Nemzetközi Kódexében* (6, 9) az alapelvek, szabályok és ajánlások összesített száma az alpontokkal együtt jóval meghaladja a százat, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy ebben a rövid közleményben ezek mindegyikére lehetetlen kitérni, sőt az adott részterület vonatkozásában is önmérsékletet kell tanúsítani a tartalmi korlátok miatt. Ez egyben azt is jelenti, hogy a szerzőnek a kérdéskörön belül is mérlegelnie kell, hogy mit tart fontosnak közölni, mi az, ami az olvasó érdeklődésére leginkább számot tarthat. Ez óhatatlanul magában hordozza a személyes vélekedés lehetőségét, leginkább az alacsonyabb rendszertani egységeknél (nemzetség és faj), amelyek az egyedi neveket tartalmazzák. Mivel a nem mikrobiológus olvasó érdeklődésére is ez a terület számíthat leginkább, ezért a hangsúlyt erre a területre fektetem. Az alábbiak, főként a példák és magyarázatuk, személyes véleményt is tartalmaznak, ezért elképzelhető, hogy nem mindig találkoznak az olvasó egyetértésével, vagy akár eltérő vélemények is megfogalmazódhatnak, amit természetesnek tartok.

A nevezéktan főként görög–latin kifejezéseken alapul, ezért talán nem megalapozatlan a baktériumok elnevezésére vonatkozóan a késő római stilisztának, Terentianus Maurusnak a könyvek sorsára utaló mondását idézni: „Pro capto lectoris habent sua fata libelli” (21). Ahogy a könyveknek, a baktériumneveknek is megvan a maguk sorsa, amit a könyvéhez

hasonlóan nagymértékben befolyásol az „olvasó”, vagyis a névalkotó és felhasználó ismeretanyaga, szellemi felkészültsége. Egyesek porosodnak, mások „kézről kézre járnak”, alakjuk, értelmezésük, rendszertani helyzetük, valamint viselőik gyakorlati jelentősége az idők során lényegesen változhat.

Mivel az ismeretanyag, amely a szellemileg felkészült névalkotó rendelkezésére áll, egyre bővül, az elnevezések tudományos pontossága is növekszik. Új családok, nemzetségek és fajok jelennek meg, egyes fajok új nemzetségbe kerülnek, mások alfajjá minősülnek. Az utóbbi évtizedekben a megjelenés, a küllem (fenotípus) alapú csoportosításnál sokkal pontosabb besorolási lehetőséget nyújtó DNS-alapú osztályozás a nevezéktanban is jól nyomon követhető fejlődést hozott (összehasonlítás hibridizációs és szekvenálós módszerekkel). Ezen az alapon akkor sorolunk két baktériumot ugyanabba a fajba, ha a bázissorrendjük legalább 70%-ban azonos, valamint azok denaturálási (láncszétválási) hőmérsékletei között a különbség kisebb 5%-nál. Természetesen ez nem jelenti a küllemi tulajdonságok kizárását a rendszerezésből, azoknak nélkülözhetetlen szerepük van egységek meghatározásában és elnevezésében (antigén – szerovariáns/szerotípus, biokémiai tulajdonságok és tápanyagigény – biotípus).

A baktériumok rendszertani besorolásának és a megfelelő név kiválasztásának a nehézségeire talán még jobban vonatkozik Otto Friedrich Müllernek eredetileg az ázálékállatokra vonatkozó, 1786-ban született *Animalcules infusoria fluvia tilia et marina* című művéből származó mondat: „[...] a biztos és végleges meghatározás olyan sok időt, a szem és az ítélőképesség olyan élességét, annyi kitartást és türelmet igényel, hogy annál nehezebb dolgot nehéz találni” (16). Ezeket a nehézségeket már a baktériumokra vonatkoztatva tárgyalja Cowan (7) és Trüper (23, 24).

Különösen nehéz besorolni és nevet adni olyan baktériumoknak, amelyek jelen vannak különböző környezeti mintákban vagy egészséges élőlényekben (mikrobiota), de nem tenyészthetők. Ezek genetikai anyagának felépítését metagenomikai módszerekkel tudják vizsgálni, majd adattá-

rakban lévő DNS-szakaszokkal összehasonlítva, rendszertani helyet és nevet is lehet nekik javasolni (recommended name).

A szakaszos jellemzés igénye manapság is megfogalmazódik az új rendszertani egységek megalkotásánál és elnevezésénél; fontosnak tartják a küllemi, a biokémiai jellemzők és a genotípus együttes figyelembe vételét (2). Ezt azzal indokolják, hogy a teljes DNS-bázissorrend ismerete még nem ad megbízható előrejelzést az anyagcsere és a kemotaxonómia szempontjából. Sutcliffe (20) szerint az „in silico taxonomy”, vagyis a kemotaxonómiai sajátságok megállapítása genomikai adatok alapján még gyermekcipőben jár.

A prokarióta-rendszertan hivatalos lapja az *International Journal of Systematic and Evolutionary Microbiology*. Ide kell közlemény formájában benyújtani a javasolt új (candidatus) baktériumneveket a nevek után a *nova* megjegyzéssel (*genus nova*, *species nova*), amelyek véglegesítése csak a fenti folyóirat szerkesztőbizottságának és a Prokarióta Rendszertan Nemzetközi Bizottságának jóváhagyásával nyer végleges (validatus) besorolást, amely az ezt igazoló diploma kiadásával valósul meg. Esetenként a névjavaslatot más folyóiratba nyújtják be, de a jóváhagyást akkor is a megnevezett bizottság végzi. Az új nevezéktani egység képviselőjét (típustörzsét) azonosító jelöléssel ellátva kell elhelyezni két nemzetközileg elismert törzsgyűjteményben. Jól érzékelteti a nevezéktan lendületét, hogy a folyóirat minden havi számában közöl egy-egy jegyzéket az újonnan bejelentett és jóváhagyott nevekről.

A baktériumok összességét magában foglaló Regnum/Ország/Birodalom szintű rendszertani egység neve: Bacteria. Az ez alatti egységek sorrendben a Phylum/Törzs – Classis/Osztály – Ordo/Rend – Familia/Család – Genus/Nemzettség – Species/Faj. Az 1. táblázat az egyes egységeket egy-egy példával mutatja be:

1. táblázat: A baktériumok rendszertani beosztása a szintek csökkenő rendjében

NEVEZÉKTANI EGYSÉG	PÉLDA
Ország	Bacteria
Törzs	Proteobacteria
Osztály	Gammaproteobacteria
Rend	Enterobacteriales
Család	Enterobacteriaceae
Nemzettség	<i>Escherichia</i>
Faj	<i>Escherichia coli</i>

A magasabb szinteken nyilvánvalóan sokkal kevésbé várhatók változások, mint az alacsonyabb szintű egységekben. Az újonnan felfedezett baktériumok leggyakrabban már ismert nemzetségekbe sorolhatók be, de ritkábban új nemzetséget, vagy akár új családot, sőt rendet is képviselhetnek. Erre példa a légionárius betegség kórokozója, amelyet 1976-ban

mutattak ki egy philadelphiai szállodában veterán – ottani elnevezéssel „légionárius” – összejövetelt követően tüdőgyulladásban megbetegedett személyekből, akik a vizsgálatok szerint a légkondicionáló rendszer párologtatójában lévő baktériumoktól fertőződtek meg (4). Az új kórokozó a *Legionella* (genus novum) *pneumophila* (species nova) nemzetség és faj elnevezést kapta, de a család (*Legionellaceae*, familia nova) és rend (*Legionellales*, ordo novus) szintjén új egységet képvisel (2. táblázat). A rendnél magasabb szinten az új kórokozó besorolható volt a már korábban létezett egységekbe. Azóta a *Legionella* nemzetségben további több mint 40 fajt azonosítottak.

2. táblázat: A *Legionella pneumophila* felfedezésével kapcsolatos új rendszertani nevek (Az új nevek vastag betűvel kiemelve)

NEVEZÉKTANI EGYSÉG	PÉLDA
Ország	Bacteria
Törzs	Proteobacteria
Osztály	Gammaproteobacteria
Rend	Legionellales
Család	Legionellaceae
Nemzettség	Legionella
Faj	Legionella pneumophila

A fenti két példa együttes bemutatása azért is indokolt, mert csak a második, tehát az időben későbbi követi azt az elnevezésekre vonatkozó egyik legáltalánosabb egyezményt, hogy a család neve az alá tartozó legtipusosabb nemzetség néven alapuljon. Míg ezt a hagyományt a *Legionellaceae*, *Legionella* elnevezések követik, addig a bélbaktériumok családjánál hiába az *Escherichia* a típus nemzetség, a család neve nem ezen a nemzetségen alapul, hanem a bélcsatornával való határozott összefüggése révén az *Enterobacteriaceae* nevet kapta. A példa további érdekessége, hogy bár a családban van *Enterobacter* elnevezésű nemzetség, a családnév nem erre a nemzetségre utal, mivel akkor az „i” betűt nélkülöző *Enterobacteraceae* alakot kellene használni, ahogy az *Acetobacter* nemzetség neve alapján az *Acetobacteraceae* családnévet is képezték betoldott „i” betű nélkül.

Már az eddigiek is mutatják, hogy a nevezéktan nem lezárt, hanem tartalmilag bővíthet új nevekké, a besorolás és a nevek változhatnak, a névalkotás nem mindig követ azonos megfontolásokat. A továbbiakban szokványos példákkal mutatom be a nevezéktan jellegzetességeit, egyben a szokványostól eltérő, különleges névalkotásokra is kitérek.

Az első két táblázatból az is látható, hogy az ország, törzs és rend szintű neveket nagy kezdőbetűvel és nem dőlten szedve írjuk, míg a család, nemzetség és faj nevei dőlt betűvel írandók, a család és nemzetség nevei nagy kezdőbetűsek. Ha a nemzetség neveket többes számban használjuk, akkor viszont az egész szót kis kezdőbetűvel és nem dőlten szedve

írjuk (*legionellae*, *salmonellae*). Sokszor szerepel közleményekben, vizsgálati eredményekben a nemzetségnév a faj pontos megnevezése nélkül, arra csak utalva, mint például *Staphylococcus species*. Itt a faj(ok)ra történő általános utalást az egyértelműség kedvéért rövidítve szokták írni sp. (egyes szám) vagy spp. (többes szám) formában, mivel a „species” latin szó alakja mindkét számban azonos, vagyis nem jelzi, hogy egy vagy több fajra utalunk-e. Amennyiben közleményben, leírásban ugyanazon baktérium neve többször fordul elő, csak az első alkalommal kell a nemzetségnévet kiírni, a későbbiekben elég a kezdőbetűvel jelezni: *Escherichia coli*, majd *E. coli*. Sok nemzetség neve kezdődik ugyanazzal a betűvel, de akkor is csak az első betűt írjuk ki ismételt előfordulásnál. Nem helyes például az *Str.* rövidítés a *Streptococcus* vagy az *Sh.* rövidítés a *Shigella* esetében. Bár nem hivatalos, Jay Hardy (8) eszmefuttatása a baktériumok helyes írásmódjáról mégis hasznos forrás a szakember számára is.

A nemzetségre vonatkozó névalkotás előírásai mellett részletesen foglalkozni kell a fajok elnevezéseivel, amelyek mint homéroszi epitheton ornans, a nemzetségen belül szorosabb hasonlóságuk alapján osztályozzák és sorolják be a baktériumokat ebbe az alacsonyabb szintű egységbe. A nevek eredetük szerint rendkívül sokfélék lehetnek mindkét szinten. A nevek alkotásának szempontjai közül a legfontosabbak a következők:

- Legyen latin vagy könnyen latinosítható forma, lehetőleg kerülje a különböző nyelvekből származó keverékszavakat (nomina hybrida).
- Ne legyen hosszú.
- Legyen könnyen kiejthető.
- A kutatók ne nevezzenek el baktériumokat saját magukról.
- A név ne tiszteljen olyan személyt, akinek a munkássága nem kapcsolódik a biológiai/orvosi tudományokhoz.

A fenti szempontok közül egyesek könnyen teljesíthetők, de a kivétel sem kevés. Az egyes nevekhez tartozó irodalmi források mindegyikének megnevezése az irodalomjegyzéket rendkívül hosszúvá tenné, de azok a kulcsszavak beírásával a világhálón könnyen elérhetők. Ezért csak azokat a forrásokat összesítem, amelyek, legalább is nézetem szerint, különös érdeklődésre tarthatnak számot.

A személyekről elnevezett nemzetségek esetében a rövidség igényét természetesen korlátozza az alapul vett név betűszáma. A névhez nyilvánvalóan toldani kell a nemzetség szintet jelölő végződést, ami történhet közvetlenül, leggyakrabban az *-a* vagy *-ia* betűk hozzáadásával, vagy a latin *-ella* kicsinyítő képzővel is. A Genevieve D. Roth emlékének tisztelő *Rothia* név példa a közvetlen képzésre, míg az Elizabeth O. King amerikai mikrobiológus nevéből a latin kicsinyítővel alkották a *Kingella* formát. Az egytagú alapszóból követke-

zően ezek nyilván rövidek akkor is, ha az utóbbit kicsinyítő képzővel alakították ki. Ezzel szemben az eleve három szótagú Shuttleworth névből (Cyril Suttleworth) alkotott *Shuttleworthia* még közvetlen képzéssel is meglehetősen hosszú. Ha ugyanazon kutatóról több nemzetséget neveznek el, azoknak természetesen különbözniük kell egymástól. Az Elizabeth O. King nevét viselő másik nemzetség az *Elizabethkingia*. Itt a keresztnév hozzáadásával elégitették ki a különbözőség igényét, de ezáltal a név kifejezetten hosszú lett. Kettős vezetéknevű összevont alkalmazására is találunk példát: ilyen a *Rochalimaea* elnevezés Henrike de Rocha Lima nevéből. Szokatlan valakinek a keresztnévéből nemzetség nevet alkotni. Az *Ewinia* név mégis ilyen, Erwin Frink Smith keresztnévére utal. A névből képzett nemzetség akkor is mindig nőnemű alakú, ha férfire utal, mint a *Pasteurella*.

A beszélt nyelvben a nevek kiejtése nem mindig követi az eredeti, latinos formát. Nemzetközi rendezvényeken szinte egyeduralgódó az angolos kiejtés. A *Campylobacter jejuni* név itt nem részletezett, de könnyen elképzelhető kiejtése ebből a szempontból külön tanulmányt érdemelne. A személyek nevét hordozó baktériumok ejtismódja általában követi a származási országban használatos formát. A könnyű kiejtethőséget szolgálja az eredeti névből történő betűkihagyás, vagy -betoldás. Előbbire példa a Kiyoshi Shiga emlékére alkotott *Shigella* név, míg utóbbira az Edwin Klebs névére utaló *Klebsiella*. A *Pasteurella* nemzetségnév ejtismódja mindig franciás. Az ugyancsak Pasteurre utaló fajneveknél azonban megtalálhatjuk az eredeti és a latinositott alakot is a sör állagromlását előidéző *Acetobacter pasteurianus* és *Saccharobacillus pastorianus* elnevezésekben. A *Bordetella* névben – már csak a könnyebb kiejtethőség miatt is a Bordet név *-t* betűje a francia eredetivel ellentétben nem marad néma. A Serrati névére utaló *Serratia* nemzetséget pedig egyesek *t*-vel, mások latinosan *c*-vel mondják. Kifejezetten bántja viszont a fület a német Edwin Klebs nevéből eredő *Klebsiella* szót a latintól és a némettől is eltérően *s* hanggal hallani.

Érdekes, hogy amíg a bakteriológia aranykorának két legnagyobb alakja közül Louis Pasteur nevét és még tanítványai nevét is számos nemzetség és faj viseli (Louis Pasteur – *Pasteurella*, Alexandre Yersin – *Yersinia*, Edmond Nocard – *Nocardia*), addig Robert Koch neve nem szerepel a nevezéktanban, csupán a *Mycobacterium tuberculosis* szokták *Koch-bacillus* néven is említeni. Ez különösen méltánytalan egy iskolateremtő tudós esetében akkor, ha a tanítványairól viszont több nemzetséget is elneveztek: Paul Ehrlich – *Ehrlichia*, Richard Pfeiffer – *Pfeifferella*, Friedrich Loeffler – *Loefflerella*, Georg Gaffky – *Gaffky*.

Előfordul, hogy akár a legismertebb nemzetségek elnevezése sem emlékeztet az oda sorolt baktériumok első leírójára. A hastífusz kórokozóját elsőként Karl Eberth találta meg 1880-ban vékonybél nyirokcsomóiban, majd Georg Theodor Gaffky 1884-ben tenyésztette ki táptalajon. Gaffky a kóroko-

zót *Eberthella typhine* nevezte el. Theobald Smith egy évvel ezután a sertéskolera kórokozójaként írt le egy baktériumot, amelyet Leon Lignières 1890-ben *Salmonellának* nevezett el Daniel Elmer Salmon tiszteletére, aki intézetvezetője volt Theobald Smithnek (22). A hastífusz kórokozóját azután ebbe a nemzetségbe sorolták. Később még az is kiderült, hogy nem a Smith által izolált baktérium, hanem egy vírus a sertéskolera kórokozója. Eberth nevét hivatalosan nem őrzi semmilyen baktérium, Gaffkyról pedig csak egy csekély orvosi jelentőségű nemzetséget neveztek el.

A nemzetségek nevei ritkán mitológia személyekre is utalnak. Ilyen a Kronosz nevét viselő *Cronobacter* és a változékonyságot megtestesítő görög istenségről elnevezett *Proteus*.

Megszokott, és a tájékozódást jól segíti, ha a név alaktani tulajdonságot jelez, mint: *Bacillus* – pálca, *Streptococcus* – gömb alakú baktériumok láncokban, *Helicobacter* és *Spirillum* – spirális alak görögül és latinul, *Campylobacter* – hajlott baktérium. (a megjegyzésében segít, hogy véletlenszerűen a magyar kampó szó is illik rá), *Corynebacterium* – bunkószerű, *Actinobacillus* – sugárszerű, *Mycobacterium* – gombaképletre utalás. Az alakra célzó elnevezés ugyanakkor félrevezető is lehet. Tankönyvi leírás szerint a *Neisseria* nemzetségbe a gömb alakú baktériumok tartoznak, de a *Neisseria bacilliformis* a fajnévnek megfelelően kivételként pálca alakú. A *Bacillus sphaericus* esetében a látszólagos pálca-gömb ellentmondás háttérben az áll, hogy a pálca alakú baktérium nem ovális, hanem gömb alakú spórát képez.

Nem rendszertani egység, de az orvosi könyvekben gyakran szerepel a *parvobacteria* összefoglaló név, amely apró coccobacillus alakú, rendszertanilag akár egymástól távol álló baktériumokat tartalmazó nemzetségeket foglal magában, mint például a *Haemophilus*, *Bordetella*, *Brucella*, *Pasteurella*, *Francisella*.

A nevek biokémiai, biológiai tulajdonságot is tükrözhetnek: *Chromobacter* – pigmenttermelő, *Achromobacter* – pigmentet nem termelő, *Acetobacter* – ecetsavat termelő, *Acinetobacter* – nem mozgó, *Planococcus* – mozgó, vándorló. Az utóbbi nemzetségnév két szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt: nem a latin *planus* – 'lapos' szóra, hanem a görög *planos* – 'mozgó, vándorló' szóra utal, vagyis nem áll fenn a lapos-gömb ellentmondás. Másrészt: a típusfaj neve *Planococcus citreus*, amely a gyapjastetű nevével (*Planococcus citri*) a nemzetség szintjén teljesen azonos, a faj szintjén pedig (jelzői forma, illetőleg a főnév birtokos esete) azzal értelmileg gyakorlatilag megegyező. A *Bacillus polymyxa* név furcsasága, hogy a latin nemzetségnevet nem latinosított fajnév, hanem a nagy mennyiségű nyák termelésére utaló görög fajnév követi. Ez annyira megtévesztő, hogy tudományos közleményekben is szerepel ez a baktérium *Bacillus polymyxus* névvel (10). Bár a genus nevet újabban *Paenibacillus*ra változtatták, a *poymyxa* species nevet változtatlanul hagyták.

Van példa arra is, amikor mind a nemzetség, mind a faj több tulajdonságot ötvöző összetett szavakból áll. Bár ez a rövidség követelményével ellentétes, de a név, mint előjel többet elárul a baktériumról. Az *Erysipelothrix rhusiopathiae* név nemzetségre utaló első szavának jelentése 'bőrpírt okozó, hajszerű megjelenésű', a fajt leíró második szó pedig a mérges szömörce (*Rhus toxicodendron*) által okozott tünetekre emlékeztető bőrelváltozásokat jelzi az első név jelentését részben ismételve. A még hosszabb *Aggregatibacter actinomycetemcomitans* és *Anaerobiospirillum succiniciproducens* elnevezések jelentése talán nem igényel magyarázatot, megalkotásuk a tájékozódást leleményesen segíti. Nehezen indokolható viszont, és semmilyen következetességgel nem magyarázható a *Bacteroides tetraiotaomicron* név, ahol a három görög betű egyáltalán nem szolgál használható ismerettel a nemzetségen belüli fajra vonatkozóan.

A baktériumok elnevezése utalhat tágabb vagy szűkebb földrajzi területre. Ez lehet égtáj, mint az *Orientia* esetében. A *Sinorhizobium* névben a *kínai* jelzőre találunk rá. A *Hafnia* nemzetség Koppenhága latin nevét minden változtatás nélkül viseli, mivel a végződése tökéletesen megfelel a nemzetségnevek kívánalmainak. A fenti három esetben könnyű a földrajzi fogalmat azonosítani, de más latinosított nemzetségnevek eredetének megfigyeltése hosszabb keresést igényelhet. Példa erre a *Budvicium* nemzetség nevét adó Cěské Budějovice városa. Előfordulhat, hogy a hasonló hangzás alapján az olvasó a névadó helység helyett mással társít. A *Turicibacter* nemzetség nem Törökországra, hanem Turicumra utal, ami Zürich latin neve. Elterjedt a földrajzi nevek használata a fajoknál is. Az *australis* a *déli* szó latin megfelelője, földrajzilag a déli féltekére utal. A *Magnetofoba australis* esetében, amelyet Rio de Janeiro öblében izoláltak először, egyértelműen az országnál is tágabb földrajzi egységről van szó, hiszen csak féltekét jelöl, szemben az országot a nevében is megjelenítő *Nocardia brasiliensis*szel. Érdekes módon az ausztráliai Queenslandben észlelt Queenslandencephalitis kórokozójának a *Rickettsia australis* nevet adták, holott akár *australiensis* is lehetett volna a *Mahella australiensis* név mintájára, amely pontosan az országra utalna. A *Yokenella regensburgei* pedig példa arra, amikor egy baktérium közvetlenül jeleníti meg a várost a faj nevében.

A baktériumok kaphatják a nevüket az első azonosítás vagy gyakori előfordulás földrajzilag nem meghatározott helyéről, továbbá az előfordulás jellemző közegéről (habitation), amely lehet élettelen, élőlény vagy annak anatómiai képlete is: *Aerococcus* (levegő), *Agrobacterium* (talaj), *Gallicola* (baromfi), *Enterococcus* (bélcsatorna), *Coprobacillus* és *Coprococcus* (széklet), *Legionella* (egy légiós veterán közösség), *Aeromonas caviae* – tengerimalac (*Cavia porcellus*), *Leptotrichia buccalis* – pofa nyálkahártya, *Mobiluncus mulieris* – nők, *Gardnerella vaginalis* – hüvely, *Neisseria meningitidis* – agyhártya.

A kórokozóképesség megjelölése szintén szokványos módja az elnevezésnek, főként a faj szintjén. Ilyen nevek a *Strept-*

Staphylococcus agalactiae – a tejelválasztás megszűnése, *Streptococcus pneumoniae* – tüdőgyulladás, *Vibrio cholerae* – epés hányás, *Yersinia enterocolitica* – vékony- és vastagbélgyulladás, *Yersinia pseudotuberculosis* – tuberkulózisra emlékeztető, *Yersinia pestis* – pusztulás, romlás, *Pasteurella multocida* – sokakat ölő, *Aeromonas salmonicida* – lazacölő. Esetenként a név a baktérium ártalmatlanságát sugallja, de sajnos a korábban ártalmatlannak tekintett mikroba enyhébb vagy akár végzetes kimenetelű fertőzést is kiválthat. A *Staphylococcus saprophiticus* várandós nőkben húgyúti fertőzéseket, az „ártalmatlan” *Listeria innocua* pedig agyhártyagyulladást és halál kimenetelű szepszist is okozott. A *Fusobacterium mortiferum* elnevezésben a ’halált hozó’ jelző pedig a baktérium orvosi jelentőségét tekintve túlzóan drámainak tűnik. A kórokozó szerep szempontjából tévesen adott, majd ennek felismerése után nem helyesbített elnevezésre példa a *Haemophilus influenzae*. A nevet az influenzavírus felismerése előtt adták, mivel a gyakori felülfertőző baktériumot a betegség kórokozójának tartották. Gyakorlati beágyazottsága miatt ez a név továbbra is megmaradt a hivatalos nevezéktani jegyzékben.

A kevert (hibrid) szavak elkerülése legkönnyebb az egy törzsből származó neveknél, mint a görög *Clostridium* – orsó vagy a latin *Spirillum* – csavarodott. Ez kéttörzszű szavaknál is legtöbbször így van, ilyenek például a görög *Selenomonas* – holdszerű egység, és a latin *Lactobacillus* – tejbacillus. Felemás szó az *Acinetobacter*. A név első fele a görög nem mozgó (a-kineto), míg a második fele a latin pálca szóból ered. Az eredeti görög *khi* betű helyén a latin *c* szerepel a szóban, a beszélt nyelvben a szakemberek sem ejtik egységesen.

Érdekes módon intézményekről is neveztek el baktériumokat. A *Cedacea* nemzetség a Center for Disease Control nevét, az *Afipia* nemzetség pedig az Armed Forces Institute of Pathology nevét hordozza. Különlegességgént említhető meg, hogy a neve szerint baktériumnak tűnő *Halobacterium salinarum* nem is a baktériumok országába, hanem az Archea birodalomba tartozik, valamint a kevert görög–latin nemzetség névhez az ugyancsak sóra utaló latin fajnév semmilyen jellemző, a faj megkülönböztető sajátosságára vonatkozó tájékoztatást nem nyújt.

A baktériumok nevei gyakran változnak, mert rendszertani helyük is változhat. Ez így volt a küllemen alapuló beosztás idejében is, de fokozottan érvényesül akkor, amikor a teljes genetikai állományuk bázisszintű megismerésére is lehetőségünk van (17).

A *malleus* (takonykór) okozójának nemzetségneve talán a legtöbbet változott baktériumnév. A könyvek sorsára utalás bizonyára itt a legtalálhatóbb. Jelenleg *Burkholderia mallei* a neve, de korábban a *Bacillus*, *Malleomyces*, *Pfeifferella*, *Mycobacterium*, *Pseudomonas* nemzetségekbe is sorolták. A nemzetségnev változásai mellett érdekes a fajnév eredete is.

A *malleus* (kalapács) elnevezés a középkorban született, a betegség csapásszerű megjelenésére utalt, ami főként lovakat érintett. Akkoriban ezt boszorkányságnak gondolták, a *Malleus Maleficarum* (boszorkánypöröly) hatásának képzeltek. Heinrich Kramer és Jakob Sprenger szerint egy esetben a sátán által feltüzelt boszorkányok a legjobb lovakat babonázták meg, 24 ló közül 23 pusztulását okozva (13).

A bakteriális vaginosis egyik kórokozóját korábban *Haemophilus vaginalis*nak, majd *Corynebacterium vaginalae*nek nevezték, ami ellentmondást hordoz magában, mivel a *Haemophilus* nemzetségbe Gram-festés szerint negatív, míg a *Corynebacterium* nemzetségbe pozitív baktériumok tartoznak. A festés alapján a gyakorlatban valóban megtévesztően viselkedő, jelenleg *Gardnerella vaginalis*nak nevezett baktérium sejtfal felépítése a Gram-pozitívokra jellemző, de a legnagyobb szakszerűséggel végzett festés esetén is változékony megjelenést mutat.

Több példa van arra, hogy indokolt lenne olyan névváltozás is, amikor a DNS-összetétel alapján nem szétválasztani, hanem egybeolvasztani kellene különböző egységeket, de a rendkívül rögzült hagyományok és gyakorlati szempontok miatt ezt mégsem teszik meg. A két emberi kórokozó *Neisseria* faj (*N. gonorrhoeae* és *N. meningitidis*) valójában egy fajba tartozna, de annyira különböző betegségeket okoznak, hogy a nevezéktani megkülönböztetésüket már csak a klinikai vonatkozásaikra tekintettel is fenntartják. Nemzeti szinten pedig az *Escherichia* és *Shigella* nemzetségek egybevonása is indokolt lenne, de ez sem történt meg.

Eddig csak a fajok szintjéig beszéltünk a baktériumokról, de elméleti és gyakorlati szempontból is nagy jelentősége van a fajok alatti szinteknek.

A fajnál alacsonyabb kategória az alfaj. Ez a fajon belül bizonyos biológiai vagy genetikai tulajdonságok alapján elkülöníthető, a nevezéktan szabályai szerint még csoportosítható egységet (subspecies) jelent. Példa erre a *Campylobacter* nemzetség felosztása. A *C. fetus* subsp. *fetus* emberben méhen belüli fertőzést idéz elő, míg a *C. fetus* subsp. *venerealis* tehenekben okoz nemi szervi fertőzést és vetélést.

Az antigéntulajdonságok alapján a fajon belül szerotípusokat vagy szerovariánsokat különböztethetünk meg. Az *Escherichia coli* esetében a sejtfal, tok és csilló antigének különbségei alapján több száz szerotípus különíthető el. A *Streptococcus* nemzetségben egy felületi szénhidrát alapján szerocsoportokat, a csoportokon belül pedig fehérjeantigének alapján szerotípusokat állítottak fel. A *Streptococcus pyogenes* az A-csoportba tartozik, kissé pongyola módon néha még szakközleményekben is teljesen azonosítják ezzel a csoporttal, pedig ide más faj is tartozik.

Egy másik, gyakorlati igényeket tükröző besorolás a kórokozó képesség alapján patotípus megjelöléssel történik, sokszor

a terjedelmességük miatt rövidített formában alkalmazva: Enteropatogén *E. coli* (EPEC), Enterotoxin-termelő *E. coli* (ETEC), Enteroinvazív *E. coli* (EIEC) stb. Megjegyzendő, hogy a *Shigella* nemzetség tagjai szintén bélkárosítók, vérhast okoznak, ezért nemcsak genetikai alapon, de a patotípus alapján sem különböznek az *Escherichia* nemzetségbe tartozó EIEC-től, bár általában súlyosabb vérhast okoznak.

Érdekes és különleges példája a nevek változásának a *Salmonella* nemzetségen belüli nevek alakulása, különösen a fajnál alacsonyabb egységeknél. A salmonellák rendszertani beosztása korábban a sejtfelületi antigének fajlagossága alapján történt a Kauffmann–White-séma szerint (11). Amennyiben akár csak egyetlen antigénmozaik tekintetében különbözött két *Salmonella*, például a *Salmonella typhimurium* és a *Salmonella paratyphi-B*, azokat szerovariánsok helyett külön fajoknak tekintették. Ilyen osztályozás szerint több mint 2500 *Salmonella* faj létezett. Ez olyan, mintha az *Escherichia coli* esetében csak egyetlen szerotípust neveztek volna *Escherichia colinak*, a több száz további szerotípusnak pedig az *Escherichia* nemzetségnév mellett különböző egyedi fajneveket adtak volna. Miután ez minden nevezéktani szabálynak ellentmond, a fajok számát a szabályokhoz igazítva csökkentették, a neveket pedig ennek megfelelően megváltoztatták. Orvosi szempontból a *Salmonella enterica* faj a legjelentősebb, ezen belül alfajok, majd még azokon belül szerotípusok/szerovariánsok vannak. A jelenlegi nevezéktan szerint a korábban külön fajnak tekintett *Salmonella typhimurium* neve *Salmonella enterica* subspecies *enterica* serovar Typhimurium. A Typhimurium szó itt nagy kezdőbetűvel és egyenes betűkkel írandó annak jelzésére, hogy nem fajról, hanem szerovariánsról van szó. A subspecies és serovar megjelöléseket egyenes betűkkel írjuk, mert nem magára a névre, hanem annak egy „rangsorban” elfoglalt helyére vonatkoznak (5). Természetesen a teljes forma a mindennapi klinikai használat szempontjából nem megfelelő, ezért szakközleményekben és a klinikai gyakorlatban is gyakrabban használják a *Salmonella* Typhimurium rövidített alakot.

Az agyhártyagyulladás leggyakoribb bakteriális kórokozójának nagyon fontos virulenciafaktora a tok. Nevezéktanilag érdekes, hogy a fajon belüli elnevezésben bár kémiaiilag a *Neisseria meningitidis*, a *Streptococcus pneumoniae* és a *Haemophilus influenzae* tokantigénje is poliszaccharid, az elsőnél római nagybetűkkel, a másodikon arab számokkal, a harmadikon római kis betűkkel jelölik a tokantigént. Ezen felül az elsőnél tokcsoportoknak, a második kettőnél toktípusoknak nevezik őket. Az *Escherichia coli* újszülöttek agyhártyagyulladását okozó toktípusának megnevezése K1, amely a *Kapsel* német szóból és az arab számozás együtteséből ered. Kémiai felépítése pedig a különböző megnevezés ellenére teljesen azonos a *N. meningitidis* B tokanyagával. Így nem meglepő, hogy a két rendszertanilag egymástól távol álló baktérium azonos legkülső komponense révén egyaránt az agyhártyák iránt rendelkezik affinitással.

A hagyománytisztelet és a döntően eltérő kórokozó szerep megtartó is lehet. Valójában a *Yersinia pestis* is a *Yersinia pseudotuberculosis* egy genospecies, abból csak néhány ezer évvel ezelőtt kialakult, jellegét tekintve új patotípus, vagy mások meghatározása szerint új klón. Orvostörténeti szerepe és teljesen eltérő klinikai és járványtani sajátosságai alapján még senki sem vetette fel a rendszertani besorolás genetikai alapokon indokolt kiigazítását. A filogenetikai tekintetben igen fiatal *Yersinia pestis* egy fajon belüli, sőt patotípuson/klónon belüli további elkülönítésre (biovariáns) is például szolgálhat. A patotípus elemzése három különböző biovariáns létezését igazolta: az „Antiqua” biovariáns a VI. századi Justinianus-kori pandémiáért, a „Medievalis” biovariáns a középkor „fekete halál” járványokért, az „Orientalis” biovariáns pedig a jelenlegi járványszerű és területi megbetegedésekért felelős (1).

A klinikai mikrobiológiai gyakorlatban egy vizsgálati mintából kimutatott baktériumot a meghatározott fajba tartozó izolátumnak nevezünk. Ha egy beteg többfajta mintájából (sebváladék és vér), vagy egyfajta mintájából többször (két különböző széklet) ugyanaz a genomszekvenciájú baktérium tenyészik ki, azok külön izolátumok, de azonos egységekként (klón, törzs) kezelendők. Ugyanígy, ha például kórházi járvány esetén akár tízes vagy többszörös nagyságrendben tenyésztjük ki ugyanazt a baktériumot a különböző betegekből, személyzetből és környezeti mintákból, azok külön izolátumok, de egy klónt képeznek. Ez a járványtani statisztika szempontjából is nagyon fontos, mert figyelmen kívül hagyása erős torzulásokhoz vezethet.

Természetesen az, hogy a klónok és törzsek azonosításáig eljussunk, a korszerű járványtan mindennapos követelménye. A járványok forrásának felderítéséhez, lokalizálásához, és a terjedés megelőzéséhez a molekuláris járványtan tipizáló módszereinek alkalmazása elengedhetetlen. Ilyen módszerek többek között a ribotipizálás, a multilókusz szekvencia tipizálás (MLST) és pulzáló mezejű gélelektroforézis (PFGE). A molekuláris módszerekkel kapott tipizálási eredmények jelentősége a globalizáció idején a gyakorlati orvostudományban rendkívül nagy. Így például követhető volt az álhártyás vastagbélgyulladást okozó *Clostridium difficile* hipervirulens 027 jelzésű ribotípusának földrézsközi terjedése, majd ebből a típusból újabb ribotípusok kialakulásának felismerése (19).

A rezisztencia és virulencia géneken alapuló finomabb jellemzésének lehetősége szintén gyakorlati jelentőségű az egyik kiemelten veszélyes kórházi terjedésű kórokozó, a multirezisztens *Pseudomonas aeruginosa* esetében. A hivatalos nevezéktani forma mellett a klinikai tevékenység során – beleértve a klinikai mikrobiológiát – számos gyakorlati kifejezést és rövidítést használnak, amelyek tudományos közleményekben is megjelennek. Legismertebbek az okozott betegségre utaló megnevezések, mint a pneumococcus, gonococcus és meningococcus. Szemben

a hivatalos nevekkel ezeket közleményekben is mindig kis kezdőbetűvel és egyenes betűvel írjuk. Rövidített neveket is gyakran használnak: GAS (Group A *Streptococcus*) és GBS (Group B *Streptococcus*). Terápiás és járványtani szempontból fontosak az antibiotikumrezisztenciára vonatkozó rövidítések. Az MRSA (methicillin resistant *Staphylococcus aureus*) a napi sajtóból is jól ismert, de a VRE (vancomycin resistant *Enterococcus*) és az MDRAB (multi-drug resistant *Acinetobacter baumannii*) vagy MACI (multiresistant *Acinetobacter baumannii*) rövidítések sem ismeretlenek sok, a szakma iránt érdeklődő nem szakember számára. A nemzetközi irodalomban inkább a MDRAB rövidítést alkalmazzák, míg a hazai irodalomban a MACI rövidítés használata gyakoribb. Helyénvalóbb lenne itthon is a MDRAB rövidítést előnyben részesíteni, mert a MACI rövidítés ezzel a veszélyes kórokozóval kapcsolatban oda nem illő pozitív jelentéstartalmat hordoz magában.

Végezetül nem maradhatnak említés nélkül a baktériumok rendszertanának és nevezéktanának magyar vonatkozásai. Preisz Hugó 1891-ben Edmond Nocardtól függetlenül írta le állatok, többek között a rácsálók, juhok, kecskék és lovak tuberkulózishoz hasonló betegségének a kórokozóját, amelyet ma hivatalosan *Corynebacterium pseudotuberculosis*-nak neveznek, de a szakirodalomban Preisz–Nocard-baktériumként is jelölik (15).

Rauss Károlynak köszönhető számos *Salmonella* szerovariáns (korábban species) megnevezése. Az első izolálás helyéről kapták a nevüket az alábbi szerovariánsok (a jelenleg használatos rövid formában írva): a S. Adony, S. Budapest, S. Kaposvár, S. Solt, S. Tihany (12).

Márialigeti Károly munkacsoportja új nemzetségeket és fajokat írt le. Ezekre egy korábbi és egy egészen friss példa: *Pannonibacter phragmitetus* gen. nov., sp. nov. (3) és *Rhodococcus sovatus* sp. nov. (14). Az idei évben hagyta jóvá a hivatalos testület a 2016-ban javasolt *Anaerococcus nagyae* új fajnevet, amelyet holland és francia kutatók javasoltak Nagy Erzsébet szegedi professzor asszony tiszteletére, aki az anaerob baktériumok kutatása terén úttörő munkát végzett (25, 18). Tiszteletem jeléül ezt a közleményt magam is Nagy Erzsébet professzor asszonynak ajánlom.

IRODALOM

- Achtman Mark, Zurth Kerstin, Morelli Giovanna, Torrea Gabriele, Guiyoule Annie *Carniel E Yersinia pestis, the cause of plague, is a recently emerged clone of Yersinia pseudotuberculosis* Proceedings of the National Academy of Sciences USA 1999;96:14043–8.
- Avendaño-Herrera Ruben, Balboa Sabela, Castro Nuria, González-Contreras Alberto, Magariños Beatriz, Fernández Jorge, Toranzo Alicia E, Romalde Jesús *Comparative polyphasic characterization of Streptococcus phocae strains with different host origin and description of the subspecies Streptococcus phocae subsp. salmonis subsp. nov.* International Journal of Systematic and Evolutionary Microbiology 2014;64:1775–81.
- Borsodi Andrea K., Micsinai Adrienn, Kovács Gábor, Tóth Erika, Schumann Péter, Kovács Attila L, Böddi Béla, Márialigeti Károly *Pannonibacter phragmitetus* gen. nov., sp. nov., a novel alkalitolerant bacterium isolated from decomposing reed rhizomes in a Hungarian soda lake International Journal of Systematic and Evolutionary Microbiology 2003;53:555–61.
- Brenner Don J., Steigerwalt Arnold G., McDade Joseph E. *Classification of the Legionnaires' disease bacterium: Legionella pneumophila, genus novum, species nova, of the family Legionellaceae, familia nova* Annales of International Medicine 1979;90:656–8.
- Brenner FW., Villar RG., Angulo FJ., R. Tauxe R., Swaminathan B. *Salmonella Nomenclature.* Journal of Clinical Microbiology 2000;38:2465–7.
- Buchanan Robert E., John-Brooks Ralph S., Breed Robert S. *International Bacteriological Code of Nomenclature* Journal of Bacteriology 1948;55:287–306.
- Cowan Samuel T. *Sense and Nonsense in Bacterial Taxonomy* Journal of General Microbiology 1971;67:1–8.
- Hardy Jay *Naming conventions. Nomenclature of Microorganisms* <http://hardydiagnostics.com/wpcontent/uploads/2016/05/nomenclature-of-microorganisms.pdf>. (letöltés: 2016. június 5.)
- International Code of Nomenclature of Bacteria: Bacteriological Code 1990 Revision* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK8808/pdf>. (letöltés: 2016. június 5.)
- Jones Ronald N., Anderregg Tamara R., Swenson Jana M. and The Quality Control Working Group *Quality Control Guidelines for Testing Gram-Negative Control Strains with Polymyxin B and Colistin (Polymyxin E) by Standardized Methods* Journal of Clinical Microbiology 2005;43:925–7.
- Kauffmann Frits *Die Bakteriologie der Salmonella-Gruppe* Copenhagen, 2nd edit. E. Munksgaard, 1954.
- Kelterborn Eckehart *Salmonella-species. First isolations, names and occurrence* Leipzig, Hirzel, 1967.
- Kramer Heinrich, Sprenger Jakob *Malleus maleficarum*. Translated and introduced by rev. Montague Summers. Dover Publications Inc, New York, 1971. pdf. (letöltés: 2016.06.05)
- Makk Judit, Tóth Erika, Anda Dóra, Pál Sára, Schumann Péter, Kovács L. Attila, Mádl-Szőnyi Judit, Márialigeti Károly, Borsodi K. Andrea *Deinococcus budaensis* sp. nov., a mesophilic species isolated from biofilm sample of a hydrothermal spring cave International Journal of Systematic and Evolutionary Microbiology 2016;66:5345–51.
- Mitchell Charles A., Walker Rowan VL. *Preiszi-Nocard Disease: Study of a Small Outbreak Occurring Among Horses* Can J Comp Med Vet Sci. 1944;8:3–10.
- Müller Otto F. *Animalcules infusoria fluvia tilia et marina* Hauniae Typis Nicola Mölleri, Aulæ Regiæ Typographi, 1786. (letöltés: 2016. június 5.)
- Oren Aharon, Garrity George M. *Then and now: a systematic review of the systematics of prokaryotes in the last 80 years* Antonie van Leeuwenhoek, 2014;106:43–56.
- Oren Aharon, Garrity George M. *Validation list No. 174.* International Journal of Systematic and Evolutionary Microbiology 2017;67:529–31.
- Stabler Richard A., He Miao, Dawson Lisa, Martin Melissa, Valiente Esmeralda, Corton Craig, Lawley Trevor D., Sebailia Mohammed, Quail Michael A., Rose Graham, Gerding Dale N., Gibert Marise, Popoff Michel R., Parkhill Julian, Dougan Gordon, Wren Brendan W. *Comparative genome and phenotypic analysis of*

- Clostridium difficile* 027 strains provides insight into the evolution of a hypervirulent bacterium *Genome Biology* 2009;10: Article R102.
20. Sutcliffe Iain C, Trujillo Martha E, Whitman, William B., Goodfellow Michael A *call to action for the International Committee on Systematics of Prokaryotes* *Trends in Microbiology* 2013;21:51–2.
21. Terentianus Maurus *De litteris, de syllabis, de metris libri*. Berolini, Typis et impensis Ge. Reimeri, A. 1836, pdf. (letöltés: 2016. június 5.)
22. The *Salmonella* Subcommittee of the Nomenclature Committee of the International Society for Microbiology *The Genus Salmonella* Lignières 1900. *Journal of Hygiene (Lond)*. 1934;34:333–50.
23. Trüper Hans G. *Help! Latin! How to avoid the most common mistakes while giving Latin names to newly discovered prokaryotes* *Microbiologia* 1996;12:473–5.
24. Trüper Hans G. *How to name a prokaryote? Etymological considerations, proposals and practical advice in prokaryote nomenclature*. *FEMS Microbiological Reviews*. 1999;23:231–49.
25. Veloo Alida CM, de Vries ED, Jean-Pierre Helene, van Winkelhoff Arie J *Anaerococcus nagyae* sp. nov., isolated from human clinical specimens. *Anaerobe* 2016;38:111–5.

„Nekiünk egyetlen hazánk van: ez a magyar nyelv. Mi ebbe a nyelvbe csomagolva jöttünk több évezreden át, és érkeztünk meg ide. Elkezdünk fölvenni a hitet, hogy beilleszkedjünk ide, Európába. De úgy, hogy már-már a nyelvünk is ráment. És akkor egy vagy több szerzetes – például Pannonhalmán – körmére égő gyertyával (innen ez a szép kifejezésünk) nekiállt lefordítani egy temetkezési beszédet, mert különösen temetkezés alkalmával sajdlult bele ezekbe a fiatal papokba, barátokba az, hogy az Úristennek se lehet tetsző, hogy olyan nyelven ajánljuk a magyar halott lelkét az Egek Urának, amit a végtisztességtevők nem értenek. Ezért fordították le ezt a beszédet.

És ebből következik a nemzet célja. Mondhatjuk: a nemzet célja, hogy megmaradjunk. De mi végre maradjunk meg? Hogy átörökítsük. Mit örökítsünk át? A magyar Isten kiválasztott népe. A magyar nyelv Isten kiválasztott nyelve a magyarok számára. Az Írások szerint a zsidó nép Isten választott népe. Így van: a zsidó nép Isten kiválasztott népe, a zsidó nyelv Isten kiválasztott nyelve a zsidó nép számára. A román Isten kiválasztott népe és nyelve... és felsorolhatnánk minden népet és nyelvet.

Mi tehát egy nemzetnek a célja? Hogy az Isten által csak számára kiválasztott nyelvet az emberiség, az emberi lét legvégső határáig továbbvigye, gazdagítsa, gyarapítsa, éljen vele és benne, mindannyiunk öröme és Isten nagyobb dicsőségére. Addig vagyunk magyarok, amíg magyarul beszélünk, magyarul gondolkodunk, magyarul tanulunk.

Batyu, melyet őseink hoztak magukkal, s mi visszük tovább. A bot, amire támaszkodhatunk, és amivel védekezni is lehet. És a fegyverrel is védekezünk. Ez mind az anyanyelv. És olyan csodálatos, hogy a Halotti beszédet, amely lassan ezeréves lesz, még mindig értjük. [...]

De ráférne a nyelvújítás a nyelvre ma is. Óriási dolog volt a XVIII–XIX. század fordulóján a nyelvújítás. Ilyen nyelvi beavatkozás nem volt Európában, mint a miénk. És az ősi szavakból újítottunk. Például az ipar szó: mindenki más azt mondja, hogy industria. De itt van egy ember, aki iparkodik. Ebből az igéből lett az ipar szavunk. A tudásból a tudomány. Most is kellene. Mondtam, hogy ne szörfözzenek a neten, hanem a pók mintájára póklássunk a hálón. Ne bóklássunk, hanem póklássunk. Próbálkoztam, de elakadt.”

Kányádi Sándor
Egyetlen batyunk botunk fegyverünk az anyanyelv

Kapronczay Katalin

Schuster János és a magyar kémiai szaknyelv

A magyar kémiai szaknyelv megteremtésére a XVIII. században tette meg az első lépéseket Nyulas Ferenc. Az ő nyomdokain a XIX. század első évtizedeiben Kovács Mihály folytatta a szaknyelv létrehozását, aki a természettudományok csaknem valamennyi területének szakszótárát összeállította, így a vegyészet és gyógyszerészet szakmai nyelve sem került el a figyelmét. Az idős korában megjelentetett *Három nyelvű fejtő titokban műszótár*¹ című munkájában minden akkor ismert elem, vegyület, eszköz, folyamat, elvont fogalom számára jó hangzású, szakmailag is kifogástalan kifejezést tett közkincsé. Sajnos ez az óriási munka a nyelvújítás szélsőséges túlzásokat létrehozó irányzatának áldozatává vált.

A korszak tudományos életében bekövetkezett változások Európa-szerte a szakszókincs megújítását készítették elő. A Lavoisier és Berzelius munkássága nyomán szemléletileg megújuló vegyészet nevezéktana alapjaiban átalakult, az új szakkifejezések fokozatosan kiszorították a több évszázados hagyományokra alapozott elnevezéseket, az újítások új szavak létrejöttét kívánták meg. A franciák és a németek egységes elvek szerint alakított nevezéktanra cserélték le a régi szakszavakat, módszerük, – mint látni fogjuk – a magyar nyelv művelők számára is példa értékű volt.

A kémiai szaknyelv sok problémát vetett fel, mert amíg a botanika, az orvoslás talált régóta használt, a köznyelvbe is befogadott kifejezéseket; a vegytan ennek hiányát szenvedte, fogalmait nem lehetett a népnyelv segítségével meghatározni. Tény, hogy a kémiai műnyelv alakítására/újraalakítására a XIX. század első évtizedei kedvező körülményeket biztosítottak. Gyorsította a folyamatot, hogy egy köztisztviselőben álló tudós, egyetemi tanár, Schuster János nem csupán támogatta, de ki is dolgozta a szóalkotás észszerűnek tűnő szabályok szerinti rendszerét, és tanítványai közvetítésével igyekezett minél szélesebb szakmai körben terjeszteni, elfogadtatni (6).

1. kép: Schuster János portréja

Egy 1808-ból származó kézírata szerint már sok éve foglalkoztatta a kémiai szaknyelv. Ismerte és elismerte Nyulas Ferenc (1758–1808) és Kovács Mihály (1762–1851) műveit. Az utóbbiakból számos szót átvett, illetve kissé átalakított formában alkalmazott. Schuster a műnyelv megteremtésében Jöns Jacob Berzelius (1779–1848) követte, amennyiben az elemek természetes rendszerének egy-egy csoportjához tar-

1. *Titoktan* = kémia

tozó anyagok nevét hasonló felépítésű/végződésű kifejezésekkel képezte. Rendszerében élesen elválasztotta a fémek és a nem fémek elemeket: A fémek mind *-any* szóvéget kaptak. Egyrészt az *arany* szó alakja csábította Schustert erre az elhatározásra, másrészt pedig sajátos szóeredettel az *anya* (*any-a*) szót vélte felfedezni az *arany* szóban. Az *-any* szóvéget még az ősi magyar fémelnevezések végére is rákényszerítette. Így lett a rézből *rézany*, a vasból *vasany*, ezüstből *ezüstany* (vagy pedig Kováts Mihály etimológiáját követve *üstany*). A nátrium neve a szikából *szikany*, a káliumé a hamuzsírban *hamany*, az antimon (Kováts Mihály *dárdafénye* nyomán) *dárdany*, a tellur *földany*, a bárium *sulyany*, az ozmium *szagany*, a tantál *nemitany* stb. Ekkor alkotta a *higany* nevet is, bár próbálkozott a *szerdannyal* is, arra gondolt ugyanis, hogy latinban a higany ugyanattól a Merkur bolygótól kapta a nevét (Mercurius), mint a szerda nap (dies Mercurii).

A nem fémek nevét úgy alkotta meg, hogy azok *ó-ra*, vagy *ő-re* végződjenek. Általában az illető nem fém sajátására utaló melléknevek képezték a szó alapját. A hidrogén így *gyúló* vagy *vízó*, a nitrogén *fojtó*, az oxigén *savító*, a klór (Kováts *zöldellőjéből*) *zöldlő*, a bróm *búzló*, a jód *iboló*, a foszfor (Kováts *világosítójából*) *villó* nevet kapott.

Elsősorban a vegyületek elnevezése mutatja Schuster műnyelvének következetességét. Az ún. tökéletes oxidok *-ag*, az ún. tökéletlen oxidok *-acs* szóvéget kaptak. Schuster feltehetően az *agg* ('öreg') és az *occs* szóra utalt e testvérvegyületek esetében.

A sók közül az oxisók elnevezése is tükrözte Berzelius tanítását arról, hogy a sók a savak és fémoxidok (bázisok) összetételéből állnak, pl. ezüst-nitrát: *fojtósavas ezüstag*. A haloidsavak nevét az illető elemből képezte Schuster, pl. klorid: *zöldlet*, jodid: *ibolat*. A szerves vegyületek számára ugyancsak egységes elv szerint igyekezett neveket kialakítani. Így pl. az alkaloidok közül a veratruban (zászpa) előforduló veratrin *zászpadék*, a nadragulya atropinja *nadragulyadék* stb.

Az új szakkifejezések hivatalos közreadása, mondhatjuk „törvényesítettése”, 1829-ben történt meg a *Gyógyszerek árszabása Magyarországra [...]* című kiadványban, amelyben a kémiai fogalmak német és latin elnevezése mellett már az újonnan alkotott magyar kifejezések is helyet kaptak. Így a Schuster által létrehozott kémiai műnyelv első kézből, kötelezően eljutott a gyakorló gyógyszerészekhez. A háromnyelvű összeállítást – latin, német, magyar – szinte szótárként lehetett használni. A kiadvány bevezetőjében kizárólag az összeállítás szakmai fontosságáról esik szó, a szakkifejezésekről, az új szavak megalkotásáról azonban nem.

Az 1813-ban életbe léptetett új egyetemi tanulmányi rend a gyógyszerészek képzésében is változásokat hozott, amennyiben három elméleti és egy gyakorlati vizsga sikeres letételét írták elő az oklevél megszerzése érdekében. A gyakorlati vizsgán két előre meghatározott készítményt kellett a jelölt-

2. kép: Az 1829-es kiadású *Gyógyszerek árszabása Magyarországra [...]* című összeállítás címlapja

nek nyilvánosan elkészítenie és ismertetnie. Schuster természetesen a gyógyszerészek oktatásában is megragadta a lehetőséget az új szakkifejezések elsajátíttatására. Ennek a törekvésnek, folyamatnak eredményeként születtek sorra a magyar nyelvű gyógyszerészeti értekezések. Schuster János ötlete nyomán és szervezésével jelentős számú gyógyszeres értekezés jelent meg kötet formában összegyűjtve, majd később – hasonlóan az orvosok avatási értekezésének tételeihez – önálló kiadványként (3). Azt gondolhatnánk, hogy a professzor a szakmailag legkiválóbbakat javasolta kinyomtatásra, de az egyetemi matrikula nem támasztja alá ezt a feltételezést. A dolgozatok közös jellemzője, hogy valamennyit magyar nyelven írta a vizsgázó. Rövid előszavában Schuster maga is a dolgozatok magyarnyelvűségét emelte ki: „Új tudománynak szükség, hogy a nyelve is új legyen”.

1831-ben tört be az országba az első kolerajárvány, amely komoly megpróbáltatások elé állította az orvosokat és a lakosságot egyaránt. Bár hallomásból voltak ismereteik a betegséggel kapcsolatban, de a tapasztalat hiányzott a gyógyító gyakorlathoz. A kudarcok oka egyértelműen az volt, hogy nem ismerték a kórokozó terjedésének igazi útját, módját, így a védekezés sem járhatott sikerrel. Sorra jelentek meg a hosszabb-rövidebb koleraárgyú írárok, részben önálló kiadványként, a felvilágosítás szándékával, részben az

akkor alapított első magyar nyelvű orvostudományi folyóirat, az *Orvosi Tár* hasábjain. A folyóirat első és második füzetében olvasható Schuster János *A' keletindiai cholera* című tanulmánya (5), amely tartalmilag ezt a tanácsalanságot, a hatásos megelőzéshez és terápiához nem elegendő ismeretet tükrözi. Számunkra azonban inkább a nyelvezet érdemel figyelmet.

A közlemény első részében a kolera addig ismert történetét tárta fel, visszatekintve egészen az ókori feljegyzésekig. Az első fejezeten belül a betegség elnevezésének rövid eredetét vázolta fel, áttekintve a különféle nyelvekben használt kifejezéseket is. Körképet adott a betegség ismert fajtáiról (honnan jött, hol okozott nagyobb járványt), majd megkísérelte a kiváltó okot felfedni, de csak zavaros elmélkedésig jutott el, amelyben a „megromlott” levegőt hibáztatta. A rossz minőségű, poshadt vizet mindig szóba hozta, de csak a káros „kigőzölges” kapcsán. A közlemény második része a tünetek és a betegség lefolyásának részletes ismertetése és a javasolt gyógymód, amely különféle keverékek külső és belső használatából állott. A megelőzés a korábbi járványok (tifusz, pestis) tapasztalatainak összegzéséből állt: tisztaság, a lakhely gyakori szellőztetése és füstöléssel való „csírátlánítása”, a testi higiéné és a ruházat tisztán tartása, a holtak mielőbbi eltemetése stb.

Szavai közül nézzünk néhányat, némelyik megmaradt, átvették a kortársak, sok szava – bár felbukkant másoknál is – mégis az enyészeté lett. *Cura symptomatica: kórjeles gyógymód* – *aether: égény* – *causa proxima: tőök* – *anorexia: ételundor* – *tartarus emeticus: hányborkő* – *arsenicum: férjany* – *vitriol cupri: rézgálic* – *laudanum: mákony* – *catheter: szívárcső* – *mesenterium: fodorháj* – *factum, Tatsache: lettdolgok* – *febris putrida: posláz* – *iodium: ibolo* – *bromitum: büző* – *calomela: édes higany* – *oleum Ricini (ricinusolaj): himbojolaj* stb.

A XIX. századi orvosi nyelvújítással foglalkozó csaknem valamennyi közleményben szerepel az a megállapítás, hogy Bugát Pál számára az indíttatást Schuster János ez irányú munkássága adta. Nos, hogyan vall erről maga az érintett, Bugát Pál, a Magyar Tudós Társaság felkérésére írott megemlékezésében. A gyógyszerészi vegytan szókincsének létrejöttében mérföldkőként megjelölt *Gyógyszerek' árszabása Magyarországra [...]* (Buda, 1829) című kiadvánnyal (2) kapcsolatban – bár a címlapon nem szerepel egyetlen név sem – mindig és mindenütt Schuster János nevét és érdemét hangsúlyozzák, a bibliográfiák az ő munkái közé sorolják. Bugát emlékbeszédéből néhány „műhelytitokra” derül fény, miszerint közös munkáról volt szó, a legfontosabb szaktekintély természetesen Schuster volt, de Bugát is részt vett a szaknyelvi vitákon. A feladat nagyságáról így írt: „Körülbelül olly állapotban voltunk, mint az isten e' világ' teremése előtt, azon nem kis különbséggel, hogy nekünk a' véghezviendő kis műhöz nagyon kevés, az istennek pedig a' nagyhoz nagyon nagy ereje volt, mi más szóval annyit teszen, hogy a' bizottság nagyon kevés erővel fogott az erejéhez képest igen nagy

munkához” (1a). Leírja a gyakori és hosszadalmas megbeszéléseket, amelyek nem voltak mentesek a heves vitáktól sem. Schuster „heves természetű lévén, felugorván, kezével zöld asztalunk' közepére ütven” mondta ki a végszót, amellyel a neológia és a purizmus közötti nézeteltéréseket is el kívánta dönteni. A szakmai demokratizmus szellemében azonban egy-egy nagyobb fejtörést okozó kifejezés megalkotása több hetet is igénybe vett, nem csupán az üléseken, de a magányos elmélkedések és baráti beszélgetések során is csiszolódtak a vegytan új szakszavai. A vegytani nyelv megalkotásáról összegezve így nyilatkozik Bugát: „A' gyógyszerek' árszabásával a' magyar vegytan' alapja megvettétvén, erre építeni, [...] innét túl könnyű leend. A' Schuster által életbe hozott szavakat azonban szentírásul nem tarthatjuk, mert, a' mint egy részről hiszszük, hogy azoknak jó része örökkéig megmarad, úgy más részről lesznek az általa felhozottak közül többen, melyek' helyébe több okoknál fogva újakat szabad, sőt szükség is leend teremteni. – De bármely változások történjenek is a' vegytani testek' magyar neveivel, Schustert mégis a' magyar vegytani nyelv' alkotójának tekinthetjük” (1b).

A Schuster-féle új műnyelv, minden erőltetettsége ellenére, a pesti egyetem vonzáskörében igen gyorsan elterjedt. Azonban a követőknek sem tetszett a műnyelv minden részlete, ezért alighogy Schuster János 1838-ban meghalt, ellenőrzés alá vették a szóalkotásait. Az új nyelvújítók csoportja, élén Bugát Pállal, és a Bugát mellett legtöbb munkát végző Irinyi Jánossal, elsősorban azt vetette az elhunyt szemére, hogy nem vette figyelembe a magyar nyelv alaptermészetét, alapvető szabályait. Az újabb műnyelv megalkotásában részt vett Mannó Alajos gyógyszerész is, akinek 1842-ben közzétett *Orvos-gyógyszerészi vegytanában* láthatta a szakma először a megújított szaknyelvet. Bugát és Irinyi szóalkotásainak kémiai szempontból való rendezése, az összetett szavak meghatározott elvek szerinti megteremtése Nendtvich Károly műegyetemi tanár tevékenységéhez fűződik. Érdemes megjegyeznünk, hogy Nendtvich Károly hosszú időn keresztül Schuster tanársegédje volt, viszonyuk tisztességes és munkatársi volt. Később mégis úgy nyilatkozott, hogy Schuster tulajdonképpen „privat passzióból” csinálta kémiai nyelvújítását (4).

Az utókor is mostohán bánt Schuster Jánossal. A *Természettudományi Közlöny* 1879. évi szeptemberi számában Szily Kálmán (1838–1934) természettudós, nyelvész, a Természettudományi Társulat későbbi elnöke, a Nyelvtudományi Társulat megalapítója, éles hangú kritikát írt a természettudományi műnyelv aktuális helyzetéről, nehézségeiről és természetesen mindazokról az elődökről, akik korábban a műnyelv létrehozásán fáradoztak (8). Célja, hogy lerombolja az egykori nyelvújítók emlékét, hogy kiirthassa azt a szaknyelvet, amelynek életképtelenségét akkor már sokan beismerték. Természetesen nem maradt ki sem Schuster, sem Bugát. Szerinte Schuster, minthogy új felfedezésekkel nem tudta gazdagítani a kémiát, azzal töltötte idejét, hogy „magyar szóhangokból új neveket faragcsált a már meglevők

számára”. Schuster lebecsmérlésének egyik indítékaként felemlítette, hogy németajkúnak születve nem tanult meg sosem tökéletesen magyarul, a hallgatók mindig nagy jókedvre derültek, ha magyarul kezdett el velük beszélgetni. Mintegy egy esztendővel később megjelent a válasz is, Török József (1813–1894) orvos, természettudós vette védelmébe Schustert és Bugátot (9). Fő érve az volt, hogy a természettudományok több évtizeddel korábbi állapotát, fejlettségét kellett figyelembe venni, és azt az úttörő munkát értékelni – hibáival, tévedéseivel egyetemben –, amelynek eredményeként már magyarul művelik az orvos- és természettudományokat.

Végezetül ismerkedjünk meg röviden Schuster János életútjával. Pécsen született, 1777. május 4-én. A pesti egyetemen szerzett orvosdoktori oklevelet. Már hallgatóként Winterl Jakab tanársegédje lett a kémiai–botanikai tanszéken. Két alkalommal nagyobb külföldi tanulmányutat tett, eközben a világ legjobb kémikusaival ismerkedett meg, a híres Adolph Ferdinand Gehlen (1775–1815) német kémikus kutatómunkájába is bevonta, sokat tanult a neves analitikus vegyész, Martin Heinrich Klaproth (1743–1817) mellett töltött idő alatt. 1808-ban megpályázta a kolozsvári „Kémiai–metallurgiai” Tanszéket, de szinte egyidejűleg a pesti egyetem természettudományi tanszékére is kinevezést kapott, ezért mégis Pesten maradt. Rövidesen el kellett látnia a Winterl betegségével, majd halálával megüresedett kémiai és botanikai tanszéket is. 1811-ben a kémia professzora lett. 1821–22-ben az egyetem rektora volt. 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia a rendes tagjai sorába választotta, ő volt az Akadémia első kémikus tagja (7). Amikor 1838. május 19-én meghalt, hatalmas tömeg gyászolta. „[...] buzgó s háládatos, e’

szomorkedves fáradságban egymással vetélkedő tanítványai vállain vitették ki [...] a sírkertbe”, – ahogyan Bugát emlékezésében olvassuk (1c).

Nehéz az utókornak igazságot tenni, hiszen Schuster munkássága is bizonyítéka annak, hogy a szaknyelv megújítói, az új tudományterületek magyar szavainak megalkotói valóban sok hibát követtek el, de legalább annyi érdemet szereztek, tevékenységük nélkül nem lépett volna előrébb az adott tudományterület.

IRODALOM

1. Bugát Pál *Emlékezés Schuster János rt. felett* A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei V. 1838–1840 Budán, a Magyar Királyi Egyetem betűivel 1842:155(a), 156(b), 158(c).
2. *Gyógyszerek árszabása Magyarországra és a hozzá kapcsolt tartományokra alkalmazva* Buda, Egyetemi Ny. 1829.
3. Kempler Kurt: *A vegytan és botanika-oktatás első százada a pesti egyetemen* Orvosi Hetilap 1988;129/30:1601–2.
4. Paczolay Gyula, Gazda István *A magyar kémiai szaknyelv történetéből* Piliscsaba, MATI 2006.
5. Schuster János *A’ keletindiai cholera* Orvosi Tár 1831;1/1:34–60 és Orvosi Tár 1831;1/2: 99–118.
6. Szabadváry Ferenc, Szőkefalvy-Nagy Zoltán *A kémia története Magyarországon* Budapest, Akadémiai Kiadó 1972.
7. Szállási Árpád *Kétszáz éve született Schuster János* Orvosi Hetilap 1977;118/18:1057–8.
8. Szily Kálmán *A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban* Természettudományi Közöny 1879;11/121:329–45.
9. Török József *Apológia Schuster János és Bugát Pál mellett* Természettudományi Közöny 1880;12/135:421–5.

„Elfogadható, hogy legutóbb is hypertónia-konferenciára hívják az érdeklődőket? Hogy haemoperfúzióról és haemodialízisről, a chronicus baj suboptimális ellátásáról tudósít a magas technikai szinten vetítő előadó ábrája? Az elit körökben is megengedhetően grasszál az expresszál és az optimalis therápia? Nem csak a vesefunctiót kellene nonfarmakológiai eljárásokkal javítani, hanem akár csak töredéknyi gondot fordítani a külsőre, a megjelenésre, a szaknyelvre is, mely – hiába szlogen? – anyanyelvünk szerves része, s melyet ápolni és gondozni mindannyiunk kötelessége. A bajok forrása – hiszem – nem a tudatos ellenállás és a nézetek különbözősége, hanem a figyelmetlenség, az érdektelenség, a közöny. Az érintett közeg oly nagy, hogy a részjelenséggel, a szaknyelvvvel foglalkozni akár kicsinyességek is tűnhet.”

Rák Kálmán
Magyar Orvosi Nyelv
2004;4/2:16.

„A magyar orvosi nyelv korpuszá”-hoz (Kiegészítés Kuna Ágnes cikkéhez)

Kuna Ágnes már a 2011-es disszertációjában is felvetette a *Magyar orvosi nyelv korpuszá* gondolatát (2a), ahol a XVI–XVII. századi orvosi irodalom alapküldőit és forrásait is számba vette (2b, c). Az eltelt időszakban szép, alapos tervet dolgozott ki a korabeli orvosi szövegek feldolgozásához (3, 4), és előzetes felsorolást is adott a feldolgozandó nyomtatott, valamint a kiadott és még kiadatlan kézíratos szövegekről – hozzátéve, hogy a jegyzék nem teljes, bővíthető, változtatható.

A bővítés szándékával jegyzéket készítettünk a cikkben nem említett szövegekről, szójegyzékekről és szótárakról (az utóbbiakról azért, mivel a szókincs alakulásának vizsgálata is szerepel a tervezetben (3a).

NYOMTATOTT MŰVEK

Beythe András: *Fives könnv*. Németújvár, 1590. – Egy példa a könyvből: [A bolhafüről] *Fogh faiasrul io az leueleit kiuöl az fogak inin, es kivaltkeppen az faio fogra raknj, de mihelyön raita meg melegzik, azonnal el kely venny es ismeg mast reia tennj: Az utan azon leueleket, kiket az fogaba raktak özue zödnj es vizessen yo helyön, kut forrasnal, a földben be asnj hogy el rothadjanak, fölötte igen haznal* (50v–51r).

Prágai András: *Fejedelmeknek serkentő órája*. Bártfa, 1628. A későbbi I. Rákóczi Györgynek írott ajánlásban a szerző a drágakövek gyógyhatását ajánlja a fejedelem figyelmébe.

Weber János: *Amuletum, az az: Rövid és szükséges oktatás a' Dög-halálról*. Bartfan, Klösz Jakab által. 1645. – Két gyógyszer a könyvből: *A' ki ehgyomorra az maga vizelletit ihattya ne félylen bár huszon-négy óráig az dögletenességtől* (41); *eleven kakas, annak a' hasat egy darab helyen a' farka felé ki kel tépni a' tollait, és azzal az mezitelen hussal illetni, a' kelevényre avagy kelésre, az orrát jól meg-szorítani, vagy félre kótni, kiszija a' mérget és meg-hal, ha pedig az meg-hal, más-sal, harmadikkal, míg eleven nem marad* (88).

Cseh Márton: *Lovak orvosságos könyvecskéje*. Lőcse, 1656.

Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. Utrecht, 1658. – Hasonmáskiadás. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest, 1975. Az idézéskor: 1658/1975. – Néhány javaslat a száj betegségének gyógyítására: *A bükkfának levelei megrágattatván, az ajak és az ínny nyavalyáinak igen hasznosak. A nyírfa tavasszal szedett levele a száj rothadtságát gyógyítja. [...] A száj sebességét és rothadtságát meggyógyítja [...] verhenyő viola virágjának mézes főzete. A nadályfű virágjából lecsepegtetett víz a nyelv kitüzesedésének és kelésének használ.* (Apáczai Csere J. 1658-ból id. 6). – Apáczai (1658/1975) egyébként több ma is használatos, de több feledésbe merült új szót is alkotott, például: *lepény* 'méhlepény' (i. m. 151), *kalapatsotska* 'a fülben található hallócsontok egyike' (157), *fül dobja* 'dobhártya' (uo.), *bél köntöse* 'bélfal' (144), *látó rostotskák* 'látóidegek' (155), *könyvező hútsotskák* 'könnysatornák' (149), *domború kristály lentse* 'szemlencse' (157), *kristály hígság* 'üvegetest' (155), *szívárvány* 'szívárványhártya' (156); *szarvasköntös* 'szaruhártya' (156), *nyelő hurka* 'nyelőcső' (144), *rostás tsont* 'rostacsont' (157), *tsetseknek makkotskái* 'az emlők mirigyei' (150), *magzat be fedő hártayák* 'magzataburok' (151), *inon való hútsok...* (egeretské) 'izmok' (160), *ér köntöse* 'érfal' (147), *ér szökése* 'pulzus' (147, 178), *háború alvás* 'nyugtalan alvás' (189) stb.

Nadányi János: *Kerti dolgoknak leírása Négy könyvekben [...] Mellyek közzül [...] az harmadik kerti holmiknak orvosi hasznait rendre írja ki. [...] Magyarra pedig fordítottak és sok helyeken továbbra-is értelmesben magyaráztattak* NADÁNYI JANOS által. COLOSVARATT, Nyomtatott VERES EGYHÁZI SZENTYEI MIHÁLY által, 1669. – A könyv III. kötetében található Mizald levelekben kifejtett tanulmánya az emberi testről, illetve betegségeiről, az egészséges ételekről, valamint a növényi gyógyszerekről, például: i. m. 346–348.: *Az ugorka [...] Emlekezetre nyilván méltó dolog az a' mit a görög Quitillusok paraszti munkái között olvastam, és sokaktul hallottam hogy megtapasztalt dolog legyen: Hogy ha tudni-illik a' hi-deg leő csecs szopo gyermeknek, vagy egy kevésse nagyobnak egyaránsu hoszszu ugorkát fejéhez tésszes mikor aluszik, és*

az ugorka mint edgy meg-aluszik, mindgyárt meg-gyogyul, minden hideg lelés melegségét melyet az ugorka nyom hozza sziván.

Fel-Vinczi György: *De conservanda bona valetudine*. Az Anglia országban lévő Salernitana scholanak jó egességről való Meg-tartásának módjáról írott könyve. Melly most magyarra fordítottat és Rhythmusokban alkalmaztattot. Lőcse, 1694. (Második kiadás: 1768.) – Részlet a könyvből:

Négy jeles haszna van a' Boros kenyérnek:
Fogat tisztít, 's éles látást ad a' szemnek.
Fogaid megtisztítsd vízzel vagy kezeddel:
Agyadnak veleje erősödik ezzel,
S' minden tagjaidnak használ bizony, hidd-el.
(i. m. XIV.)

Lippai János: *Posoni kert*. Bécs és Nagyszombat, 1664 és 1667. A munka kerti gyümölcsöknek, gyökereknek, szőlőknek, húsoknak és leveleknek orvosi hasznáról is ír, sőt ezek elkészítési módjával is foglalkozik.

LEVÉLTÁRI ANYAGOK. XVII. SZÁZAD

Miscellanea XVII. sz. eleje. Oct. Hung. 1063. – OSZK Kézirattár.

A kéziratos könyv 106. foliójától kezdődnek az orvosi tanácsok, nevezetesen, hogy milyen betegségekre mikből és milyen módon előállított gyógyszerek használandók. Például 132r: *Torok gyiktól alá iüvesetöll Vizzel mezzel öszve töröd lisztel öszve csinlod a torok gyik nyelv csap alá jüveset megh gyogyittja ha kinek vele rea kötöd megh gyogyul.*

Orvosságos könyv. XVII. sz. (pontosabban: 1603/1761). Quart. Hung. 279. – OSZK Kézirattár. („Ezen következő orvosságok irattattak egy Erdélyből került igen szakadozott írásból, mellyben egy helyen ez volt feljegyezve: Varanay iratta ez könyvet Anno Dni 1603 és én Tkes Vattai Pál uramnál reá akadván, irtam ki ez következőket An 1761. Lossontzon.”)

Házi orvosságok. XVII. század. Oct. Hung 719. – OSZK Kézirattár. – Több népi babonás gyógy mód is van a mun-

Egeszüel ualloj
Ugy mitet kerek teit imponald egyben füred mög szepen
egy hogy Ruharea fol uonyhasas és tedas igi fci
31 31
FEY Fiaszüel
Ez tace kont migt gyükecsküel ésus vcsobon migt küt fütöny
ésus padban migt gyogyul
E migtiszüel key nem emigt het
Uad Zuhiat aragy az fci Zuhiat fci borban küt fütöny komire
huy alot az küt jnia adny öftan küt és küt kommet tük
mogy fütjüt migt küt ruharea köd uik
Hükeüt ellen
Fogb hagy matts lüed migt migt gyükecsküel aragy uftis
tül fönkolofül köd migt az talpat uik küt migt del ggy
Rast ellen
Uad fütüt vctet aragy kütüt fütüt borosliant mind
vctet önes migt fcsobal köd küt uik hasnal az mmtie
A tucb ety ugt küt fcsob
Ki nem alhatik
Tmint Bureple magot az tucid vcsobon öftis ammak
utana önes migt ugt küt vctet boly küt az humlokara
Fogb Fiaszüel
Küt vcsobon tucid migt jöl füred mög ésus vcsobon
az küt ucl padban tucid az padban az tucid küt
az fogadca tucid küt Ugyan azomüel küt kütatt
faolaban mact migt vctet az fci fogadca azis ggy

1. kép: Részlet a XVII. századi Orvosságos könyvből. Quart. Hung. 279.

kában. Például: 1v: *Siketségrül. Ketske hugyat botsasd fülébe valet; 2v: Fog fájás ellen. A belend fünek gyükeret főzd meg eczetben kenyér héj alatt és lágy melegen tartsa a szájában; 4r: Csecsdagadasrul Apiom levelet kenyér bélt törd öszve azt kösd rea elmulattya. A málvát törd meg olajban kösd rea az is igen jo. Len magot mézzel öszve elegyint azzal kös-sed a ferfiu szemérem testével vonnya meg háromszor egy másután.*

Gazdasági tanácsok és orvosi receptek. XVII. sz. Oct. Hung. 946. – OSZK Kézirattár. – Néhány recept: 57v: [Contra Febres] *Pottykak a keserő csontyat szarítani és porrá törni azután innya adni; 61r: Vér has ellen Egy tölgy fanak a' Szu által meg ett porat venni es egy poharba fris vizet rea tölteni és meg inni be venni probatur.*

XVII. SZÁZADI KÉZIRATOK KÉSŐBBI MÁSOLATA

Miscellanea Medica XVII. sz.-i kézirat 1740 körül keletkezett másolata. (A továbbiakban: XVII. sz./1740.) Quart. Hung. 440. – OSZK Kézirattár.

Mathiolus Petrus Andreas (ford. sztrigovai Madách Gáspár): *Hazj Patica.* 1628. XVIII. sz.-i másolat. (A továbbiakban: 1628/XVIII. sz.) Quart. Hung. 2247. – OSZK Kézirattár. – A kéziratban van néhány érdekes kifejezés: 7r: *Fejér betegség; 20v: Erőltetés ellen orvosság* [Itt az erőltetés székrekedést jelent; a szónak ez a jelentése nem szerepel a TESZ-ben.]; 129v: *meredek hurut.*

TÖREDÉKEK

Az mely embert vagy gyermeket az nehezsegh kiüti Quart. Hung. 1042. 1538–1540. [Töredék. Az nehézség nyavalyája ellen való orvosi tanácsadás. Eredeti rongált feljegyzés könyvtábláról lefejtett papírlapon, későbbi kéztől származó javításokkal. A cím az eredeti iraton nem, csak a borítékon szerepel. A néhány sor igen nehezen, helyenként egyáltalán nem olvasható.] „Az mely embertt vagy gyermeket az nehezsegh ... kiüti az jób keszen valo ... ujját¹ kell² ... kölessel vagy buzavall Tely keel teölteni és az holl fekszik ott köl el asny ees penztis keöl keoszyben tenny ...”

Gyászénekek és gyászbeszédgyűjteménye. 1685–1690 körül. Oct. Hung. 1098. – OSZK Kézirattár. Bejegyzések vannak a borítólapon belső felén és az 1. csonka lap két oldalán, valamint a hátulsó borító lapon. A szövegek nagy része sérült. Egy recept a hátsó borítóról: *Vér ellen való Orvosság Mézbe pokhalat egy Tyukmony Sárágját szerrecesen diot gyömbert meg kell törni öszve kell főzni, az hasát, gyomrat azzal kell kötni és szerrecesen diot meg kell törni mezben kell keverni, azt kell enni embernek kevesenként.*

SZÓJEGYZÉKEK ÉS SZÓTÁRAK

Nem könnyű dolog a régi magyar orvosi nyelv szavait és szókapcsolatait felkutatni. Részben segítenek ebben az etimológiai (TESz., EWUng.) és a nyelvtörténeti szótárak (Oklsz., NySz., RMGL); ezekben azonban a szóösszetételek és a körülírással kifejezések nagy része nem található meg.

A régi magyar orvosi nyelv vizsgálatakor tehát az eredeti forrásokra kell támaszkodnunk: elsősorban a szójegyzékekre és a szótárakra. Ilyenek például a *Besztercei Szójegyzék* (1395 k.), a *Schlägli Szójegyzék* (1405 k.), a *Murmeliusz-féle szójegyzék* (1533), Pesti Gábor *Nomenclatura sex lingvarum* című munkája (1538), Calepinus *Latin–magyar szótára* (1585), Szikszai Fabricius Balázs *Nomenclatura Dictionarium Latino-vngaricum* című szótára (1590), Verancsics Faustus *Dictionarium qvinque [...] lingvarum [...]a* (1595) stb. A szótárak közül a legjelentősebb a korban Szenczi Molnár Albert (1604) és Pápai Páriz Ferenc szótára (1706). Az utóbbi, bár a XVIII. században jelent meg, mégis a XVII. századi nyelvhasználatot tükrözi, többek között azért is, mivel több korábbi forrásra is támaszkodott, például Murmeliusz *Lexiconára* (Krakkó, 1533), Szikszai Fabricius *Nomenclaturájára* (Debrecen, 1590) és Szenczi Molnár Albert szótárára (1604).

A szójegyzék típusú munkák közé tartozik Comenius *Orbis pictura* is, mely a tanulók számára az enciklopédikus ismeretanyagot a gyermeki érdeklődésnek megfelelően foglalja össze, s a szemléletesség elvét követve képekkel szemlélteti. Könyve tulajdonképpen képes szótár, melyet az alsó- és a középfokú oktatásban résztvevő diákoknak szánt, és öt táblán (XXXVII., XXXVIII., XXXIX., XL, XLI.) foglalkozott kezdetleges anatómiai ismeretekkel is. Ezek a táblák tekinthetők a későbbi anatómiai atlaszok elődeinek. Comenius új szavakat nemigen alkotott, általában Szenczi Molnár Albert szótárának szavait használta. Van azonban néhány olyan kifejezése is, melyet máshol nem találtunk meg.

Persze több betegségnek, tünetnek vagy gyógyító eljárásnak abban az időben nem volt még neve, ezért csak körülírással utaltak rájuk. Ezeket a körülírásokat a mai szótárak már nem tartalmazzák. A körülírás gyakran főnévi alaptagú szerkezet, például: *beteg hátuljában bocsátó purgáló orvosság* 'beöntés' (Szenczi Molnár Albert *Latin–magyar szótára*; l. Chyster); *a' tiűd sok hólyagos lyukai* 'hörgők' (Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis* 107); vagy jelzői alárendelt mondat: *Vékony, de erős hártya, ki a hasban az több bélt befödi és körül fogja* 'hashártya' (i. m., l. Peritonaeum); vagy önállósult mellékmondat: Murmeliusz 1533 LXXV/956.: (Lunaticus) *Ki holnaponkint meg bolondol* 'holdkóros' stb.

1. Utólagos betoldás.

2. Utólagos betoldás.

Capitola. 40.	Capit. 40.	Was. 40. Cap.
wo namozzech	lamb kílamb be- tegegetewol.	rö den trächters ten vnd suchten.
1 Nemotz	betegseeg	Aranchheit
2 nemotzny	beteg	franch
3 dna	tegeteges	die giche
4 wodnotelnost	beelpotlos	wassersichtig
5 ymnitze	híd egletes	das fieber
6 bolești	fajdalmat	die werage
7 hlawa mne boli	fejsem faj	már thús haspe
8 bodeni	nislallas	der stich
9 rat	fene	der treys
10 erwotoz	verhas	blut flut
11 blüza	mifigis	die drüß
12 wortely	dagadas	geschwollen
13 stekli	gijches	wärtig
14 hluchy	lyter	thamb
15 niemy	nema	stun
16 blazer	bolond	narz
17 Clepy	wat	blind
18 trypasit	feizemst	stündt
19 prassiwost	war	gründt

2. kép: Részlet Pesti Gábor *Nomenclaturájából* (1538: capit. 40.)

Néhány jellemző példa:

Murmelius 1533: LXX/897.: (Gonorrheus) *agiokban valo betekseb* 'nemi betegség'; i. m. LIII/687.: (Gingiuia) *Fognak kelő hele* 'íny'; i. m. LIII/685.: (Maxilla) *Fog tarto al*; i. m. LXI/795.: (Vterus) *Germek fogado hele* 'méh'; LXII/796.: (Secundae) *Germek tarto lantorna* 'méhlepény'; i. m. LVIII/754.: (Ambidexter) *Ki mint ket kezre tudia* 'kétkézese'; i. m. XLV/574.: (Infans) *Nem solhato gyermek* 'kised, csecsemő'; i. m. LXXVI/957.: (Scrophula) *Nylue allat valo naualia* (Brencsán szerint [1] 'gümőkóros nyaki nyirokcsomó-duzzanat'); i. m. LXXVIII/981.: (Hernia) *Testnek el sakazkodasa* 'sérv'.

Comenius 1669: *árva hús* 'izom' (XXXIX. tábla). Az árvahús a musculus megfelelőjeként a következő szövegkörnyezetben fordul elő: „Levonnyattatván a' bőr, megtetszik a' hús, nem egész darabban, hanem elosztva, mintegy kolbászkokra, amellyet egereknek (árva húsoknak) hívunk.”

Szikszai 1590/1602: 165.: (Gonorrhoea) *Agyekben valo betegség* (Melich 76); i. m. 161.: (Batrachus) *A gyermeknek nyelue alat valo keles* (Melich 74); i. m. 94.: (Osophagus) *A gyomornak az szaia melen az etek be meggen* (Melich 51); i. m. 86.: (Maxilla in qua fixi sunt dentes) *a' kiben fogak alnak* (Melich 48); i. m. 91.: (Verpus) *Akkinek szömerem testenek bőre el meczetet* (Melich 50); i. m. 161.: (Aphtae) *A' zajában az inen valo kelések* (Melich 74); i. m. 162.: (Condiloma) *Az alfelben ualo sül* 'végbélfekély' (Melich 74); i. m. 94.: (Peritoneum) *Az belső nagy hartia mely az belt be borittya* (Melich 51); i. m. 94.: (Pylorus) *Az gyomornak iob felöl ualo szaia az mely az beelre szolgal*; i. m. 97.: (Traulus)

Azki a' szolasban nem möhat nemöly bötüt ki (Melich 52); i. m. 97.: (Pellus) *Az ki az szolasban valo hertelenkedesből nemely bötüt* uagy syllabat el hagy gyakorta (Melich 52); i. m. 97.: (Ischophonus) *Az ki kesöre, nehezen, es akadozua szol* (Melich 52); *Az testnek középső dereka, mely vagy az niak es az czomb között* (Melich 50–51); i. m. 97.: (Infans) *Bölcsöbéli gyermek a' ki meeg nem szolhat* (Melich 52); i. m. 94.: (Trunco, in homine dicitur media pars corporis a collo vsque ad inguina.) i. m. 168.: (Lunaticus) *Eyeli bolódoskodo* 'holdkóros' (Melich 77); i. m. 176.: (Catapotium) *El nyelő oruosság, uag pilula* (Melich 80); i. m. 16.: (Hydrophobia) *Dühös betegség, mikor az embört az dühös eb meg maria, meg dühödik tüle* 'veszettség' (Melich 76); i. m. 176.: (Clyster) *Feczkendő, has tisztító oruosság* 'beöntés' (Melich 80); i. m. 160.: (Hemiplagia) *Fel Gutta, eggik oldalának el szaradasa* (Melich 74); i. m. 85.: (Lucinus) *Kinek mind ket szeme kiczin, czik szemü* (Melich 48); i. m. 94.: (Diaphragma) *Közep hartia az melly között es az has között* (Melich 51); i. m. 163.: (Epiphora) *Szömnek gyakran könnyezese* (Melich 75); i. m. 92.: (Pori) *Vereitek iaro apro likak*. (Melich 50).

Szenczi Molnár Albert: 1604: *Agonia. Belső rettenetes hartz; Anatomicus. Holt test metélő; Atheroma. Keleveny, fejer gönyeteggel rakva* (ma: kásadaganat; [1]); *Eugium. az aßponyjalatt ßemermes testénec kapu hartyajja, mely az Venus első Ostromán rontatikel* (ma: szűzhártya); *Menses. Aßponyi allat Holnapos nyavalyaja* (ma: menstruáció); *Musculus. Egereczke Item Ember nec tagain valo inas domboru husoc; Periostion. Egy vékony hartya, ki az egeß ember nec minden czontyaiatt befödi* (ma: csonthártya; [1]); *Peritoneaum. Vekony de erős hartia, ki az hasban az töb belt befödi es körül fogja* (ma: hashártya; [1]); *Phagaedena. Fekely, vagy keleveny neme, ki az testben magat mind az Czontig beeszi* (ma: kórházi üszök, mélyreható üszkös szövetelhalás; [1]); *Phimosi. Az ferfiui tagnak nyavalyaja, midön az bőre ugy meg ßorul, hogy az mackrol le nem foßolhat, avagy vizontag rea nem borulhat* (ma: fitymaszűkület; [1]); *Siriasis. Agy velo környekinec fölizzadasa, elhevölese, kivalt kep kis Gyermekeken* (ma: napszúrás; [1]); *Steatoma. Testen valo dagadas, kiben faggußabaso nedvesseg vagy on* (ma: faggyútömlő, [1]); *Trachea. Lelegzet vevő gege* (ma: légcső; [1]); *Várix. Dagat öreg Ér az ember testén* (ma: visszeres csomó, görcsér; [1]) stb.

Pápai Páriz Ferencz 1708/1749: *Aequimanus. Jobb és bal-kézze egyaránt élő* 'kétkézese'; *Atheroma. Kásás genyetséggel teli keleveny* 'kásadaganat'; *Bubones. Egéß testben való mirii gyes kelevenyek, de kiválképen az ágyék körül*; *Caesones. Kik annyok hasát fel-metßvén születtetnek*; *Ferulae. Deßkátskák, mellyekben az eltörött tsontot kötik a borbélyok* 'sínek'; *Fundulum. Az a' bél, mellynek a' végén nitsen ki-menetel, mellyből gömbötztöt csinálnak*; *Gargarizatio. Torkában meg-rottyogtatás*; *Gemursa. Láb' újjai alatt való kelés, vagy inkább kemény tsomózás*; *Infantaria. Gyermek-ágyban-lévő aßony* 'gyermekágyas'; *Menses. Aßponyok* 'hóámi folyások'; *Steatoma. Kemény tályog, faggyú forma matériával teli* 'faggyútömlő'; *Ureter. Olly ér, mellyen a' vizelet a' holyagba*

szívárog 'húgyvezeték'; Varix. *Érnek meg-tsomózása az ember lábain* 'visszér'; stb.

Természetesen szükséges további források felderítése, és az itt felsoroltak alapos vizsgálata is. Munkánk csupán kiegészítésként szolgál, s kedvet kíván csinálni a további kutatásokhoz.

FORRÁSOK

Apáczai Csere János 1658. *Magyar Enciklopédia* Utrecht. – Hasonmás kiadás. 1975. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

BesztSzy. XV. század. Kiadja: Finály Henrik 1892. *A besztzercei szószedet. Latin–magyar nyelvmélek a XV. századból*, Magyar Tudományos Akadémia Budapest.

Beythe András 1590. *Fives könnv* Némétújvár.

Calepinus, Ambrosius 1585. *Dictionarivm*. Lyon. Sajtó alá rendezte Melich János, Budapest, 1912.

Cseh Márton 1656. *Lovak orvosságos könyvecskéje* Lőcse.

Fel-Vinczi György 1694. *De conservanda bona valetudine. Az Anglia országban lévő Salernitana scholának jó egészségről való Meg-tartásának módjáról írott könyve* Lőcse. *Gazdasági tanácsok és orvosi receptek* XVII. sz. Oct. Hung. 946. – OSZK Kézirattár.

Geréb György 1959. Comenius, Johannes Amos: *Orbis sensualium pictus. A' Látható Világ* Az 1669-ben megjelent háromnyelvű kiadás magyar szövege alapján készült, az eredeti fametszetekkel közzétett, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátott kiadás. Magyar Helikon.

Gyászénekek és gyászbeszéd gyűjteménye 1685–1690 körül. Oct. Hung. 1098. – OSZK Kézirattár.

Házi orvosságok XVII. század. Oct. Hung 719. – OSZK Kézirattár.

Lippai János 1664 és 1667. *Posoni kert* Bécs és Nagyszombat.

Mathiolus Petrus Andreas (ford.: sztrégovai Madách Gáspár): *Hazj Patica* 1628. XVIII. sz.-i másolat. Quart. Hung. 2247.

Miscellanea XVII. sz. eleje. Oct. Hung. 1063. – OSZK Kézirattár.

Murmeliu 1533. Murmeliu, Johannis: *Lexicon [...]* Kiadja: Szamota István: A Murmeliu-féle latin–magyar szójegyzék 1533-ból. 1896. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* XVI. kötet 7. szám. Magyar Tudományos Akadémia.

Nadányi János 1669. *Kerti dolgoknak le-írása* Kolozsvár.

Orvosságos könyv XVII. sz. (pontosabban: 1603/1761). Quart. Hung. 279. – OSZK Kézirattár.

Pápai Páriz Ferenc 1690. *Pax Corporis* Kolozsvár. – Az idézetek az 1747-es kolozsvári kiadásból valók. Az idézés: 1690/1747.

Pápai Páriz Ferenc *Dictionarium manuale Latino-Ungaricum et Ungarico-Latinum* Ferenc után 1708/1767.

Pesti Gábor 1538. *Nomenclatvra sex lingvarvm* Bécs.

Prágai András 1628. *Fejedelmeknek serkentő órája* Bártfa.

Schlägli Szójegyzék 1405 k. Kiadja: Szamota István 1894. *A Schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

Szenczi Molnár Albert 1604. *Latinovngaricvm. Vngarico-Latinvm* Nürnberg.

Szikszai 1590. Szikszai Fabricius Balázs: *Nomenclatvra Dictionarivm Latino-vngaricum*. Kiadja: Melich János 1906. In: *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* XIX. kötet (1904–1906).

Verancsics Faustus 1595. *Dictionarivm Qvinque [...] lingvarvm [...] Vellence*.

Weber János 1645. *Amuletum, az az: Rövid és szükséges oktatás a' Dóghalálról*. Bartfan, Klösz Jakab által.

IRODALOM

1. Brencsán János *Orvosi szótár* Budapest, Akadémiai Kiadó 2006.
2. Kuna Ágnes *A XVI–XVII. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtipológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális kognitív keretben* Budapest, ELTE (Doktori értekezés). 2011;8(a), 170–99(b), 231–4(b).
3. Kuna Ágnes *A magyar orvosi nyelv korpusza* Magyar Orvosi Nyelv 2016;16/1:27–31, 30(a).
4. Kuna Ágnes, Kocsis Zsuzsanna, Ludányi Zsófia *A Magyar orvosi nyelv XVI–XVII. századi alkorpusza. Tervezet, átírás, annotálás* In: Forgács Tamás, Németh Miklós, Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* IX., Szeged, SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék 2017:239–253.
5. Melich János *A magyar szótáriródlom* Nyelvtudományi Közlemények 2007; XXXVII/1–2: 22–54.
6. Péter Mihály *Az erdélyi fogorvoslás történetéből* Marosvásárhely, Mentor Kiadó 2006.

„A szaknyelv vizsgálatát azért ítélem fontosnak, mert ennek alapján bárki jellemezhető, gondolatmenetét és tudásanyagát nemcsak a diagnózissal, hanem a diagnózishoz vezető érveléssel is elárulja.”

Szirmai Imre
Magyar Orvosi Nyelv
2005;5:41–5.

Kiss László

Egy füstbe ment terv: az első magyar orvosi szakfolyóirat 250 éve született Sándorffi József

Kétszázötven évvel ezelőtt, 1767. április 20-án látta meg a napvilágot a Bihar megyei Hegyközújlakon (ma: Uileacu de Munte, Románia), az ottani református lelkész fiaként, Sándorffi József. Neve előfordul *Sándorfi*, illetve *Sándorffy* változatban is. Első, mérvadó életrajzának írója, Batári Gyula így összegzi Sándorffi tevékenységét: „Orvostudomány, költészet, táblabíráskodás, írói tevékenység, műfordítás, nyelv-művelés, zene, szerkesztői munka, tudomány-népszerűsítés, könyvgyűjtés és színház [...]” (1). Külön kiemeli azt a tényt, hogy „ő alapította meg Magyarországon az első orvosi jellegű folyóiratot”.

Ez a folyóirat az *Orvosi és Gazdasági Tudósítások* (a továbbiakban: OGT) címet viselte, és létezéséről a XX. század derekáig csak közvetett adataink voltak. Úgy tűnt, hogy a bécsi *Magyar Kurir* hasábjain 1801-ben és 1802-ben Sándorffi által ismételtelen beharangozott folyóirat végül nem is jelent meg. Erre utal az első magyar irodalomtörténet-író, a pápai ügyvéd, Pápay Sámuel (1770–1827) 1808-ban megjelent könyvében: „Sokat és sokáig biztatta a Hazát Dr. Sándorfi József is 1801-2-3. esztendőkből egy Orvosi s Gazdasági Tudós Ujságnak kibocsátásával; de ezen nagy igyekezetnek nem lehet egyéb látattya a hosszas várakoztatásnál” (8). Ezért nem meglepő, hogy az *Orvosi Hetilap Centenárium Emlékkönyvében* közölt tanulmány nem sorolja Sándorffi lapját az *Orvosi Hetilap* elődei közé: „Az utolsó 200 évben az orvosokat több ízben foglalkoztatta egy orvosi folyóirat kiadásának gondolata, de igyekezetük csak 1831-ben jutott tovább a kísérleteknél” (10). 1831-ben jelent meg az *Orvosi Tár*.

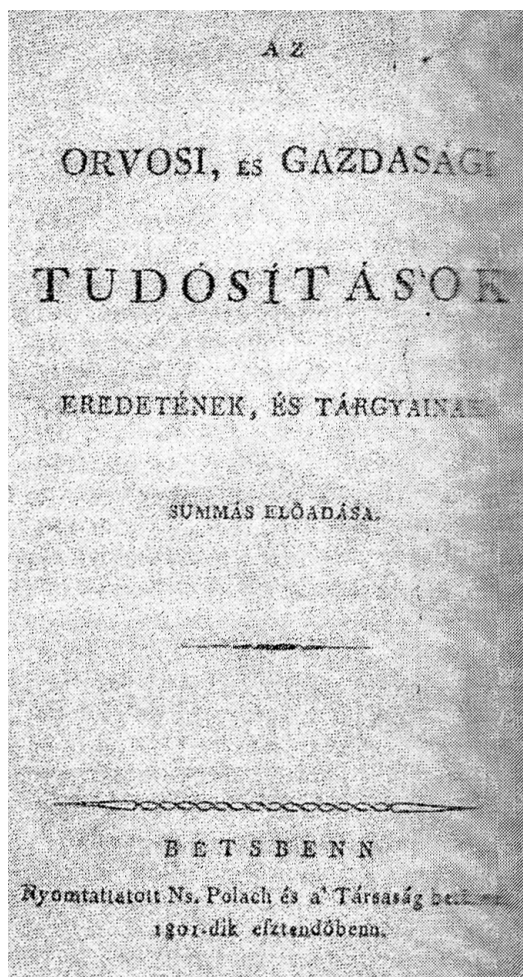
A véletlen azonban úgy hozta, hogy éppen 1957-ben, tehát a fentebb említett századik évforduló évében, Busa Margit irodalomtörténész a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában rábukkant az OGT első két számát tartalmazó kötetre, majd később előkerült a harmadik füzet is az Országos Széchényi Könyvtár állományából (2). Mindhárom szám Kassán jelent meg 1803-ban, és tartalmuk – a marhadögről, a földről, illetve a terheseken végzett érvágásról – alapján az OGT inkább tekinthető ismeretterjesztő, egészségnevelő kiadványnak, semmint orvosi szaklapnak. Hiányérzetünk

csak erősödik, ismerve az akkortájt a himlő elleni védőoltás (vakcináció) ügyét felkaroló, a *Magyar Kurir* munkatársaként írogató Sándorffi ígéretét a lap 1801. október 27-én megjelent 34. számában: „Igen sok tudósítások is érkeznek minden felől a tehén himlő bé oltásának miben létééről, a melyeket legjobb móddal lehet jövő esztendőben az Orvosi és Gazdasági Tudósításokban közölni”. Az első három számban azonban nem esik szó a kor nagy orvosi felfedezéséről, az angol E. Jenner által 1796-ban bevezetett vakcinációról (lat. *vacca* 'tehén').

A lap irányultságának megítélésében 2010-ben történt előrelépés. A marosvásárhelyi Teleki Tékában előkerült egy kötet, amely egybefűzve tartalmazza az OGT mindhárom füzetét. Ez már önmagában figyelemre méltó, ám az igazi, orvostörténeti és könyvészeti hozadékot nem ez jelentette. A kötet ugyanis tartalmazza a Sándorffi által 1801-ben írt és Bécsben, „N. Polach és a Társaság betűivel” ki is nyomtatott „Az Orvosi, és Gazdasági Tudósítások Eredetének és Tárgyainak Summás Előadása” című füzetet (1. ábra). A füzetet az *Orvosi Hetilap* hasábjain Gracza Tünde szakkönyvtáros mutatta be (4). A továbbiakban Gracza dolgozatára építtek.

A „summázat” értékes életrajzi adatokkal indul. A Bécsben negyedik éve orvoskodó Sándorffi már tanulmányai kezdetén (1792) elhatározta, hogy diplomája megszerzése után is a 300 000 lakosú városban marad. Döntését azzal indokolja, hogy egy ilyen nagyvárosban a doktorok száma is nagy, ezért „izzad e szép Tudomány, a sok Orvosok egymás elébe törekedő iparkodásaik alatt” (4). A sok ispotályokban ezrenként vannak a betegek, akik között a legtrikább nyavalyák is előfordulnak – „ezek köszörülnek oskolázzák az elmét” (4). Érti azonban, hogy nem mindenki örülhet e döntésének, ezért így enyhíti haza nem térésének vétkét:

„Hogy pedig Kedves Hazámtól, mint édes Anyámtól háládatlan Fiú módjára magamat egészen el ne szakasszam; sőt itt lelt maradásomat ő reá nézve is hasznossá tehessem: feltettem magamban, hogy minden esztendőben, anyai nyelvemenn, egy egy Munkát készíttsek, mellybenn minden,

1. ábra: Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokat meghirdető füzet (Gracza közleményéből)

az Orvosi, s az azzal egybekötött Tudományokban itt előforduló méltóbb dolgok, és mindennapi tapasztalások feltaláltassanak.” (4)

Sándorffi már orvostanhallgatóként kapcsolatba került a Bécsben élő magyar értelmiségiekkel – irodalmi tevékenységében a bécsi testőrírók voltak a példaképei (3). Munkatársa lett a Pánczél Dániel által szerkesztett *Új Bétsi Magyar Muzsának*, majd később az orvostárs, Decsy Sámuel lapjának, a *Magyar Kurirnak*. Az itt szerzett tapasztalatok is közrejátszottak abban, hogy végül is módosítsa „feltevéset” – könyv helyett újságot fog kiadni: „A leg-jobb könyvek is, soká terjednek el, és ha szinte eleinte kapósak is, hamar elfelejtődnek; az Újságoknak pedig sorsa kedvezőbb lévén, inkább is kézbenn forognak, hamarabb is el-terjedezenn az útonn valami: ezen okokból helyesebbnek tartottam, hogy az említett Tudományokban egybeszedhető hasznos jegyzéseket Újság formájában adjam ki [...] melly bizonynyal a Tudományoknak az egész Nemzet közt leendő elterjesztésére, a leg-jobb út és mód” (4).

A „summás előadásból” megtudjuk azt is, milyen témakörökkel kívánt foglalkozni Sándorffi doktor. Ezek a következők: „Filozófia, Mathézis, Fizika, Görög s Deák Nyelv, A Természet három Országai, az Állatok, Plánták, Kövek, Kémia, Minden Orvosló-vizek, s Fördők, azoknak részeik, tulajdonságaik, hasznaik, Gyermekek nevelése, Anatómia, Fiziológia, Diétai regulák, vagy az egészség megtartásának módja, Khirurgia, Mindenféle Belső nyavalyák, Az Ispotályokról, Patikai Filozófia, A Bába Mesterség, melyre talán leg nagyobb szüksége van Hazánknak, Barmok külső belső nyavalyák, A Születtek, és holtak Száma a nagyobb városokban” (4). De szólni kíván a „Törvényről is [...] a mennyiben az Orvosi Politzia, és az Orvosi Törvény, (Medicina Forensis) annak része” (4). Tudja, hogy a nép bajaival gyakran a könnyebben elérhető papot keresi fel, ezért „a Papok is ebben, találni fognak olyan dolgokra, mellyeknek hasznát vehetik” (4). Szívesen közli azonban „az alsóbb rendű Nép s a Vén aszszonyok” gazdasági és orvosi tapasztalatait is (4).

Nemcsak e bő „kínálat” elmaradása miatt sajnálhatjuk az OGT korai csődjét, hanem Sándorffi azon terve miatt is, hogy „meg hívom Hazám minden Tudományokat szerető Fijait, hogy a Köz-jóra nézve, az említett Tárgyak közül teendő jegyzéseiket velem közleni méltóztassanak, és én ezer örömmel kiadom” (4). Arról is biztosítja leendő munkatársait, hogy barátainak fogja tekinteni a „vélekedéseinkkel ellenkezőket” is, és azok jegyzéseit is kiadja, „mivel az igazságot nyomozzuk, s keressük” (4).

A szakirodalomban nem találtam magyarázatot arra, miért Kassán jelent meg az OGT három ismert száma, illetve miért maradt abba a kiadása. Molnár kitűnő könyvének *Kassán megjelent régi orvosi könyvek* című fejezetében ez olvasható: „1803 és 1821 között, tehát a napóleoni háborúk idején és közvetlenül utánuk, egyetlen orvosi munka sem jelent meg Kassán” (6). Batári feltételezése szerint a csőd „anyagi okok és a kellő érdeklődés hiánya” miatt következhetett be. Az első háttérben a tartós háborús helyzet állhat, hiszen Sándorffi igyekezete a napóleoni háborúk korában történik. A közöny pedig még az 1831-ben induló *Orvosi Tárat* is csődbe viszi két éven belül. 1838-ban is csak úgy tud újra indulni és fennmaradni 1848-ig, hogy Stáhly Ignác országos főorvos (protomedikus) az *Orvosi Tár* „új folyamát az ország valamennyi megyei főorvosa számára előfizette” (3a).

Sándorffi szaklapkiadása méltó és észszerű folytatása lett volna a már medikus korában felvillantott magyar nyelv s művelése iránti elkötelezettségének. 1793 januárjában közölte az induló *Új Bétsi Magyar Muzsa* – azért új, mert 1786-ban már létezett egy *Magyar Muzsa*, a *Magyar Kurir* mellékleteként – az *Ujj esztendei ajándék* című költeményét. Többek közt e verse miatt teszi őt első helyre Gortvay azon orvosok közt, kik „a magyar nyelv és közművelődés érdekében a XIX. század elején [...] szóval és tettel közreműködtek” (3b). Olvassunk bele a „medikus remeklésnek” (9) nevezett költeménybe:

„De merem állítani, hogy ha minden magyar Főnek
Gondjai a Magyar nyelvnek szépítésében főnek;
Elébe hág minden Nyelvnek a magyar utoljára,
A mely rendben csaknem egészen utoljára,

De erre csak akkor kerülhet sor – véli Sándorffi –,

Ha lesz több Rátz, több Gyöngyösi, Dugonits, Horváth sok száz;
Kikkel mint nyelvészpítőkkal dicsekedhetik ez a Száz;
Nyelvünk tökéletessége nem félek, hogy ne jusson,
Ne is tágítsatok magyar Bölcsék ezen a Jusszon.”

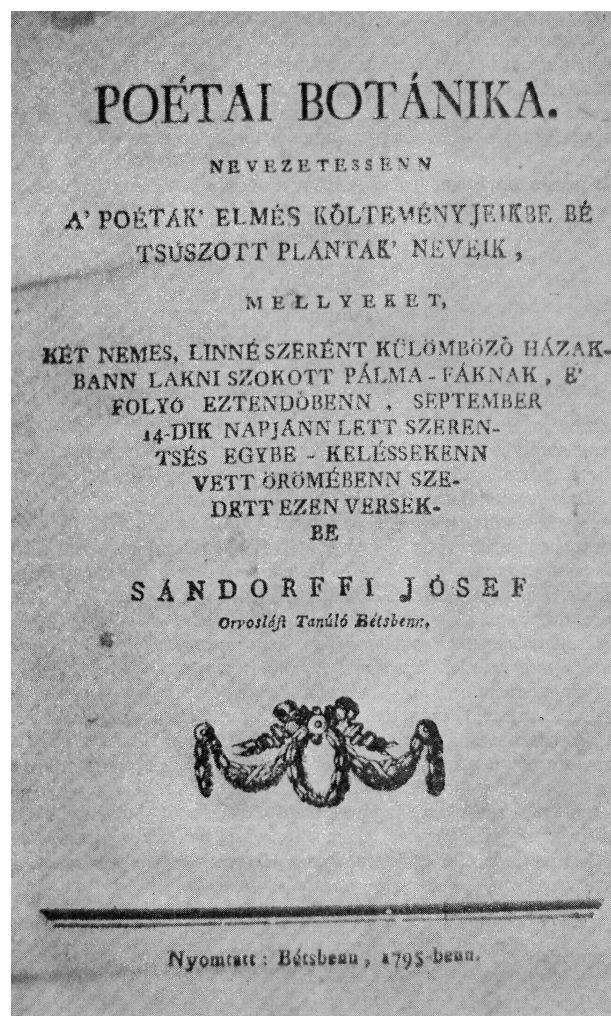
A „nyelvészpítók” közt első helyen említett Rátzhoz a következő lábjegyzetet fűzte Sándorffi: „A Nagy Érdemű Rátz Sámuel Úr, Pesten a Királyi Universitásban a Physiológiának közönséges és rendes tanítója”, majd miután felsorolja magyar nyelven kiadott orvosi munkáit, így méltatja azokat: „Históriákat, szomorú s víg játékokat adni ki magyarul könnyebb: de olyan Tudományt adni elő, mely Terminológiával (nevezetel) telyes, már azt hívják munkának” (9).

Az előzőhöz hasonlóan, a két évvel később megjelent *Poétai Botánika* című, legterjedelmesebb költeményét is anyanyelve szolgálatába állította (2. ábra). A vers ugyanis a költői művekben előforduló növényeket sorolja fel, és azok elnevezéseinek mitológiai eredetét és kapcsolatait taglalja (1). Sándorffi gyakran megfordult „a Bétsi Királyi kertben”. Egy, a cím mai magyar nyelvre való „lefordításából” könnyebben értelmezhető fűvészeti jelenség, vagyis a kétszikű, a külön hím és női egyedekkel rendelkező pálmák násza, azaz beporzása indította őt „botanikája” megírására.

Mi készíthette viszont őt arra, hogy hátat fordítson Bécsnek, és elfoglalja szülőmegyéje „fizikusi”, főorvosi állását? Nem tudjuk, mint ahogy azt sem, pontosan mikor költözött Nagyváradra. 1804. április 16–22. között azonban már ő kezelte a Rédeyné temetésén búcsúverset olvasó és megfázó Csokonai Vitéz Mihályt. Levelet is váltott a Debrecenbe hazatérő költővel – 1804. május 20-án Csokonaihoz írt levelének hasonmás kiadását Batári közli (1). A költő *Tüdőgyulladásomról* című versében emlékezik meg orvos barátjáról:

„Sándorffym ül ágyamnál... s ennek
Köszönhetem, hogy élek még?”

Sándorffi húsz éven át – 1804-től, haláláig, 1824. november 30-ig – volt az egyik legnagyobb kiterjedésű megye, Bihar főorvosa. Egyetértünk Szállásival: ez olyan lekötöttséget jelentett, amely mellett nem maradt ideje újságszerkesztésre (9). Nem ok nélkül nevezte őt Vas Gereben 1857-ben megjelent regényében „a nemzet napszámosának”. A szokványos „fizikusi” teendők mellett – a „szegény adózó nép” gyógyítása, patikák ellenőrzése, bábák oktatása, a Biharban is meghonosuló védőoltás felügyelete stb. – ő lett az 1806-ban megnyitott „Lazarethum” első orvosa is (5). A lúdtollat is inkább csak hivatali teendői miatt vette kézbe. Így például 1813. december 3-án, amikor *A Hallható* („fenyegető” KL) *Pestisre nézve Orvosi Utasítások* címmel írt körlevelet a

2. ábra: A *Poétikai Botánika* címoldala [Batári (1) közleményéből]

seborvosok és a helységek előjárói számára. Az „utasítás” a Bihar megyei Konyár községben, a református egyházközség körleveles jegyzőkönyvében maradt fenn (7). Anyanyelve s hazája iránti szeretete más téren nyilvánult meg. Bécsben megtapasztalhatta, hogy a „Jádzó Társaság” (színház) eszköze lehet a magyar nyelv és művelődés terjesztésének. Ezért 1815-ben megvette a debreceni színtársulatot és ezzel megalapozta Nagyvárad későbbi élénk színházi életét (1). Vagyont nemcsak a színház támogatása emésztette fel, hanem jótékonykodásai is: színháza előadásaira a diákoknak ingyen jegyet adott, megalapította és jelentős összeggel támogatta a „Pap-özvegy és árvák gyámintézetét” stb. (1).

Sándorffi József születésének 250. évfordulója méltó alkalom arra, hogy felidézzük a múlt kódébe vesző nemes alakját. A ma már egyértelműen, korabeli írásokkal bizonyítható lapja, az *Orvosi és Gazdasági Tudósítások* pedig elfoglalja az öt megillető első helyet a magyar nyelvű orvosi lapok közt.

IRODALOM

1. Batári Gyula *Sándorfi [sic!] József (1767–1824)* Communicationes de Historia Artis Medicinae 1972;64/65:115–28.
2. Batári Gyula *A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon (1721–1867)* Az Országos Széchényi Könyvtár füzetek 5. Budapest, 1994:30–1.
3. Gortvay György *Az újabbbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története* I. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó 1953:89(a), 150(b).
4. Gracza Tünde *Néhány új adat az első magyar orvosi szakfolyóiratról* Orvosi Hetilap 2010;151:1672–3.
5. Kiss László *Kazinczy Dienes, a nagyváradi lazarétum első igazgatója* In: Kováts Dániel (szerk.) Széphalom A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 23. kötet, 2013:297–305.
6. Molnár Béla *Kassa orvosi története* A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával Kassa 1944:264.
7. Molnár Gyula *Konyár egészségügyi körülményei a XVII–XIX. században* Communicationes de Historia Artis Medicinae 1968;45:85–94.
8. Pápay Sámuel *A Magyar Literatura' esmérete* Veszprém 1808.
9. Szállási Árpád *Sándorfi József teljesítménye. Egy több mint kétszáz esztendőös medikusi remeklés* Orvosi Hetilap 1997;138:221–2.
10. sz. n. *Kísérletek egy orvosi folyóirat megjelentetésére.* Az Orvosi Hetilap elődei In: Palla Ákos, Trencsényi Tibor (szerk.) Az Orvosi Hetilap Centenárium Emlékkönyve Budapest, Medicina Könyvkiadó 1959:21–30.

„[...] A mai magyar orvosi nyelvben azonban a latin nyelv hatása mellett egy rohamosan erősödő angol nyelvi hatással is találkozunk [...]. Az angol nyelvi hatás erősödése egyrészt abból látszik, hogy az angol szavak gyakrabban használatosak, mint a latin megfelelőjük (pl. stroke ritkábban: apoplexia), másrészt pedig abból, hogy az újabb fogalmak vagy gyógyászati eljárások, illetve eszközök elnevezése angol mintára vagy az angol megfelelő szolgai átvételével történik (pl. messenger RNS, surface-antigén, Myocardial Perfusion Imaging/szívizomperfúziós képalkotás, by-pass műtét, keyhole surgery, silkworm gut, pacemaker).

Szintén az angol nyelv hatásának tudható be az, amit ma egyesek az orvosi nyelv egy »vad-hajtásának« bélyegeznek, nevezetesen: a rövidítések elburjánzása [...]. Amerikában a jelenség mára olyan méreteket öltött, hogy az már a szakmán belüli megértést nehezíti meg, ezért a Joint Commission on Accreditation of Health Care Organisations (kb. Beteg gondozással Foglalkozó Szervezetek Akkreditációs Bizottsága) úgy rendelkezett, hogy a kórházak a helyi gyakorlatban használatos és elfogadott rövidítések jegyzékét maguk kötelesek összeállítani. A főként angol eredetű rövidítések nagy száma a mai magyar orvosi szaknyelvre is jellemző: AD/Alzheimer's Disease (Alzheimer-kór), ADR/Adverse Drug Reaction (gyógyszermellékhatás), ALD/Alcoholic Liver Disease (alkoholos májbetegség), CBC/Complete Blood Count (teljes vérkép), CBF/Cerebral Blood Flow (agy véráramlás), FWB/Full Weight Bearing (teljes mértékben terhelhető; pl. végtag), NOEL/No Observed Effect Level (észlelhető hatást nem okozó szint; pl. gyógyszernél), PY/Pack Years (csomagév; a dohányzás intenzitását kifejező paraméter), SBPN/Simultaneous bilateral percutaneous nephrolithotomy (egy időben végzett kétoldali percutan vesekő-eltávolítás)[...].”

Pátrovics Péter
Magyar Orvosi Nyelv
2004;4/1:20.

Mészáros Ágnes

Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből

IV. A finanszírozás szakszó szócsaládjának kialakulása

A *finanszíroz* ige a magyar nyelvbe a németből (*finanzieren*) és a franciából (*financer*) került át. Legkorábbi előfordulását a *Budapesti Hírlap* örökíti meg az 1902-es évben (ÜESz.).

Az idegen eredetű szakszó észrevétlenül belesimult a magyar nyelvbe, és alig több mint száz év alatt körülbelül 70 szakkifejezésből álló méretes szócsaláddá nőtte ki magát. A szakszó pénzügyi vonatkozású jelentése közismertté vált: „Vállalkozást a szükséges pénzösszeggel, anyagi eszközökkel (folyamatosan) ellát” (1).

Az idegen szakkifejezés meghonosodása és elburjánzása nem volt feltétlen szükséges, hiszen a XX. század elején a magyar betegsegélyezési szakszókincs ebben a vonatkozásban a *kifizet*, *fizetendő* szavakat alkalmazta. A korabeli szakmai nyelvhasználatot az 1907. évi XIX. törvény is megőrizte, amelynek megfogalmazásában „a kórházi ápolás és ellátás költségeit a biztosító intézet *fizeti ki* a kórháznak”, valamint „az ápolás költsége előzetesen kötendő egyezség szerint *fizetendő* a kórháznak”. A *fizet* szó keletkezéséről azt tudhatjuk meg nyelvtörténeti szótárainkból, hogy a XIII. század eleje előtti előfordulásra nincs adatunk. Eredete vitatott, egyesek szerint belső keletkezésű származékszó a *fiz* (‘fűz’) igeből; egy másik álláspont alapján az egyik iráni nyelvből kölcsönzött jövevényszó magyar képzéssel (ÜESz.). Szily Kálmán nyelvújítási szótárában olvashatjuk azt az érdekes megállapítást, hogy a *fizetni* igehez „a régi irodalmi nyelvben sem a *ki-*, sem a *be-* és *le-* igekötő nem járult”, és az igekötők első használatát a XIX. század elején figyelte meg a szerző (12).

A *finanszírozás* szakkifejezés a rendszerváltás után jelent meg az egészség-gazdaságtan témakörében módosult jelentéssel. *Egészségbiztosítási finanszírozásnak* nevezik az egészségbiztosítás keretében nyújtott ellátások ellenértékét, amelyet az egészségbiztosító fizet ki a szolgáltató részére *finanszírozási szerződés* alapján (4).

A *finanszírozási szerződés* sem létezett egy évszázaddal korábban a magyar szakszókészletben, hiszen az *előzetesen kötendő/kötött egyezség* (1907, 1927) fejezte ki ugyanezt.

(A zárójelben levő évszámok az 1. táblázatban látható adatolt előfordulások idejét jelölik.)

A jelentésbővüléssel létrejött *finanszírozás* szakszó a 90-es évek elejétől kezdődően a többféle finanszírozási módszer kialakulásával és a finanszírozási rendszer folyamatos szabályozásával egyre népesebb szócsaládot hoz létre, és úgy tűnik, hogy ma már a *finanszírozás* szakszó említése nélkül lehetetlen pénzügyi ellátásról vagy az egészségügy pénzügyi támogatásáról beszélni.

Hogyan is alakult ki ez a méretes szócsalád? Először is a *finanszíroz* igéből többféle szófaj képződött, majd belőlük kétszavas, aztán egyre több szóból álló szó szerkezetek jöttek létre.

- I. főnevek: magát a cselekvést jelentő *finanszírozás*, a cselekvőt jelölő *finanszírozó*
- II. melléknevek: *finanszírozás+i*, *finanszírozás+ú*
- III. befejezett melléknévi igenév: *finanszíroz+ott*

I. A *finanszírozás* főnévből sokféle szóösszetétel alakult ki, amelyekhez újabb fogalmak kapcsolódtak további szó szerkezeteket létrehozva:

teljesítményfinanszírozás (birtokos jelzős szóösszetétel), *teljesítményfinanszírozási rendszer/elvek* (1991), *teljesítményarányos finanszírozás elszámolásának rendje* (1992), *intézményfinanszírozás* (1995) (birtokos jelzős), *feladatfinanszírozás* (birtokos jelzős szóösszetétel), *közfinanszírozás* (jelentéssűrítő szóösszetétel) (1997), *közfinanszírozásban részesülő gyógyszer*, *a közfinanszírozás alapját képező ár*, *a közfinanszírozás alapját képező javasolt ár*, *praxisfinanszírozás* (1999) (jelentéssűrítő szóösszetétel), *extrafinanszírozás* (minőségjelzős szóösszetétel), *gyógyszer-finanszírozás* (2006).

A cselekvőt jelölő *finanszírozó* szakszó a 90-es évek végén jelenik meg (43/1999. Korm. rend.).

II. A finanszírozási melléknévből minőségjelzős szó szerkezetek alakultak és belőlük további szó szerkezetek:

finanszírozási rend/forma/kör/feladat/mód (1991), a finanszírozási rend változása (1992), finanszírozási eljárási rend (1997), társadalombiztosítási finanszírozási kör/feladat (1995), a finanszírozási körbe tartozó ellátás, finanszírozott indikációs kör (1999), finanszírozási megállapodás/szerződés/előleg/cél/módozat (1992), kamatmentes finanszírozási előleg (1997), finanszírozási eset/díj/súlyozási szorzó (1993), Finanszírozási Kódkarbantartó Bizottság, aktív finanszírozási eset (1999), finanszírozási norma/többség/összeg/elszámolás, finanszírozási szerződés (1997), kifizetett finanszírozási többlet, legmagasabb finanszírozási összegmérték, teljes finanszírozási összeg, finanszírozási rendszer/érték /alap-díj/paraméterek/rendeletmódosítás/terv (1999).

A finanszírozású melléknévből létrejött szó szerkezetek: egészségbiztosítási finanszírozású ellátások kiadásai (1995), speciális finanszírozású feladatok/ fekvőbeteg (1999).

III. A finanszírozott befejezett melléknévi igenévből létrejött szó szerkezetek:

finanszírozott intézmény (1991), az Alapból finanszírozott szolgáltató/ellátások/egészségügyi intézmények, a Társadalombiztosítási Alap által finanszírozott feladatok, átmenetileg finanszírozott ellátások (1992), finanszírozott önkormányzatok (1992).

Az 1997-es törvény meghatározza a finanszírozott melléknévi igenév jelentését: finanszírozott = finanszírozási szerződéssel rendelkező (1997), például finanszírozott egészségügyi szolgáltató, finanszírozott teljesítmény (1999), bázisfinanszírozott fekvőbeteg-szakellátás, fix díjjal finanszírozott ellátás (2010).

A birtokos jelzős szó szerkezetek a szolgáltatások típusainak finanszírozását jelzik:

az Alap finanszírozása, a gyógyító-megelőző ellátások finanszírozása (1991), egészségügyi szolgáltatások finanszírozása (1997), a háziorvosi ellátás finanszírozása (1999) stb.

1. táblázat: Az egészségügyi finanszírozás szakkifejezés szócsaládjának szótörténeti adatai

SAKKIFEJEZÉS	ELSŐ ADATOLT ELŐFORDULÁS	TÁRSADALMI ÉRVÉNYESÉG	FORRÁS
fizet	XIII. század eleje	á. h. elem	ÚESz.
finanszíroz	1902	á. h. elem	ÚESz.
<i>kifizet, fizetendő (ápolási költség esetében)</i>	1907	á. h. elem	1907. évi XIX. tv. 1927. évi XXI. tv.
finanszírozás (egészségügy)	1991	új	1991. évi II. tv.
<i>teljesítményfinanszírozás, teljesítményfinanszírozási rendszer /elvek</i>	1991	új	1991. évi II. tv.
finanszírozási rend /forma stb.	1991	új	1991. évi II. tv.
finanszírozott intézmény	1991		1991. évi II. tv.
<i>intézményfinanszírozás</i>	1995	új	1995. évi LXXIII. tv.
<i>egészségbiztosítási finanszírozású ellátások</i>	1995	új	1995. évi LXXIII. tv.
<i>közfinanszírozás</i>	1997	új	217/1997. (XII. 1.) Korm. rend.
<i>feladatfinanszírozás</i>	1997	új	1997. évi CLIII. tv.
<i>finanszírozási szerződés</i>	1997	új	1997. évi LXXXIII. tv.
finanszírozó	1999	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend.
<i>praxisfinanszírozás, extrafinanszírozás, bázisfinanszírozott fekvőbeteg-szakellátás</i>	2010	új	166/2010. (V. 11.) Korm. rend.
<i>gyógyszer-finaszírozás</i>	2006 2016	új	http://hecon.uni-corvinus.hu/wp-content/uploads/2015/05/hta_eng_2005_june.pdf 464/2016. (XII. 23.) Korm. rend.

Az 1. táblázat a finanszírozás szakszó szócsaláddá válásának a történetét foglalja össze röviden, kiemelve a különböző szófajok megjelenését. A szótörténeti adatokhoz soroljuk az első adatolt előfordulást a forrásmegjelöléssel és a szakszó társadalmi érvényességét. A több mint hetven tagból álló és egyre gyarapodó szócsalád zömében többszavas szószerkezetekből áll, amelyek mindegyikét nem jeleníti meg a táblázat.

A szakkifejezés vélhető első írásbeli előfordulásának idejét a forrás hitelesíti. Az első előfordulás keresését érdemes mindig nyelvtörténeti szótárainkban és szógyűjteményeinkben kezdeni (2, 9–14, ÜESz.). Ha létezik szónári adat, akkor erre a szürke szövegkiemelés hívja fel a figyelmet, ahogyan ezt a sorozat előző részeiben is jelöltük (5–8). A rendszerváltás óta kialakult vagy fejlődésnek indult szakterületek szakszókészletét teljes egészében még nem tudták szótárkészítőink feldolgozni, így szótárainkban elvélve találjuk meg ezeket a szakszavakat. A szakterületeket szabályozó törvények és rendeletek viszont megőrizték a korabeli szakszókincset, így ezek hiteles források és könnyen kereshetők. Ez a magyarázata annak, hogy az 1. táblázatban található források zöme jogszabály. A társadalmi érvényesség (4) azt mutatja meg, hogy a vizsgált szakkifejezést általánosan vagy korlátozott mértékben használja a szakmai beszélőközösség. Ennek értelmében egy szakszó akkor lehet általánosan használt elem (rövidítve á. h. elem), ha közismert és használata elterjedt (5). A korlátozott használat két ellentétes irányú változásra mutat rá. Az egyik akkor következik be, amikor egy elem kiszorul vagy kiszorult a nyelvhasználatból, mert elavulttá válik vagy már elavult (rég). A másik esetben egy új szakszó egyre inkább elterjed és ismertté válik (új).

Korábbi forrás megadásával lehetséges az adatokat pontosítani, amennyiben az ellentmondás szellemét a szakszavak megjelenését mutató évszámok felélesztik a kedves olvasóban.

IRODALOM

1. ÉKsz.² = Magyar értelmező kéziszótár Pusztai Ferenc (főszerk.). 2., átdolgozott kiadás Budapest, Akadémiai Kiadó 2003.
2. Kiss Gábor, Pusztai Ferenc Új szavak, új jelentések 1997-ből Budapest, Tinta Könyvkiadó 1999.
3. Kiss Jenő, Pusztai Ferenc (szerk.) Magyar nyelvtörténet Budapest, Osiris Kiadó 2005.
4. Kovács Zsombor Egészségügyi jog Budapest, Semmelweis Kiadó 2008.
5. Mészáros Ágnes Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből Magyar Orvosi Nyelv 2014;XIV/1:38–43.
6. Mészáros Ágnes Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete I. rész: A pénzügyi alapokat kifejező szakkifejezések kialakulása Magyar Orvosi Nyelv 2014;XIV/2:95–8.
7. Mészáros Ágnes Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete II. rész: A járulékok és a pénzbeni juttatások összegének megállapítását kifejező szakszókincs kialakulása Magyar Orvosi Nyelv 2015;XV/1:42–6.
8. Mészáros Ágnes Szótörténeti adatok a szociális ellátások tárgy köréből III. rész: A járadék szó szócsaládjának kialakulása Magyar Orvosi Nyelv 2016;XVI/1:34–7.
9. Minya Károly Mai magyar nyelvújítás Budapest, Tinta Könyvkiadó 2003.
10. Minya Károly Új szavak I. Budapest, Tinta Könyvkiadó 2007.
11. NySz. = Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond (szerk.) Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégebbi nyelvmemlékektől a nyelvújításig I–III. Budapest, 1890–1893.
12. NyÜSz. = Szily Kálmán A magyar nyelvújítás szótára I–II. Budapest 1902–1908.
13. TESz. = Benkő Lóránd (főszerk.) A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I–IV. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–1984.
14. Zaicz Gábor (főszerk.) Etimológiai szótár Budapest, Tinta Könyvkiadó 2006.

FORRÁSOK A VILÁGHÁLÓN

ÜESz. = Új etimológiai szótár. 2015. (<http://nszt.nyttud.hu/etimologia.html>) (letöltés: 2017. március 12.)

Törvénytárak: (www.1000ev.hu) és (<http://mkogy.jogtar.hu/>) (letöltés: 2017. március 12.)

A gyógyszer-finanszírozás módszertani alapjai és költséghatékonysági elemzése: (http://hecon.uni-corvinus.hu/wp-content/uploads/2015/05/hta_eng_2005_june.pdf) (letöltés: 2017. március 12.)

„Miután tudományunk nemzetközi nyelve az angol, nyilvánvalóan az angol nyelvi hatások torzítják leginkább a magyar szaknyelvet is. Sajnos rengeteg szó jelenik meg magyar környezetben, melyről használója úgy véli, az angolból büntetlenül átveheti. Ez többnyire lustaságból vagy tudatlanságból fakad, hiszen számos ilyen kifejezésnek megvan a tökéletes magyar megfelelője. Ez a szerzői igényesség, de a lektori szemfűlesség kérdése is.”

Varga Csaba
Magyar Orvosi Nyelv
2002/1:36.

V. Az egészségügyi finanszírozási rendszer sajátos szakkifejezéseinek kialakulása

A magyar egészségbiztosítási finanszírozási rendszer fejlődése sajátos szakszókészletet hozott létre. Az egészségügyi szolgáltatások finanszírozását a 43/1999. Kormányrendelet hatályos változata szabályozza. Az egyes egészségügyi szolgáltatások biztosítására többféle finanszírozási technikát alkalmaznak, amely új szakkifejezések megjelenését eredményezte. A finanszírozási rendszer bonyolultságát a szakszavak sokfélesége és nehézkes összetétele jelzi:

- A háziorvosi ellátásban *fejkvótaalapú finanszírozási technikát* alkalmaznak (3), amelynek tipikus szakkifejezései az eredeti 1999-es rendelet szövegében: *a fixdíj, eseti ellátási díj, kiegészítő díj, degresszió, degressziós tényező, degressziós táblázat, degresszióval korrigált pontszám, praxisközösség, korcsoportonkénti pontszám, korcsoportos szorzó súlyozott átlaga, szakképzettségi szorzó*. A háziorvosi ügyeleti ellátás díjazásának kiszámításához használt szakkifejezések: *alapösszeg, területi szorzó*. A területi ellátás pontértékének meghatározásával kapcsolatos a *degresszió alól mentesített háziorvosi szolgálatra jellemző korcsoportos szorzók súlyozott átlaga* szó szerkezet, amelynek 10 tagból álló hossza arra enged következtetni, hogy a pontérték kiszámítása nem lehet egyszerű feladat. A közgazdaságtanban meghonosodott és főként az adózásban alkalmazott 'fokozatos csökkenés'-t jelentő *degresszió* szakszó írásmódjában igazodott a magyar nyelvhez.
- A fogászati ellátás finanszírozásában előforduló szakkifejezések: *alapidíj, kiegészítő díj, teljesítménydíj, havi alapidíjas finanszírozás, teljesítményarányos finanszírozás, korcsoportos pontszám, korcsoportos pontszámnak megfelelő összegű havi alapidíj, korcsoportonkénti szorzó*.
- A *korcsoportonkénti szorzóval korrigált pontszám* szinonimájaként fordul elő a körülményesebb *korcsoportonkénti szorzóval számított korcsoportos-pontszám* szókapcsolat. A finanszírozási módok leírásának bo-

nyolultságát fokozza, hogy a szakkifejezések alkalmazása egyes ellátási területeken hasonló, például *korcsoportonkénti pontszám, korcsoportos szorzó* (háziorvosi ellátás), *korcsoportos pontszám, korcsoportonkénti szorzó* (fogászati ellátás). A *korcsoportonkénti* és a *korcsoportos* jelzők között értelmi különbség nincs, ezért megkülönböztetett használatuk zavaró és nem indokolt.

- Az egészségügyi szakellátásban alkalmazott technika a *teljesítményfinanszírozás*, amelynek jellegzetes szakkifejezései a rendelet 2008-ban hatályos szövegében: *teljesítményvolumen = teljesítménymennyiség, szolgáltatásvolumen, teljesítményvolumen szerinti finanszírozás, teljesítményvolumen-növekmény, teljesítményvolumen-kihasználtság*. A *teljesítményvolumen* magyar megfelelője, a *teljesítménymennyiség* szinonimaként csak néhány esetben szerepel a törvényben, és a későbbiekben sem terjedt el a használata, mivel az idegen *volumen* szakszó kizorította. Ennek az idegen szónak a megjelenését és térhódítását a külföldről átvett finanszírozási technika (*performance volume*) alkalmazása segítette elő. A *teljesítményvolumen-növekmény mértékének kiszámítása* szókapcsolat létrejötte azt mutatja, hogy sokkal nehezebb hibrid nyelven fogalmazni és észrevenni az értelemtorzulást.
- A járóbeteg-szakellátás finanszírozása teljesítménypontok szerint történik a beavatkozások *OENO-kódja* alapján. Az *OENO* betűszó az *International Classification of Procedures in Medicine* (WHO, 1978) magyar megfelelőjének, az *Orvosi Eljárások Nemzetközi Osztályozásának* rövidítése. A teljesítmény elszámolásához a betegségek diagnózisát is fel kell tüntetni, ez a *BNO-kód*. A *Betegségek Nemzetközi Osztályozása* az *ICD = International Classification of Diseases* angol betűszó magyar változata (WHO, 1990). Hazánkban a 9/1993. NM rendelet léptette életbe a kódrendszert és a magyar megfelelők elterjedését.

1. táblázat: Az egészségügyi finanszírozási technikák szakszókincsének szótörténeti adatai

SZAKKIFEJEZÉS	ELSŐ ADATOLT ELŐFORDULÁS	TÁRSADALMI ÉRVÉNYESSÉG	FORRÁS
Háziorvosi ellátás:			
<i>fixdíj, eseti ellátási díj, depressziós tényező/táblázat, depresszióval korrigált pontszám, korcsoportonkénti pontszám, korcsoportos szorzó súlyozott átlaga, szakképzettségi szorzó, területi szorzó, praxisközösség</i>	1999	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend.
Fogorvosi ellátás:			
<i>alapdíj, teljesítménydíj, kiegészítő díj, teljesítményarányos finanszírozás, havi alapdíjas finanszírozás, korcsoportos pontszám, korcsoportos pontszámok megfelelő összegű havi alapdíj, korcsoportonkénti szorzó, korcsoportonkénti szorzóval korrigált pontszám</i>	1999	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend.
Egészségügyi szakellátás:			
<i>teljesítményvolumen, teljesítménymennyiség, teljesítményvolumen-növekmény, teljesítményvolumen-kihasználtság, szolgáltatásvolumen, teljesítményvolumen szerinti finanszírozás</i>	2008	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend. 2008-ban hatályos változata
Járóbeteg-szakellátás:			
BNO-kód, OENO-kód	1993	új	9/1993. NM rend.
Betegszállítás:			
<i>hasznos kilométer, kiegészítő betegszállítási díj</i>	1999	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend.
<i>többletkilométer</i>	2008	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend. 2008-ban hatályos változata
Otthoni szakápolás:			
<i>vizitdíj, vizitszám</i>	1999	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend.
<i>vizitkeret, vizitszámkeret</i>	1999	új, de már nem használják	43/1999. (III. 3.) Korm. rend.
<i>normatív vizitszám</i>	2008	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend. 2008-ban hatályos változata
Otthoni hospice ellátás:			
<i>ellátási nap, napidíj</i>	2008	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend. 2008-ban hatályos változata
Fekvőbeteg-ellátás:			
<i>HBCs, HBCs-díj, HBCs-súlyszám, HBCs-csoport, HBCs-kód, HBCs-megnevezés</i>	1993	új	9/1993. NM rend.
<i>HBCs-súlyszámérték</i>	1993	új, de már nem használják	9/1993. NM rend.
<i>súlyozási szorzó, betegségecsoportonként kialakított szorzó,</i>	1999	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend.
<i>HBCs-súlyszámértékképzés</i>	1999	új, de már nem használják	43/1999. (III. 3.) Korm. rend.
<i>FNO (Funkciók Nemzetközi Osztályozása)</i>	2003	új	(1)
<i>HBCs-szerinti ellátás, HBCs-teljesítményadatok</i>	2008	új	43/1999. (III. 3.) Korm. rend. 2008-ban hatályos változata
<i>(többször)krónikus szorzó, ápolási szorzó</i>	2008	új, de már nem használják	43/1999. (III. 3.) Korm. rend. 2008-ban hatályos változata

Rövidítések: á. h. elem = általános használatú elem (2)

A táblázat értelmezéséről bővebben az előző részekben olvashatunk (4–7).

- A betegszállítás finanszírozása a megtett *hasznos és többletkilóméter* alapján fizetett *kilóméterpénzből* (nem jogszabályi szakkifejezés) és a *kiegészítő betegszállítási díjből* áll.
- Az otthoni szakápolás finanszírozása a vizitek száma alapján *vizitdíj* formájában történik (43/1999. Korm. rend.). A díjazás kiszámolását segíti a *vizitszám*, a *vizitkeret* és a *vizitszámkeret*. A későbbiekben az utóbbi két szakszó kikerül a szakmai nyelvhasználatból. Az otthoni hospice ellátás finanszírozási egysége a *napidíj*, amelyet az *ellátási napok* alapján számolnak ki. Létezik a *vizitdíj* szakszónak másik jelentése is, amely 2006 és 2008 között vált közismertté. A vitatott népszerűségű intézkedések bevezetésével (2006-os reformtörvény, CXV. tv.) viharos gyorsasággal a köznyelvi szóképzlet része lett, majd megszűnésével – a 2008. évi népszavazás következményeként – kikerült a szóhasználatból. A *vizitdíj* elnevezés nem volt szerencsés, hiszen ugyanazon a szakterületen két eltérő jelentésben ugyanazt a szakszót alkalmazták, azonban a szakszókincsnek kerülnie kell a többjelentésű szakkifejezéseket.
- A fekvőbeteg-ellátás finanszírozási módja a *homogén betegségcsoportok* = *HBCs* szerint vagy *napidíj* alapján történik. A hasonló betegségeket vagy eljárásokat jelölő *homogén betegségcsoportok* szakkifejezés az angol *Disease Related Groups (DRG)* magyar megfelelője. A *HBCs*-alapú finanszírozásban gyakran előforduló műszavak: *HBCs szerinti ellátás*, *HBCs-súlyszám*, *(teljes) HBCs-díj*, *HBCs-teljesítményadatok* *BNO-10*, *OENO-kód*, *(többször) krónikus szorzó*, *ápolási szorzó*, *súlyozási szorzó*. Az *FNO* (*Funkciók Nemzetközi Osztályozása*, az angol *ICF, International Classification of Functioning, Disability and Health* magyar megfelelője, WHO, 2001) és a *betegségcsoportonként kialakított szorzó* a krónikus betegellátás sajátos szakkifejezése.

Összefoglalásként az 1. táblázatban láthatjuk az egészségügyi szolgáltatások finanszírozási technikáit kifejező szakszavak szótörténeti adatait, amelyek mutatják a szakkifejezések vélhetően első előfordulását, amit a forrás igazol, valamint a

szakszavak társadalmi érvényességét (2), amely lehet régi, új vagy általános használatú. Új szakszavaknak a rendszerváltás után keletkezett szakkifejezéseket tekintettük.

IRODALOM

1. Harvey Abrams [et al.]: *A funkcióképesség, fogyatékoság és egészség nemzetközi osztályozása (FNO)* Budapest, Egészségügyi Világszervezet 2003.
2. Kiss Jenő, Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar nyelvtörténet* Budapest, Osiris Kiadó 2005.
3. Kovács Zsombor *Egészségügyi jog* Budapest, Semmelweis Kiadó Budapest 2008.
4. Mészáros Ágnes *Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből Magyar Orvosi Nyelv* 2014;XIV/1:38–43.
5. Mészáros Ágnes *Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete I. rész: A pénzügyi alapokat kifejező szakkifejezések kialakulása Magyar Orvosi Nyelv* 2014;XIV/2:95–8.
6. Mészáros Ágnes *Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete II. rész: A járulékok és a pénzbeni juttatások összegének megállapítását kifejező szakszókincs kialakulása Magyar Orvosi Nyelv* 2015;XV/1:42–6.
7. Mészáros Ágnes *Szótörténeti adatok a szociális ellátások tárgyköréből III. rész: A járadék szó szócsaládjának kialakulása Magyar Orvosi Nyelv* 2016;XVI/1:34–7.

FORRÁSOK A VILÁGHÁLÓN

Törvénytárak: www.1000ev.hu és <http://mkogy.jogtar.hu/> (letöltés: 2017. március 12.)

A funkcióképesség, fogyatékoság és egészség nemzetközi osztályozása (FNO): <http://mek.oszk.hu/09700/09756/09756.pdf> (letöltés: 2017. március 12.)

International Classification of Procedures in Medicine (WHO, 1978): <http://vct.iuims.ac.ir/uploads/icpm.pdf> (letöltés: 2017. március 18.)

International Classification of Diseases (WHO, 1990): <http://www.who.int/classifications/icd/en/> (letöltés: 2017. március 18.)

International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) (WHO, 2001): <http://www.who.int/classifications/icf/en/> (letöltés: 2017. március 18.)

Népszavazás. 2008. március 9.

<http://www.origo.hu/itthon/20080123-marcus-9en-tartjak-a-vizitdijas-nepszavazast.html> (letöltés: 2017. március 18.)

Eltörölték a vizitdíjat és a tandíjat. 2008. márc. 17. <http://index.hu/belfold/pot8820/> (letöltés: 2017. március 18.)

„A megértő orvos találó szava gyakran többet gyógyít, mint bármely orvosság.”

Pátrovics Péter
Magyar Orvosi Nyelv
2004;4/1:20.

Nyáry Szabó László

Spanyol-é a gyilkos nátha?

Muszkanátha – spanyolnátha – kín(j)anátha

Náthák és az irodalom

A „spanyolnáthában” elhunyt Tömörkény István halálának 100. évfordulóján

Náthák és más átmenő(s) kehel(l)ős, göthölős betegségek gyötörték a világot eleget, de máig nemigen szület(het)ett róluk összefoglaló irodalom, hiszen ezek alapvetően tünetszegény, de gyorsan öltő betegségek, melyek amilyen hirtelen kerekednek, olyan hirtelen el is tűnhetnek. Idegenkedő nevük méltatlanul tarol manapság. *Nátha* helyett *influenzát* mondanak az idegenszívűek, még a magyar betegeknek is nap mint nap. Orvskollégák is botladoznak pallérozatlan nyelveikkel, így botránkozva hallhatunk *infulenzáról*, de akár még *infulenzáról* is, akár a tévéhíradóban is „nyelv-neveletlen” kollégáinktól. (A forrásokat itt kollegiális indulattal mellőzöm.) Ezúton is ajánlom nekik a könnyebben kimondható, magyarul (anya)nyelvbarátabb *nátha* emlegetését, különösen műveltebb betegek körében. A tekintélyük megóvásáért is sokat tehet a *nátha*! Szóban és írásban egyaránt.

De lássuk csak, hányadán állunk a *nátháinkkal*, melyek néha *influenzába* fajzanak, olykor meg világraszóló járványba torkollnak, sőt rettegett *disznónáthák* (11) meg nem ritkán már angomán betűbetegségbe esve *H1N1* alakban is fertőzve terjednek. A *spanyolnátha* valamivel elegánsabban hangzik, mint a *disznónátha*, vagy éppen a *muszkanátha*. Kezdjük mégis ott, a régi idők gyilkosánál!

Muszkanátha néven terjedt az influenza már 1890-től (14). A *muszka* az ’oros (ember)’-t jelentette (1), többnyire annak rosszálló alakjaként. Bizony *muszkabogár* néven futott még a csótány is akkoriban. E kórszaporító bogár pedig éppen Tömörkény István – szégyen szemre máig kiadatlan – kéziratot tájszótárában élte túl napjainkig (15). Körtörténetileg érdekes, hogy mennyire nem használjuk forrásként irodalmunk egyik legközlékenyebb csillagát, Krúdy Gyulát, pedig sok érdekeset mesél a kor kórjairól.

„Az influenza nevű betegség paprikázza meg az orrokat, szemeket; ölmot önt az agyvelőbe, a csontokba; köhintet vagy földhöz vág; lázba visz, mint valami pokoli mámor, vagy rád térdepel, hogy erőtlenné tegyen. Honnan jött? Annyi bizonyos, hogy már a múlt században itt volt, miatta

maradt el egy télen az orosz háború, mikor a kozákekredek már a galíciai határon álltak. Stílszerűen: muszkanátha volt a neve, de az akkori emberek, a múlt század táplálkozási hiányt alig ismert emberei könnyen kibírták. Volt olyan, aki kétszer is tülesett rajta. De hol van a mai, elképzelhetetlen viszontagságokon, háborúkon, forradalmakon, nélkülözéseken átment emberi szervezet a régítől? A nagyon okosak azt mondják: nem szabad vele törődni, mert járványok mindig voltak és lesznek a világon. A mostani járvány ellen a legjobb szer a jókedv, gondtalanság, életvidámság, mert a betegség csak a borult embert meri megközelíteni. »Fel a fejjel, bátran a veszélyes helyeken!« – idézik a dickensi örököspitányt.» (7)

A mi *muszkanáthánk* felbukkan kalandosabb körökben is:

„A régi, becsületes muszkanátha, amelybe okvetlenül bele kellett halni minden öregembernek, ha néhányszor már kiállotta is, azzal vigasztalgatta magát, hogy kitanulta, megszokta, megbarátkozta a betegséggel: ez a régi becsületes betegség nem mert előbb jönni, mint tél elején, zordon, mocsos, kiállhatatlan időjárásban, amikor az embernek amúgy is jólesik az otthon való tartózkodás. Az embernek volt kedve a kúrához. »No, ez csak a negyedik muszkanáthám – mondta még kilencven esztendőskorában is az ember magában. – Jós doktor azt jósolta, hogy hátra van még egy. Ha azt is kibírom: örökké megmaradok.« Az ember tehát nyugodtan nézett a kedvetlen időjárás elé, tudta (hisz a csallhatatlan doktor mondta), hogy még két influenzája van hátra.» (6)

Krúdy még a muszkanátha orvosságát is biztos helyről tudta: „[...] a magyar orvosok már régen kitalálták, hogy a muszkanátha ellen nincs jobb orvosság a tokaji bornál” (5). Azután a (királyi borára is) büszke muszkanáthára alig több mint negyed századra valami egészen más nátha következett. Más „nemzetiségű”, addig teljességgel ismeretlen és még gyilkosabb nátha. Nem is a vénnek, hanem az ifjak meg középkorúak gyilkosa. Máig is rejtély, hogy ez az előbbinek rokona volt-e, vagy valóban idegen, nyugati tömeggyilkos.

1. kép: Biológusok és a spanyolnátha mikrobája (Lluís Bagaria – El Sol, 1918 jún. 7.)

Éppen száz esztendeje söpört végig a világon, legalábbis a nyugati felén. Leterítve, megölve villámgyorsan 50 millió embert, többet mint maga az első világháború, amely éppen a „nátha” – e gyilkos kórság – kitörésének (is) melegágya lehetett. Szerénykedőbb becslések szerint „csak” 25 milliót, bátrabb becslések szerint azonban akár a 100 milliót is meghaladhatta e tömeggyilkos „nátha” áldozatainak a száma (3). Mivel a „fekete halál”, a pestis is „csak” 34 millió embert pusztított el, így annyi bizonyos, hogy minden idők legpusztítóbb világjárványa ez a nátha volt (12). Így a neve is megér egy kis fejtörést.

Tömörkény Istvánt, a szegények gazdagszavú és gazdagnyelvű íróját néhány nap alatt vitte el a legnagyobb egészségből a halálba, alkotó ereje teljében. Tömörkény István, ahogyan Móricz Zsigmond emlékezett rá temetése napján: „Elment a magyar embör legjobb barátja.” (10). Azóta – száz esztendeje – ő már csak *A kincs a földben*. Nem is rendelkezett, végakarata sem volt, hiszen olyan gyorsan jött érte a halál. Bő másfél évre rá – hogy asszonyt is említsek – egy másik neves tollforgatónkat, Kaffka Margitot Ady „nagyon-nagy író-aszszony”-át ölte meg e gyilkos vírus pár nap alatt, a 12 éves kisfiával egyetemben. Aztán nem maradt más utána, csak a *Színek és évek* (regény, 1912) emléke: „Szép, nagy csendesség van körülöttem jó ideje már [...]” (4).

1918/19 fordulóján tobzódtak a baljós események Magyarországon. Az őszirózsás forradalom, aztán a hazaárulások képtelen sora, és akkor berobbant a gyilkos nátha. Több embert ölt meg, mint a világháború! Tömörkény halálában azonban van egy furcsa rejtély: a „spanyol” nátha hivatalos kitörése

előtt (egy esztendővel) vitte el a villámvész. Tömörkény István nem készült a halálra, mint ahogyan a vészragály többi áldozata sem. Oly hirtelen jött a vég, hogy nem is készülhetett rá. Hiszen e kór leginkább az ifjú fölötték – érdekes módon nem muszkanáthásan az öregek – körében tarolt. A *Célszerű szegény emberek* (1922) megörökítője alkotó ereje teljében távozott. Tudása igazi teljét, gyümölcsét így sohasem élvez(het)tük. Bibliográfiájával máig adósa a hálátlan utókor (Zsoldos Sándor irodalomtörténész személyes közlése 2016). Nem csak a mi magyar irodalmunkat tépázta (meg) e gyorsan gyilkoló ragály.

Francos nátha vitte el Guillaume Apollinaire-t, a *Szeszek* (1913) szerzőjét, de Edmond Rostand francia költőt, a *Cyrano de Bergerac* (1897) dráma íróját is e „villámgyilkok” (*la grippe espagnole*) érte utol Baszkföldön (1918 végén). Az osztrákoktól a háborodott, extrém expresszionista festőjüket, Egon Schielét ragadta el gyermekükkel együtt nyolchnapos várandós felesége halála után három nappal.

De ugyanezen évben halt meg a klondike-i „aranyember”, Frederick Trump (Donald Trump öregapja) is e „villámkór” áldozataként. Majd négy évre rá (1922) e járvány föllángolása végzett a balsorsú IV. Károly magyar királyunkkal is.

MENNYIRE IS VOLT „SPANYOL” EZ A NÁTHA?! „Spanyol” nátha! – Jól megjelölt eredettel! De honnan is jött valójában e rettenet? Keletről vagy nyugatról? Száz év múltán még ebben sem lehetünk egészen bizonyosak! Lespanyolozni e „náthát” legalább oly illetlenség, mint Dzsingisz kán biológiai fegyverét – a gümőkört – lemagyarozni. A stigmatizáló rágalom, a *Morbus Hungaricus* – ami sokkal méltányosabban lehetne *Morbus Sauromaticus*, magyarul *Szarmata-kór* (11), vagy *Morbus Tataricus*, magyarul *tatárkór* (11) a legviszszafogottabban szólva is méltánytalan a magyarra nézve. A szarmaták ugyanis már a honfoglalás előtt félezer esztendővel szenvedtek e kórtól. A tüdővész meg a legdurvább szövődményei – nyomorító csontgümőkór – már az i. sz. III–IV. században tarolt szittyá véreink nyugati határőreiben, a szarmatákban, csak emléke nem maradt ennek az írásos forrásokban. Kiderül azonban mindez napnál világosabban a XX. századi, továbbá a jelenkori régészeti ásatásokból. Dzsingisz kán pedig szinte „biológiai fegyverként” használta a gümőkór új törzseit (9). Kié is a tbc? Érdemes újragondolni, mely néphez, népcsoporthoz is kötünk kórságokat! Érdemes azt is végiggondolni, milyen okokból illetünk népevekkel csúnya ragályokat. Amennyiben a legvalószínűbb szándék, a propaganda lopózik mögötte, nem szabad haboznunk! Helyére kell tennünk a régi idők elvetemült gondolatait és szóval máig ártó szándékait!

De térjünk csak vissza a döbrentő mértékben taglózó „nátha”-hoz, mely spanyol néven híresült el! Miről is nevezhetünk el egy ilyen hirtelen kór(ságo)t, vagy éppen egy egyszeri járványt? Talán arról a népről vagy vidékről, ahonnan indult, esetleg arról a népcsoportról, amelyben legelőször vagy

amelyben legsúlyosabban tarolt? Mitől is spanyol ez a vilá járvánnyá dagadt, százesztendős vén „nátha”? Ennek egyetlen igazi oka – úgy tűnik – a sajtó; annak cenzúrája és persze propagandája. Az, hogy az első világháborúból sikeresen kimaradt Spanyolországban nem uralkodott annyira a háborús propaganda (ahogyan a járvány sem), így nem vert minden sajtót bilincsbe a cenzúra sem! Ezért a járvány fura eseteiről – más országokkal szemben – szabadon írtak, mert írhattak a spanyol lapok. Nincs rá bizonyíték, hogy hamarabb bukkant volna föl e ragály Ibériában, de arról sem, hogy többet vagy hamarabb ölt volna a békés félszigeten, mint másutt. Lespanyolozni e „náthát” száz év bölcsítő távlatából tehát több mint illetlen dolog! Propaganda ide, vagy oda, tény, hogy spanyol földön említették először a föllángoló járvány tömeges áldozatait.

Eredete és terjedése alapján sokkal inkább *franci nátha* (11), de talán a német eredeti a legprecízebb, minthogy *flandri nátha* (11), egyenesen Flandria harcmezőiről. Tudvalevő persze, hogy Flandria déli és nyugati része akkoriban már évszázadok óta franci(a) megszállás alatt állott. E térkép tanúsága szerint éppen Kínából indult a világ legnagyobb ragályos kínja is (2).

1918 tavasza végére Spanyolországban nyolcmillió ember betegedett meg – egyharmaduk Madridban – egy gyorsan terjedő náthaszerű kórképpen. Hirtelen, hübele indulattal akár *madridi náthának* is (11) keresztelhetnék/nevezhetnék/bélyegezhetnék. A hivatalok és irodák is zárva tartottak, míg – a Fabra Hírügynökség révén – világgá röpítették a hírt: „Egy különös járvány terjed Madridban, mely enyhe lefolyású, halálesetet nem jelentettek.” Annál különösebb, hogy később milyen hatalmas halálozási aránnyal söpört végig e(gy) járvány Európa többi országain a „spanyol” névvel.

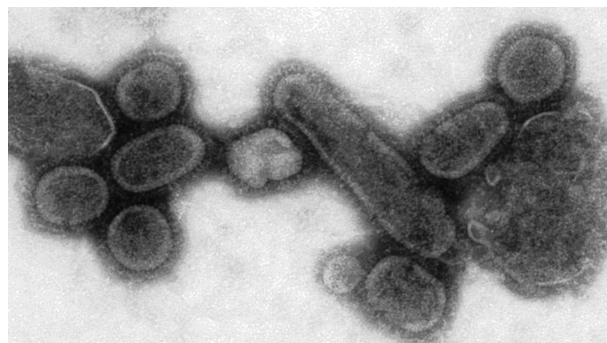
Lássuk hát, mik lennének, lehetnének, lehetek volna már eddig is a „spanyolkór”-nak illőbb nevei? Kezdjük talán azzal, hogy nem is mindenki ismerte e kórt a világon *spanyolnáthaként*! Származása szerint a németek inkább *flandri(ai) láz* (11) – *Flandern-Fieber* – nevezték, de a britek is *flamand náthának* (11) hívták. Érdekes! A nyugati hadszíntér legádázabb harcokban rongyolódott, legnyomorodottabb vidékéről származtatják! Az angolok és az amerikaiak nemzetiséget sem igen tulajdonítottak neki. Az amerikai katonák *háromnapos láz* néven *three-day fever* alakban emlegették.

Minő fura dolog! A spanyolok maguk csak *náthaként*, vagyis *gripeként* emlegették. A nagy háború után a *nagy Nátha!* (11), melyről addig-addig cikkeztek, míg rájuk szállt a gyalázat a nagy sajtószabadságban.

E nátha áldozatai gyakran végzetes vérzéses tüdőgyulladás nyomán heveny légzési elégtelenségben haltak meg, szederjesen (cianotikusan) fulladtak meg, így illő neve lehet a *lilahalál*, *lilulhalál* (11): az amerikai katonák *purple death* neve nyomán. A lefolyása pedig rohamos volt! Német sebességjel-

zője a „villám”, hiszen villámgyors gyilkos volt, így a németek gyakran *villámhurutként* (*Blitzkatarrh*) emlegették. Ennek magyarul szabatosabb értelmezése lehet a *rohamnátha* (11). De a gyilkos nátha, mely a legkevésbé sem volt „spanyol”, kiérdemli még a *gyiloknátha* (11) vagy *halálnátha* (11) nevet is. Az általa okozott halál pedig szójátszón *náthalál* (11), színjátszón meg *lilahalál*, *lilulhalál* (11).

De lássuk a kórt és a kórokozót! Bizonyosan vírus. Mai ismereteink szerint influenzavírus.

2. kép: Az 1918-as – föltételezett gyilkos – vírus elektronmikroszkópos képe

Máig bizonyossággal azonosítatlan, de a kutatások jelen állása szerint valószínűsíthetően influenzavírus A, abból is a manapság gyakran emlegetett H1N1 altípus lehetett (8).

Ha már igazán találó nevet keresünk e gyilkos kórnak, vagy éppen egy egyszeri járványnak, névadója lehet valamelyik neves áldozata is. Ahogyan Móra Ferenc írta Tömörkényről: „Szeged kultúrpalotájának ő a legnagyobb raritása és akkora kincse, amekkora Budapest összes múzeumaiban nem található [...] világítani fog még akkor is, mikor a Kultúrpalota minden bennevalóival és tartozékaival egyetemben rég om-ladék lesz.” Világítani? Nevében fényleni? Valóban! Ha mindenképpen „nevet” akarunk a „gyiloknáthának” adni, akár jeles áldozatáról is elnevezhetjük! Hadd éljen a neve – a már olvasni is hanyatló utókor ajkán – legalább ebben túl! Lehet ekként számunkra a *flandri-spanyol nátha* így Tömörkény-kór, Tömörkény-nátha (11), de akár még inkább Tömörkény-vész (11) is, mivel a makkegészséges Tömörkény Istvánt is a vész viharával veszejtette el. De az is lehet, hogy 1917-ben őt még a muszkanátha (H3N8) utolsó föllángolása vitte el. Ő olyannyira nem volt tudatában náthája halálos voltának, hogy egyáltalán nem tervezte életműve összegzését, amikor is 50 évesen, 1917. április 24-én, néhány napi betegeskedés után végzett vele e kór. „S szegény, az ember [...] titkok ro-vója [...] elment, mint annyi millióan ez években: ígéretes életük teljességében.” (10).

Az egyetlen igazán homályos folt már csak az a Tömörkény-vésszel kapcsolatban, hogy hogyan is halhatott meg 1917-ben a mi Tömörkényünk „spanyolnáthában”, ha e járvány Európában csak 1918-ban kezdődött. Talán ő volt az egyik legelső

Magyar László karikatúrája

áldozat? Vagy őt mégis a „jó öreg” muszkanátha vitte el? Utóbb a vita tovább gomolygott: 1918 márciusában már az amerikai Kansasban is föllángolt e kór, bár az Osztrák Nemzeti Irattár szerint (Österreichisches Staatsarchiv) már 1917 tavaszán (13). Ha valakinek – e bonyodalmakat kerülendő – úgy kedvesebb, lehet alliterálva *Kaffka-kór*, vagy belső zenével *Kaffka-nátha* (11), hiszen Kaffka Margit bizonyosan e nátházatos tüdővészbe veszett oda kiskamasz fiával néhány (talán éppen három) nap alatt.

Az „influenza(i)” kirekesztő nyelvtörője, a H1N1 betűbetegsége és egyéb orvul alkotott „orvosi” szószörnyek sora helyett pedig ajánlom ma és mindenkoron Tömörkényt, a Gyógyítót olvasni. Olvasásterápiaként nem csak lelkeinket edzheti a „fejlett világ” népbetegségeként terjedő búbaj ellenében, de

nyelvünket is újra hazaivá szelídíti, magyarrá edzi megint. Tömörkény tömör írásai ellen még az idő szűke sem lehet kifogás! Őt olvasni tömör kény! Olvassuk hát! Így igazán „világítani fog” emlékében az Irodalommal Gyógyító, a magyar embör legjobb barátja.

IRODALOM

1. Bálint Sándor *Szegedi szótár* Budapest, Akadémiai Kiadó 1957.
2. Erkoreka Anton *Origins of the Spanish Influenza pandemic (1918–1920) and its relation to the First World War*. J Mol Genet Med (Review) 2009;3/2:190–4.
3. *Historical Estimates of World Population* (29 March 2013).
4. Kaffka Margit *Színek és évek* Budapest, Franklin-Társulat 1912.
5. Krúdy Gyula *Ferenc József bora* 1926. (<http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/a-xix-szazad-vizitkartyai-portrek-13150/kornel-oroksege-13850/>) (letöltés: 2017. február 15.)
6. Krúdy Gyula *Kornél öröksége* 1928. (<http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/pesti-album-publicisztikai-irasok-19191933-151A9/1933-15ABB/a-piros-orru-ember-15ABC/>) (letöltés: 2017. február 14.)
7. Krúdy Gyula *A piros orrú ember* 1933. (<http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/pesti-album-publicisztikai-irasok-19191933-151A9/1933-15ABB/a-piros-orru-ember-15ABC/>) (letöltés: 2017. február 14.)
8. *La Grippe Espagnole de 1918*. Institut Pasteur. Archived from the original on 17 November 2015.
9. Mokruszov, Igor *Origin and primary dispersal of the Mycobacterium tuberculosis Beijing genotype: Clues from human phylogeography* Genome Research 2005;15:1357–64.
10. Móricz Zsigmond *Tömörkény István* Nyugat 9 1917.
11. Nyáry Szabó László (é. n.): *Szabó-szótár* (idiolektusom digitális kéziratban).
12. Patterson David K., Pyle Gerald F. *The geography and mortality of the 1918 influenza pandemic* Bull Hist. Med. 1991;65(1):4–21.
13. Price-Smith Andrew T. *Contagion and Chaos* Cambridge, MA: MIT Press 2008.
14. *Szegedi Híradó* 1890: 4. sz.
15. *Tömörkény István kéziratos tájszótára* k. Magyar Tudományos Akadémia kézirat 1900.

„Néha azért nem ismerjük a kifejezés magyar megfelelőjét, mert már eltűnt a szaknyelvből és a mindennapi nyelvhasználatunkból is. Például elfelejtettük, hogy Ferenczi Sándor pályafutásának elején még tébolynak nevezte a paranoiát.”

Molnos Angéla
Magyar Orvosi Nyelv
2002;2/1:29.

Bősze Péter

Domain, motif, module és a -mer utótagú kifejezések

Hozzájárulók: Berényi Mihály, Ludányi Zsófia, Miklódy Dóra, Papp Eszter, Szabó T. Attila, Uray Katalin, Varga Csaba

DOMAIN, MOTIF ÉS MODULE

Példa: SMC head domains contain highly conserved motifs. The N-terminus of SMC proteins contain a Walker A (P loop) motif that comprises part of an ATP binding/hydrolysis module.

A fehérjék kémiai szerkezetének ismertetésében általánosan használt szakszavak. Meghatározásuk:

Domain (Dorland's dictionary): Tömör, gömbszerű elkülönült polipeptid szerkezet, amely a fehérjék térszerkezetében felismerhető egységet (unit) hoz létre. Szerkezet önállóan változhat, és megőrizheti eredeti térszerkezetét, akkor is, ha a fehérje részlegesen lebomlik.

Motif (The Free Dictionary): A fehérjék elsődleges és/vagy másodlagos szerkezetének sajátos mintázata; rendszerint a fehérjék más molekulák általi felismerésére szolgál.

Module (dictionary.com): különálló összetevő (részegység), amely gyakran cserélhető másikkal. A Dorland's és a Stedman's medical dictionary sem ismerteti. Patthy: többfeladatú fehérjeegységek, amelyek különböző fehérjék építőelemei (1).

A *domain* magyarosan írva (*domén*) elterjedt, a *module*, *motif* elnevezések már kevésbé. A *domain*t egységnek, a *module*-t részegységnek/szerkezetegységnek/szerkezetrészeknek, a *motif*ot esetleg mintázatnak lehet nevezni.

A példa fordítása: Az SMC fő egységeinek törzsökös mintázatai vannak. Az N-végen Walker-A-mintázat (P-hurok) található, amely az ATP-kötő részegységhez/szerkezetéhez tartozik.

Hogyan mondjuk magyarul?

IRODALOM

1. Patthy L. *Exons and Protein Modules* In: eLS. John Wiley & Sons Ltd, Chichester. (<http://www.els.net>) [doi: 10.1002/9780470015902.a0005086.pub3]

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

A modul valamely gép, rendszer olyan része, amely egészben kicserélhető ugyanannak a feladatnak a megoldására alkalmas másik részegységgel, modullal. Jó a *modul* = részegység.

A *motif*ot csak 'motívum, téma, ismétlődő rész, mintázat' értelemben ismerem.

Ludányi Zsófia

Köszönettel vettem a megkeresést. Mielőtt a kérdésre válaszolok, bevezetésként szeretnék néhány fontos gondolatot megosztani, miként képzelem el a magyar orvosi nyelv szókincsének bővítését, fejlesztését.

Amikor egy adott nyelv vagy nyelvváltozat (jelen esetben az utóbbiról van szó) szókincsét bővítjük, szókincsfejlesztést végzünk, azt a nyelvészetben úgy hívjuk: korpusztervezés, ez utóbbi az úgynevezett nyelvtervezés, nyelvi tervezés része. E fogalmat Einar Haugen vezette be, s ő dolgozta ki a nyelvi tervezés modelljét is (3, idézi 9). Nagyon fontos, hogy tisztában legyünk azzal: bár nyelvi kérdéssről van szó, s a Haugen-féle modell (3) is ezt is sugallhatja, a nyelvi tervezés kivitelezői általában nem nyelvészek. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a nyelvészek nem vehetnek és nem is vesznek részt a nyelvi tervezés megvalósításában, különösen igaz ez a korpusztervezésre. A nyelvtervezést – Sándor Klára nyomán (8) – a hagyományos nyelvműveléssel állítom szembe olyan formán, hogy míg a hagyományos nyelvművelés aszerint osztályozza az egyes nyelvi jelenségeket, hogy van „igényes” és „pongyola” nyelvhasználat, a nyelvi változásokat pedig aszerint osztályozza, hogy „gazdagítják” vagy „rombolják” a nyelvet, addig a nyelvtudományi szempontból megalapozott

nyelvi tervezés valódi nyelvhasználók valódi nyelvhasználatát veszi figyelembe. A magyar orvosi nyelv szókincsének fejlesztését csakis ilyen módon tudom elképzelni.

Mint ahogy már a MONy előző számában megjelent írásomban (6) is rámutattam: a szókincs bővítés során alapvetően a szaknyelv kutatás (terminológia) szakembereinek kell közreműködniük az adott szakma képviselőivel. A bevezetni kívánt új elnevezéseknek (terminusoknak) számos szempontnak kell megfelelniük, erről részletesen írt a múltkorai számban két terminológus kolléganőm, Dodé Réka és Falyuna Nóra (1). Ugyanők tartottak nemrégiben tudományos előadást ebben a tárgyban; az elhangzottak alapján foglalom össze a lényegét (2).

Sager (7) szerint a következő szempontokat célszerű figyelembe venni, amikor egy szaknyelvi elnevezés megfelelőségét mérlegeljük: legyen könnyen megjegyezhető, egyértelmű, valamint alkalmas – ez utóbbi azt jelenti, hogy legyen a szakmában általánosan elfogadott. Egy másik szempontrendszer a Klár–Kovalovszky-féle (4), amely a következőket foglalja magában: az új megnevezés (terminus) legyen szabatos, egyértelmű; legyen a rendszerbe beilleszthető, tehát alkalmas; legyen szemléletes, legyen helyes, magyaros (erre még később visszatérek), legyen hajlékony, egyöntetű (az összetartozó fogalmak nyelvtani szerkezete tükrözze az összetartozást). Fontos szempont még továbbá az állandóság és az összhang, az ellentmondás-mentesség (4).

A magyarosság, helyesség kérdésére visszatérve: ahogy Dodé és Falyuna is írja (1), ez azt jelenti, hogy a szakszónak illeszkedni kell a magyar nyelv rendszerébe, a magyar kiejtéshez, nem pedig azt, hogy feltétlenül magyar szónak kell lennie. (Arról nem is beszélve, hogy nehéz megmondani, mi számít magyar szónak: nyilvánvalóan nem csupán a finnugor alapszókincs szavait érezzük magyarnak, hiszen számos meghonosodott kölcsönszavunk van, az persze kérdés, hol a határ a meghonosodott és nem meghonosodott szavak között. Valószínűleg nincs kézzelfogható, tárgyilagos, tudományosan megalapozott szempont: idegen az, amit idegennek érzünk; meghonosodott az, amit már nem érzünk idegennek.)

Itt rá is térek a kérdéses szavakra: a *domén* szót például én nem változtatnám meg *egységre*, mert a *domén* meghonosodott a magyar nyelvben, ennek nyilvánvaló bizonyítéka az, hogy magyaros írásmóddal található meg a helyesírási szabályzat szótári részében. Amennyire meg tudom ítélni „kívülről”, az orvosi szakmában is megszokott elnevezés a *domén*. Mindettől függetlenül természetesen lehet helyette az *egység* szót is használni, amennyiben az százszázalékosan visszaadja a kívánt jelentést. Nyelvészként, tehát az orvosi szakmában laikusnak számítóként én az *egység* szót általánosabbnak, tágabbnak érzem, mint a *domént*, de ha a szövegykörnyezetből kiderül a szakmabelieknek, milyen fogalomra gondol a szerző, tehát az egyértelműség teljesül, úgy nem

emelhetünk ellene kifogást. Azt azonban feltétlenül mérlegelni kellene, hogy az alkalmasság feltételének megfelel-e a javasolt elnevezés, vagyis általánosan elfogadott-e a szakmában. Ezt a jövő dönti el, mert a szaknyelvekre is igaz, hogy a nyelv szokás szentesíti az adott szó „helyességét”.

A *module*, azaz magyaros helyesírással *modul* esetében is azt mondhatjuk, hogy a *modul* kölcsönszó része a magyar köznyelvi szókincsnek, meghonosodottságának mértékét éppen magyaros írásmódja jelzi. Az informatikai szaknyelvben sajátos jelentéssel bír; számítógépes nyelvészettel is foglalkozom, így bizton állíthatom, hogy ennek a beszélőközösségnek a nyelvváltozatában teljes mértékben bevett, használatos, szokásos elnevezés. Hogy az orvosi szakmában így van-e, arról megfelelő orvosi korpusz hiányában csak személyes benyomásaim alapján tudok óvatos feltételezésekkel élni: számomra úgy tűnik, ott is használják. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem alkothatunk ezzel azonos jelentésű (szinonim) terminusokat: ha például stilisztikai okokból szeretné a szerző színesíteni az írását, szeretné elkerülni a szóismétléseket egy mondaton, kisebb szövegegységen belül, lehet váltogatni az elnevezéseket – feltéve, ha a megértést nem zavarja ezzel. Vagyis lehet váltogatni a *modul*, *részegység* szavakat ebben az esetben. Azt semmiképpen sem javaslom, hogy a belső keletkezésű, vagyis a magyar szóval az idegen eredetű szónak a szakszókincsből való kiszorítását célozzuk meg: egyrészt mert tudományosan megalapozatlan lenne ez a cselekedet (az idegen szó nem „rosszabb”, a belső keletkezésű szó nem „jobb” eredendően, szövegykörnyezettől függetlenül), másrészt pedig nincs is értelme, hiszen valószínűleg nem sikerülne teljesen kiszorítani az idegen szót.

A *motif* szó magyar megfelelője lehet *motívum*, és természetesen *mintázat* is, a köznyelvben használják mindkettőt (ott nem feltétlenül cserélhető fel egymással a két változat). Hogy az orvosi szaknyelvben melyiket részesítik előnyben (az ’aminosavsor’ jelentésben), arról a szakma képviselői tudnak nyilatkozni. A *mintázat* szó megfelelőnek tűnik. Természetesen itt is nagyon fontos szempont, hogy a szakmai nyelvhasználat szentesítse az elnevezéseket, mert hiába erőltetik az új szaknyelvi megnevezés használatát az orvosi nyelv szabványosítását (sztenderdizációját) végző szakemberek, ha az adott beszélőközösség (ki tudja, miért) nem kezdi el azokat használni.

Zárásul azt szeretném hangsúlyozni, hogy a nyelvi tervezésnek a magyar orvosi nyelvben is megvan a létjogosultsága, de nagyon fontos, hogy ne a „hagyományos”, a helyes-helytelen kettősségén alapuló nyelvművelést végezzünk, hanem korszerű, nyelvtudományilag megalapozott, élőnyelvi vizsgálatokon alapuló nyelvi tervezést, a szaknyelv kutatás (terminológia) szakembereinek bevonásával. Legyen kidolgozott módszertana a korpusztervező (szókincsbővítő) tevékenységnek, ne ad hoc módon történjen. Természetesen ehhez szükség lenne orvosi nyelvi elektronikus szövegtárra (korpuszra) is, melynek kezdeti munkálatai már folynak (5).

IRODALOM

1. Dodé Réka, Falyuna Nóra *A szakszavak magyarításáról terminológus szemmel* Magyar Orvosi Nyelv 2016;2:99–100.
2. Dodé Réka, Falyuna Nóra *A terminusok egyértelműségéről a terminológia és a pragmatika nézőpontjából* I. KözösHang konferencia, Budapest, 2017. március 30.
3. Haugen Einar *The implementation of corpus planning* In: Cobarrubias, Juan, Fishman, Joshua (szerk.) *Progress in Language Planning. International Perspectives*. Berlin, New York, Amsterdam, Mouton 1983:269–89.
4. Klár János, Kovalovszky Miklós *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései* Budapest, MTESZ 1955.
5. Kuna Ágnes *A Magyar orvosi nyelv korpusza* Magyar Orvosi Nyelv 2016;1:27–31.
6. Ludányi Zsófia *A nákolástól a „töltelékzavakig”. Gondolatok a(z orvosi) nyelvművelésről és a nyelvi normákról* Magyar Orvosi Nyelv 2016;2:86–96.
7. Sager Juan C. *Essays on Definition. (Terminology and Lexicography Research and Practice 4.)* Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins 2000.
8. Sándor Klára *Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: kisebbségi kétnyelvűség* Regio 1995;6/4:121–46.
9. Sándor Klára *Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés* In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv* Budapest, Akadémiai Kiadó 2005:958–95.

Miklós Dóra

A *domén*, *motívum* és *modul* terminusok már megjelentek a biokémia, molekuláris biológia oktatására szolgáló egyetemi tankönyvekben. Mindhárom szakkifejezés könnyen illeszkedik a magyar nyelvbe és könnyen értelmezhető is, hisz a *domén* jellemzően ugyanazon területeken jelenik meg többjelentésű szavunkként, mint az eredeti, angol *domain* szakszó. A *motívum* és *modul* kifejezések értelmezése szintén nem okoz gondot az anyanyelvi használónak, hisz azokat is hosszú ideje használjuk. Véleményem szerint az említett három terminus már beágyazódott a terület magyar szaknyelvébe, cseréjük rengeteg – mind személyi, mind technikai – nehézségbe ütközne.

- A *domén* a fehérjemolekulán belül jól elkülönülő, másodlagos és harmadlagos szerkezeti szint közötti szerkezeti egység, amely önálló, vagyis a fehérje többi részétől független feltekeredésre képes. A globuláris szerkezetű fehérjékben felismerhető tömör, önmagukban is globuláris jellegű szerkezeti egységek, vagyis egyetlen polipeptidláncban belül elkülönülő egységek, nem keverendők össze az eltérő polipeptidláncok alkotó alegységekkel.

A fogalom már elterjedt és beágyazódott a magyar biokémiai szaknyelvbe, és ugyanúgy többjelentésű, mint az eredeti *domain*; adott jelentését a szövegkörnyezet jellemzően egyértelműen meghatározza. A magyar nyelvbe jól illeszkedik, könnyen kiejthető és toldalékolható.

- A *motívum* (*motif*) fehérjék térszerkezetén belül létező olyan térszerkezeti egység, amely másodlagos

szerkezeti elemek adott elrendeződésű összeállása. *Szuperszekunder elemek*, melyek másodlagos szerkezeti szint feletti, de harmadlagos szerkezeti szint alatti szintet képviselnek (nevezik *szupermásodlagos szerkezeti szintnek* is).

A *motívum* szakszó szintén elterjedt és beágyazódott már a magyar biokémiai szaknyelvbe. A magyar nyelvbe jól illeszkedik, könnyen kiejthető és toldalékolható. A javasolt *mintázat* már foglalt ebben az értelemben. A *fehérjemintázat* kifejezést általában az elektroforézist követően megjeleníthető, szemmel látható mintázat megjelölésére használják. A biokémia, a molekuláris biológia és a laboratóriumi vizsgálatok más területein is a *mintázat* szót különféle eljárásokkal láthatóvá tett eredmények leírásakor, illetve lineáris minták (metilezettség, aminosavak stb. bizonyos, jellegzetes, megkülönböztetésre alkalmas sorrendek) leírására használják. Ezért a használatra javasolt *mintázat* kifejezést elvetésre javaslom.

- A *modul* (*module*) fehérjekialakulási egység, amely egy-egy feladat elvégzésére képes génterület független fejlődésével – az *exonkeveréssel* (*exon shuffling*) – jöhet létre. Szerkezeti értelemben egy fehérjemodul egy vagy több doménből is állhat.

A fentiekhez hasonlóan, a *modul* kifejezés használata is elterjedt már a szűkebb és bővebb szaknyelvben, a magyar nyelvbe jól illeszkedik. Cseréjét az a tény is nehezítené, hogy ezt a fogalmat jellemzően a *moduláris fehérjékkel* kapcsolatban használják, tehát akkor ezt a kifejezést is módosítani kellene, ami már nehézkessé tenné annak használatát (a javasolt *részegység* kifejezésből kiindulva).

A természettudományokban használatos szakszavak magyarításánál véleményem szerint arra kellene törekedni, hogy megelőzzük azok idegen eredetű formájának használatát. Erre léteznek példák, például a spanyol orvos-fordítók arra törekednek, hogy a közeljövőben várhatóan elterjedő új módszerek, gyógyszerek stb. kapcsán megjelenő új fogalmakat még azok elterjedése előtt kidolgozzák, és ily módon azokat kész lehetőségként biztosítsák a szakemberek részére. Szerintem ezzel a módszerrel sokkal hatékonyabban érhető el az új szakszavaknak a valóban használt szaknyelvben való elterjedése (hisz akkor már így kerülnek be a tankönyvekbe, a felnövekvő orvos/kémikus stb. nemzedékek már ebben a formában ismerkednek meg velük). Mindez azonban csak akkor valósulhat meg, ha az így javasolt szakszó szintén egyszerűsége és tömörsége törekszik, illeszkedik a már létező kifejezések rendszerbe.

Papp Eszter

Bevallom, a feladat kifogott rajtam. Annyi tudok hozzátenni, hogy a *domén* a nyelvtudományban is széles körben elterjedt, ezzel a magyaros helyesírással, mára már tekinthető magyar szónak. Ha a szakkönyvek és egyetemi tankönyvek *doménnek*

nevezik, szerintem elbizonytalanítja az olvasókat az *egység* szó használata, mert az *egység* nagyon széles jelentésmezővel rendelkező magyar szó. Bár kétségtelen, hogy az *egység-rész-egység* páros teljesen világosan kifejezi az egymáshoz való viszonyukat, mégis azt mondom, a *domén* csak akkor lehet *egység*, ha az *egység* szót semmilyen más jelentésben nem használják a szövegben (ezt pedig azt hiszem, nem lehet megvalósítani).

Szabó T. Attila

Az SMC fejtágjai nagyon merev mintázatúak. Az SMC fehérjék N-végén egy Walker-A-mintázat (P-hurok) van, mely ATP-kötő/bontó tagrészt tartalmaz.

Uray Katalin

A példamondat fordítása. Az SMC fejdóménje erősen konzervált *motívumokat/mintázatokat* tartalmaz. Az SMC fehérje N-terminális részén egy Walker-A- (P-hurok) motívum található, amely egy ATP-kötő *alegység/domén/modul* részét képezi.

A Dorland's dictionary szócikket szerintem ez a fordítás jobban visszaadja:

Domén: A fehérje polipeptidláncának elkülönült, függetlenül feltekeredő, általában globuláris egysége, amely a fehérje harmadlagos szerkezetén belül felismerhető egységet alkot. A domének egymástól függetlenül is feltekeredhetnek (folding), és a doméneket összekötő fehérjeszakaszok hasadása után is megőrizhetik eredeti térszerkezetüket (konformációjukat).

Modul: Ebben az értelemben a modul szóval olyan domének esetében találkozom, amelyek változatosan, többfajta fehérjében is építőegységként szerepelnek, de akkor is általában domének. Lehetséges, hogy alkalmanként motívumok is lehetnek. A fenti *ATP-binding module* kifejezés megfelelne ennek a feltételnek, valószínűleg számos különféle fehérjében előforduló domén ATP-kötő feladattal. De a „különálló” jelzővel nem értek egyet ebben az esetben, hiszen ha domén, akkor része egy nagyobb fehérjének. A világhálós szótárakban kizárólag építészeti, oktatási, matematikai és űrhajózási „modul”-fogalmat találok.

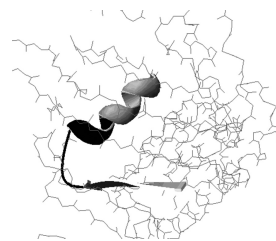
TALÁN:

Modul: olyan, meghatározott térszerkezettel és részben konzervált aminosavsorrenddel rendelkező fehérjedomén, amely több különböző, többfunkciós fehérje részeként is előfordul.

Motívum: A fehérjéken belül meghatározott aminosav-mintázat, amely meghatározott térszerkezetet formál, és gyakran adott feladatot lát el.

Az ábrán az emberi ABC6 szállítófehérje nukleotidkötő doménje látható (PDB ID: 3NH6) (1), kiemelve a példamondatban szereplő Walker-A-mintázatot: egy GXXGXFKS/T

aminosav sorrendű szakasz (az X helyén többféle aminosav előfordulhat), amely hurokszerkezetet formál egy nyújtott és egy helikális szakasz között – mind az elsődleges (aminosavsorrend), mind a másodlagos szerkezet (nyújtott szerkezet, hurok, hélix) jelenléte általában jellemző az ATP-kötő fehérjékre.

A *törzsökös mintázat* kifejezés számomra erőltetetten hangzik, én (erősen) *konzervált motívumnak/mintázatnak* fordítanám (az „evolúciósan megtartott” esetleg jól visszaadná a konzervált szó lényegét). A *törzsökös* szó nem tudom, hogy beválna-e az orvosi nyelvben.

IRODALOM

1. Haffke Matthias, Menzel Anja, Carius Yvonne, Janh Dieter, Heinz Dirk W. *Structures of the nucleotide-binding domain of the human ABCB6 transporter and its complexes with nucleotides* Acta Crystallogr., 2010; Sect. D 66:979–87.

ÖSSZEGZÉS (Bősze Péter)

Mindhárom fogalom a fehérjének olyan részére vonatkozik, amelynek önálló szerepe is van. A *domain/domén* a fehérjék harmadlagos szerkezetét testesíti meg. A *motif/motívum* a másodlagos szerkezetekből alakuló mintázat, de lehet egyszerű aminosavsor is. A *modul* doménekből álló szerkezeti egység sokféle működéssel; többféle fehérjének is az építőeleme. Mindegyik fogalom elterjedt a kémiai, biokémiai irodalomban, magyarosan írjuk. Ennek ellenére igyekezzünk a magyar változataikat megtalálni.

- A *domén* helyett az *egység* kifejezést túl általánosnak vélik. Kétségtelen, hogy a *domén* elterjedt. Az Idegen szavak szótárában (Tolcsvai Nagy Gábor) az alábbi található: domain • domén 'tartomány'

Tolcsvai Nagy Gábor tehát a *tartomány* szóval fordítja. A *tartomány* szó meghatározásában az *Értelmező szótár+* nem ad a biológiai használatra vonatkozó értelmezést, egyedül talán a matematikai magyarázatra („Független változók halmaza.”) vonatkoztatható. Nem találtam az Oxford Advanced Learner's Dictionary-ben sem. Leginkább „an area of knowledge or activity [...]” vonható ide, mint a fehérje bizonyos területének a tevékenysége (aktivitása). A *domén* orvosi értelemben mást jelent, nem 'tartomány' jelentésű; a köznyelv az orvosi jelentésében nem használja.

Az *egység* szó a fehérjék vonatkozásában kifejezi a domén fogalmát (fehérjeegység), de egyéb értelmezésben nem megfelelő, például a számítógépnél, itt a *tarto-*

mány a helyes. Az *egység* szó valóban általános értelmű, de a szövegösszefüggés egyértelműsítheti. Egyébként a *domain/domén* szónak is többféle jelentése van. Mindazonáltal lehet, hogy teljesen más elnevezést kell találnunk, például *gomoly* – de ezt most nem tárgyalom.

A *motif* (*motívum*) kifejezésre a *mintázat* voltaképpen használatos is. A *modulra* a *részegység/szerkezetegység* vagy *szerkezet* rész talán megfelelő lehet.

-MER UTÓTAGGAL KÉPZETT ÖSSZETÉTELEK

A *-mer* utótag jelentése 'összetettség, egységből álló': *monomer* 'egyszeres összetevő', *dimer* 'kétszeres összetettség' (két összetevős) stb. Kémiai értelemben a *monomer* egyszerű molekulából álló kémiai egység. A több ilyen egyszerű molekulából felépülő vegyület az *oligomer* (magyarul *több összetevős*), illetőleg *polimer* (sok összetevős) – a kettő csupán a monomerek számában különbözik, ám ez nem számszerűsített. A két-, három- vagy négyegységes molekula (*dimer* 'kettős', *trimer* 'hármass', *tetramer* 'négyes') feltétlenül oligomer. Az *óriásmolekula* (makromolekula) nagy polimerláncú molekula, amelyben lehet sok egyforma (homogén) vagy különböző (heterogén) monomer. A polimer és az óriásmolekula lényegében csak a molekula nagyságában tér el, a határ azonban homályos. A telomer a kromoszóma vége, a centromer pedig a közepe, magyarul: *végresz*, *vég-tömb*, *vég-egység*, *végszakasz*, illetve *középrész*.

Keresem a *-mer* utótag és összetételeinek magyar megfelelőit.

Berényi Mihály

A *dimerre* nem mondanám a kétszeres összetettséget, megtevesztő; a monomer nulla összetettségű, dimerben csak egy összetételi pont van. Valahogy így írnám át:

-mer utótag, egyik jelentése 'összetettség, egy vagy több egységből álló'. A *monomer* nem összetett alapegység, egyrészes molekula. A *dimer* két alapegységből áll. Kémiai értelemben a *monomer* egyetlen molekulából álló kémiai egység. A kevés, közepes számú, akár különféle molekulából felépült, néhányszorosan összetett vegyület az *oligomer*, az igen sok, akár végtelenül sok molekulából álló a *polimer*. A kettő csupán a polimerizációs fokban különbözik (a polimert alkotó monomerek száma), ám a határérték nem számszerűsített. A két, három vagy négyegységes molekulák felettiek (*dimer* 'kettős', *trimer* 'hármass', *tetramer* 'négyes') már oligomerek. A nagy polimerizációs fokú óriásmolekula (makromolekula) nagy polimerláncú molekula, amelyben lehet sok azonos (homogén) vagy különböző (heterogén) monomer. A polimer és az óriásmolekula lényegében csak a molekula nagyságában tér el, a határ azonban homályos. A telomer a kromoszóma vége, végresze, a centromer pedig a közepe, a középrész.

A *-mer* utótag jelentésének bővebb taglalásakor a *rotamerekre*, *konformerekre*, *diasztereomerekre*, *enantiomerekre* is ki kellene térni.

Szabó T. Attila

Kérdésemre megítélésem szerint a válasz benne van a kérdésben: a *-mer* utóTAG azaz TAG. Azt jelzi, hogy az adott egység hány TAGból (azaz alegységből) áll. Az egység lehet molekula, vagy éppen molekulacsoportosulás, mint például a kromoszóma. A magyar szó azért is jó, mert egyértelmű és pont olyan rövid, mint az idegen.

Kémiai példák:

Monomer = egytagú, *dimer* = kéttagú, *oligomer* = kevéstagú, *polimer* = soktagú, *homomér* = egyforma tagú, *heteromér* = különböző tagú (az egybeírás kérdéseken lehetne itt vitatkozni).

Citogenetikai példák: *centromeron* = középtag, központi tag, *telomeron* = vég-tag (bár a végtag se okozna „anatómiai zavart” szakszövegben kivétel talán, ha kiderülne, hogy a kromoszóma vég-tag károsodás végtag-károsodást is okozhat).

Amit nem értek: hogy nem honosodott meg ez a magától adódó szóhasználat eddig a magyar természettudományos szaknyelvekben? Talán csak azért, mert nem volt eddig egy *Magyar Orvosi Nyelvhez* hasonló színvonalú a természettudományok magyarul (is) megszólaló szereplőinek?

Uray Katalin

Attól tartok, túlságosan is elfogadott kifejezések ezek a kémiai nyelvhasználatban, ugyanakkor nem teljesen egyértelmű a meghatározásuk. Lehet, hogy csak zavarosabbá teszem a képet, de leírom a kiegészítéseimet és a magyarázatokat:

monomer: egyetlen egységből álló; *dimer*: két egységből álló stb. Kémiai értelemben a *monomer* egyszerű molekulából álló kémiai építőegység, amely képes kovalens kötéssel hosszabb láncokká kapcsolódni. *Oligomer*, *polimer*: nem szoktunk magyarosabb kifejezéseket használni (30–50, illetve akár 10–100 egység, amit az oligo- és polimerek közti határra szoktak mondani). Az *óriásmolekula* (makromolekula) nagy polimerláncú molekula, amelyben lehet sok egyforma (homogén) vagy különböző (heterogén) monomer alegység, melyek ebben az esetben szintén lehetnek polimerek, egymáshoz csak másodlagos kötésekkel kapcsolódnak (például egyenként több mint 500 aminosavból álló HSP60 hősokféhéjje, melyekből 14 kapcsolódik egymáshoz nem kovalensen).

Az a baj, hogy többféleképpen is használatos a *-mer*. Ahogy írja is, egy fehérjeláncra önmagában is mondhatjuk, hogy *polimer*, hiszen nagyszámú aminosavból épül fel, ahol a mono-

mer egységek valóban egyszerűek, aminosavak. Ugyanakkor például a hemoglobin fehérje négy fehérjealegységből áll, tehát tetramer. Ez utóbbi esetben a monomer nem azonos egy egyszerű molekulából álló egységgel, hiszen a fehérje maga is egy polimer. Szerintem teljesen lefordítani nehéz lenne magyarra (én személy szerint ebben az esetben nem is látnám szükségét), de a magyarázatban talán megkülönböztetném az *építőegység* és az *alegység* kifejezéseket: aminosav építőegységekből áll a fehérje, és fehérje alegységekből állnak egyes többtagú fehérjék.

Az óriásmolekula (makromolekula) fogalmába tudomásom szerint beletartozik, hogy nem valódi, csak kolloid oldat készíthető belőle. A határok elmosódását ott is látom, hogy például a műanyagok is polimerek, de (óriás)molekuláknak nem igazán nevezhetők, hiszen nincs egységes molekula-tömegük. Szerencsére az orvosi nyelvben a műanyagoknak nincs akkora jelentőségük. Egyébként furcsa számomra az *óriásmolekula* elnevezés. Kémiai fogalomtárakban a *makromolekulával* szinonimaként használják, de olyan meghatározást is láttam, hogy 100 atom fölött már makromolekulának nevezhető egy molekula. A peptidkémiaiában egy 10 aminosavból álló peptid (átlagosan 150 atom) óriásmolekulának egyáltalán nem nevezhető, sőt, bár egy 100 aminosavból álló fehérjét már ugyan neveznék makromolekulának, de óriásmolekulának nem. Azt fenntartanám a csakugyan nagy fehérjékre (1000 aminosav fölött, pl. MUC2 mucin, faktor H fehérje), vagy a DNS-re. Szóval számomra a kettő nem igazán szinonima, de lehet, hogy ez egyéni. Az óriásmolekula szóval az a problémám, hogy kémiaiilag a hemoglobin sem EGY molekula, hiszen a négy alegység nem kovalensen kapcsolódik egymáshoz.

Az *oligo-* és *poli-* között a peptidkémiaiában sem eléggé tesszünk különbséget, persze használjuk a *dipeptid*, *tripeptid*, *tetrapeptid* szavakat, de a vegyészek már nemigen használják a nagyobb görög számokat, így a *dekaeptid* fölött egyre inkább például a *12-mer* (kiejtve akár tizenkét-mer/twelve-mer peptid), stb. használatos a *dodekaeptid* szó helyett. Az *oligopeptid* szót általában a fehérjénél kisebb peptidekre használjuk (<30–50 aminosav), bár nagyon gyakran nem tesszük hozzá az *oligo-* előtagot, csak *peptidnek* nevezzük. Lehet, hogy nem a peptidek/fehérjék adják a legjobb példát: ebben az esetben mono-peptid nem létezik, hiszen az egyetlen aminosav lenne. A cukrok (szaharidok) esetében jobb a helyzet, a *monoszaharid*, *diszaharid*, ..., *oligoszaharid* és *poliszaharid* kifejezések mind használatban vannak. Oligoszaharid lehet például a cukoroldallánc is egy glikoproteinen, poliszaharid a keményítő, a cellulóz, a kitin.

A *telomer* és a *centromer* -mer utótagját szerintem külön kellene tárgyalni vagy nem is utótagként, hiszen – bár ismétlődő szakaszokból állnak azok is – nem az a lényegük, hogy valahányszoros összetételt jelezzenek. Egyébként *teloméra* és

centroméra néven is előfordulnak. Nekem leginkább a *középrész*, *középszakasz*, illetve a *végszakasz* tetszik a legjobban, ha tényleg szükség van a fordításra. A *vegyegységet* nem érzem helyesnek, mert a teloméra a kromoszóma korától függően rövidül, nem EGYség. Talán ugyanezért a *tömb* sem annyira jó szó rá.

Varga Csaba

Megjegyzéseim:

Az *oligomer*: kevés egységből álló; *polimer*: sok egységből álló. Az óriásmolekula kémiai szempontból nem értelmezhető, tulajdonképpen nagy molekulatömegű vegyület, de nem kell benne ismétlődéseknek lenni. Inkább a biokémiában használatos (DNS).

A *polimer* és az *óriásmolekula* csak nagyságban tér el?

Nem, a polimer lehet akármekkora nagy, csak ismétlődésekből kell állnia. De polimer-e a DNS? Szerintem szigorúan véve nem, mert igaz hogy bázis-cukor-foszfát egységek ismétlődnek, de a bázisok különbözőek, így az egységek nem azonos egységek. A polimerek nevezéktana roppant bonyolult (*kopolimerek* stb.). A *telomer* és a *centromer* (vagy *é*-vel írva) szerintem nem igényel magyarázást, senki nem fogja használni, erőltetett.

ÖSSZEGZÉS (Bősze Péter)

A -mer utótag ismétlődésekből felépülő valamire utal. Megkülönböztethetünk egységek számszerűsítő ismétlődését jelentő kifejezéseket; ezek vegyületeket jelölnek (*monomer*, *dimer*, *oligomer*, *polimer* stb.). Az *egyes*, *kettős*, *hármás*, *többs*, *néhányas* lehet a magyar megfelelőjük. Az idegen kifejezés nem tájékoztat az ismétlődő egység milyenségéről: azonos vagy különböző. A *polimer* például lehet kovalens kötésekkel kapcsolódó azonos egységekből felépülő vegyület (*polipeptid*, *nukleinsav*), és különböző alegységekből álló vegyület is (*hemoglobin*).

Megjegyzés: Ellentétben a Dorland's dictionary meghatározásával, Varga Csaba szerint a nukleinsavak nem lehetnek polimerek, mert a polimerek pontosan ismétlődő szakaszokból állnak, éppen ezért üzenetet nem is tudnak közvetíteni. Ennek alapján a fehérjék sem polimerek.

A másik csoport az ismétlődést sejteti, de nem számszerűsít, nem az a lényegük, hogy valahányszoros összetétel (*centromer*, *telomer* stb.). Magyarul a *középrész*, *végprész* kifejezések megfelelők lehetnek.

Megjegyzés: Az egység szó a tárgyalt kifejezések közül hárommal kapcsolatban is előfordul: a *domain/domén* neve: *egység*; a *module/modul*: *rész-/szerkezetegység*; a -mer utótagnál az *alegység* formájában szerepel.

Bősze Péter

Létige + határozói igenév, avagy létige + befejezett melléknévi igenév?

Hozzászólók: Berényi Mihály, Keszler Borbála, Kocsis Zsuzsanna, Kovács Éva, Lengyel Klára, Ludányi Zsófia

A létige (*van, volt* stb.) + határozói igeneves (-*va, -ve*) szerkezetet évtizedek óta németesnek (germanizmusnak) tartjuk, és kárhozzátjuk. Az orvosi irodalomban ritkán olvassuk például, hogy *a daganat el van távolítva, a daganatot eltávolították* helyett. Ezzel kapcsolatban Tótfalusi István a következőket írja (Tótfalusi I. 44 tévhit a nyelvről és nyelvünkről. Tinta kiadó. 2016, 142–143.): „A létige és a határozói igenév használata nem hibás, ellenkezőleg, egyedülálló magyar sajátosság. Tévhit, hogy germanizmus lenne: a legrégebbi nyelvemlékeinkben ezrével találunk rá példát (*Meg van írva..., zöldre van a rácsos kapu festve. Levágva népünk ezreit...*). De a köznyelvben is mindennapos (*Meg vagyok veled áldva. Le vagy...*). „Régebben a babona vallói az általános alany, vagyis a többes harmadik személy használatát tanácsolták e »vetség« megkerülésére, vagyis hogy mondjuk így: *a rácsos kaput zöldre festették, az ablakot bezárták* stb. rossz tanács, mert az ilyen szó szerkezet mást mond, mint amit ki akarunk fejezni. *Amint a szobába léptem, láttam, hogy az ablakot bezárták* – de hisz nem azt akarom közölni, hogy egy vagy több személy az ablak becsukásával fáradozott éppen, hanem, hogy az ablakot zárt állapotban találtam. Ezt pedig a személyragozott ige nem fejezheti ki, csak a határozói igenév: *az ablak zárva volt*. [...]

Az elmúlt fél évszázadban új divat kapott lábra: a legtöbben más, immár valóban súlyos hibával igyekeznek a vélt hibát kiküszöbölni: *A szállítási kapacitás biztosított. A megegyezés lehetősége kizárt. Mindenki elszánt a jelentős lépésre.* Az ily módon ajánlott megoldás tehát: a létigét nem a határozói, hanem a befejezett melléknévi igenévvel kell összekapcsolni. Nézzük csak meg németül! *Die gegebene Möglichkeit:* 'az adott lehetőség'; *Die Möglichkeit (ist) gegeben:* 'a lehetőség adott'. Íme, a német minta pontos másolásával sikerült előállítanunk a százszázalékos germanizmust.”

Tudatlanságom az oka, hogy magam is áldozata voltam, vagyok ennek a tévhitnek. Így tanítottak.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

Hajdanában, ha valamilyen irányba mutató változást (akkor tendenciát, ma trendet) észleltünk a közbeszédben, mindig a magyart tanító osztályfőnökünk szavai jutottak eszünkbe („Ez hiba! Ez germanizmus!”). Közben a Monarchia által ránk kényszerített német nyelvre gondoltunk. (Olyasmi ez, mint az, hogy „Magyar ember sörrel nem koccint!”) A közbeszéd nem gondolt semmire, a *Be van zárva az ajtó?* és a *Bezártatok az ajtót?* között csendes, de tartós dulakodás kezdődött. Én ma is azt kérdezem az ezért felelős személytől, hogy *Becsuktad az ajtót?* Az *El lett felejtve!* válasz adója kibújik a felelősség alól, nem azt mondja: *Elfelejtettem.* A *Meg van írva az előadás?* helyett azt kérdezem: *Megírtad az előadásodat?* Az *Amikor a szobába léptem láttam, hogy az ablak zárva volt.* helyett ezt válaszolnám: *Amikor a szobába léptem, bezárt ablakot láttam.* Álláspontom érthető, hiszen a 84. évemet taposom.

Szerintem nem helyes az „Amint a szobába léptem láttam, hogy az ablakot bezárták” mondatból levont következtetés: néhány személy az ablak bezárásával foglalkozott. Ha ezt akarnám közölni, a mondat így hangzana: „Amikor a szobába léptem láttam, hogy bezárják az ablakot.” A hibás következtetés még nem jelent hibás mondatot.

A *Die Möglichkeit ist gegeben* az én fordításomban nem a *lehetőség adva van*, hanem a *lehetőség adott*. Hasonlóan a *ház lakva van* helyett a *ház lakott*.

Egyébként a köznyelvből nem lehet kiirtani a *le vagy te...!*, *be van rúgva, ki vagy rúgva!*, *el van szúrva* kifejezéseket, függetlenül attól, hogy hibásak vagy nem.

Keszler Borbála

Egyetértek Lengyel Klárával a határozói igeneves szerkezetekkel kapcsolatban. Hozzátéve, hogy kivételek mindig vannak, én például nem mondanám azt, hogy *meg van tanácsolva* vagy *el van sápadva*.

A befejezett melléknévi igenevekkel kapcsolatban is igaza van, tehát csak akkor használjuk állítmányként a befejezett melléknévi igenevet, ha nem állapotot, hanem tulajdonságot fejez ki (azaz melléknévvé vált). Az orvosi nyelvi példák azt mutatják, hogy egyes esetekben már tulajdonságot jelentő szónak (melléknévnak) tartják az orvosok a befejezett melléknévi igenevet, például a *megtartott* és a *fokozott* esetében.

Kovács Éva

-va, -ve: Egyetértek Tótfalusival, bár nem mondanám egyedülálló magyar sajátosságnak. Nem is germanizmus, lehetne latinizmus is. Egyszerűen jellemző az indoeurópai nyelvekre, pl. az oroszra is. A magyar nyelvbe hogyan került be, nem tudom, mert nem vagyok magyar szakos, egy biztos, hogy jelen van a legrégebbi írott nyelvben és a népi szóhasználatban. Például: Az én nagyapám, egyszerű emberként használta, a *föld fel van szántva, be van vetve, a termés be van gyűjtve, Mari néni halva van, halva fekszik, ki van terítve* stb. Miért? Ahogy Tótfalusi írja, valamilyen „állapot” kifejezése, ez ebben az esetben, – mint a latin grammatikában, – állapothatározó. A Mari néni példája kitűnően mutatja azt az állapotot, szituációt, hogy meghalt, de még nem temették el! A *meghalt* befejezett igét is használta a nép, amikor azt akarta kifejezni, hogy „na, szegény, vége lett/van a szenvedésének”. Az is igaz, hogy az általános alany kifejezésére is szolgál. „Az ember mondja = man sagt” változat igazán germanizmus. Tehát nyugodtan használjuk, mert némely esetben pontosabb a mondanivalónk!

Befejezett melléknévi igenév: Túllövés a célon esete áll fent; igen helytelen. A germanizmus átvétele pedig szintén hibás! *Die gegebene Möglichkeit* 'az adott lehetőség' – befejezett melléknévi igenév mint jelző, tehát jelzős szerkezetben szerepel, ami lehet a mondat alanya (az adott lehetőség megteremtí a valamit...).

Die Möglichkeit (ist) gegeben 'a lehetőség adott/adva van' – befejezett melléknévi igenév + létige a németben a Zustandspassivum = állapotot kifejező passzív szerkezet. A mondat folytatása magyarul és a németben is egy célhatározói vagy célzatos mellékmondat (a lehetőség adott/adva van, hogy valamit csináljunk).

Kocsis Zsuzsanna

A fent leírt kérdés, véleményem szerint, a nyelvtani túlhelyesbítés iskolapéldája. Adva van egy nyelvtani szerkezet, amelyet a beszélők nem megfelelően, ha úgy teszünk, hibásnak minősítenek. Hogy ez a minősítés mi alapján történik, annak számos oka lehet. A nyelvünk folyamatosan formálódik és változik, ennek következtében egyes kifejezések, de még szószerkezetek is, előbb régiesnek, később meg hibásnak is tűnhetnek a nyelvhasználó szemével. Ezeket a „hibákat” a magyar közvéleményben előszeretettel tulajdonítják más nyelvek hatásának, vélt vagy valós párhuzamok és összefüggések alapján. Mindez akkor is megtörténhet, ha a nyelvi

jelenség kialakulására nem volt hatással más nyelv, erre láthatunk példát.

Ha a beszélők tudatában egy jelenség (itt a nyelvtani szerkezet) megkapja a „hibás” minősítést, igyekeznek másikat, általuk helyesnek vélt, szerkezetet (ha úgy tetszik megoldást) alkalmazni a (szerintük) kérdéses helyett. Teszik ezt akkor is, ha a mondatok jelentése így módosul, ugyanis annyira félnek az esetleges nyelvi hiba elkövetésétől a beszédben, hogy inkább túlhelyesbített alakot használnak. A nyelvhasználó szeret „biztosra menni”. A két szerkezeti megoldás, jelenleg párhuzamosan létezik egymás mellett, hogy melyik lesz a „győztes” az most még nem mondható meg. A nyelv kiveti magából azt, amire nincs szüksége, bármennyire is tartja azt a mindenkori nyelvművelő szépnek vagy helyesnek. Egy nyelvi szerkezet sorsa azon múlik, hogy a beszélők tömegesen (sokszor tudat alatt) elég hasznosnak tartják-e az egyik vagy másik jelenséget ahhoz, hogy sokáig használják.

Lengyel Klára

A nyelvtannal foglalkozó nyelvész egyik szeme sír, a másik nevet, ha Tótfalusi István idén kiadott könyvének részletét olvassa. Tudniillik nagyszerű, hogy ismét fölmerül a régi kérdés, és kár, hogy az idézett magyarázat szakmai hibákat is tartalmaz. A fenti cikk helyett Szepes Gyula *Ne légyen egy nap, egy perc elvesztve* (1) című tanulmányát ajánlom, mely szépen felépített, következetes formában, sok példával, több oldalról tárgyalja a kérdést. Mi pedig felejtjük el Tótfalusi István részletezését, és nézzük a kérdést önmagában!

A létige és a határozói igenév összekapcsolása valóban nem germanizmus, hanem a természetes (hétköznapi és szépirói) magyar nyelv egyik sajátos és valóban különleges szerkezete. Például: *A sajt le van reszelve; A fakanál nyele meg van görbülve; El vagyok keseredve; Ebben a faluban nagyon el lesztek szigetelve a barátaitoktól; Nem lennék meglepve, ha százan is eljőnnének.* Különlegesnek nevezem a szerkezetet, mert a fogalomkifejezésen túl jó néhány nyelvi jelenséget sűrít magába. Tömören: a szerkezet személyek, dolgok stb. megváltozott állapotát fejezi ki, méghozzá olyan statikus állapotát, amely dinamikus külső ráhatás vagy belső történés eredményeképpen alakult ki. A *van* + határozói igenévi szerkezetet éppen ezért legtöbbször tárgyias igéből hozzuk létre (a szenvedő igékhez hasonlóan) például: *bekötötték – be van kötve; szétverték – szét van verve; rendbe tették – rendbe van téve.* Nem szándékos ráhatás, általában a belülről történő állapotváltozás igéiből is megalkothatjuk az állapotváltozás tartós eredményét kifejező határozói igeneves szerkezetet (*megdöbben – meg van döbbenve, kipirosodik – ki van pirosodva, eldől – el van dőlve*).

A *van* + határozói igenév szerkezet használatát akkor érezzük helytelennek, ha:

- nem tárgyias ráható igéből hozzák létre (*a gyerekekkel foglalkozik – *foglalkozva van a gyerekekkel*);

- a kiinduló ige maga is statikus, állapotot fejez ki (*el-aludt* – **el van aludva*);
- az ige nem ráható (*felmászik* – **fel van mászva*);
- a szerkezet állapotjelentése dinamikus tartalmat is hordoz (*beszorul* – *be van szorulva* – de: **A kulcs be lett szorulva a zárba*).

A *-t/-tt* képzős befejezett melléknévi igenév jelentése valóban hasonlít a létige + határozói igenév kapcsolatának jelentéséhez, tudniillik szándékos, állapotváltoztató cselekvés vagy belső történés eredményét fejezi ki, csakhogy jelző szerepében. Például: *A sajtot lereszelik* (állapotváltoztató ige); *A sajt le van reszelve* (létige és állapotváltoztató határozói igenévvél); *A lereszelt sajt a tányérban van* (befejezett melléknévi igenév minőségjelzői szerepben). Vö. ehhez hasonlóan: *A fakanál meggömbül* – *A fakanál meg van gömbülve* – *A meggömbült fakanál*; *Elkeseredtem* – *El vagyok keseredve* – *Az elkeseredett gyermek*; *Elszigetelik a falut* – *A falu el van szigetelve* – *Az elszigetelt falu*. A befejezett melléknévi igeneveket csak akkor használjuk állítmányi szerepben, ha a jelentésük megváltozik, és sokkal inkább tulajdonságot, mint állapotot fejeznek ki (*Ez a hely foglalt*). A befejezett melléknévi igenév állítmányi használatát idegennek érezzük, vagy helytelennek tartjuk: **A matrica fölragasztott (föl van ragasztva helyett)*; **Az arca kisminkelt (a ki van sminkelve helyett)*.

Az orvosi nyelvben elsősorban a leletek szövegében találtam helytelenül használt befejezett melléknévi igeneveket. Jól megfigyelhetően, a leletező orvosok szokása – nyilván a rövidebb kifejezőmódra törekedve –, hogy befejezett melléknévi igenevet használnak. Leletekből idézett helytelen szerkezetek. **A cerebellum fehér- és szürkeállománya megtartott*; **Az ethmoidalis sejtek mindkét oldalon teljesen kitöltöttek*; **Mitralis és aortabillentyűk echodensitása fokozott*. A melléknévi igenevet ne állítmányi, hanem jelzői szerepben használjuk! Például: *megtartott szürkeállomány, kitöltött ethmoidalis sejtek, fokozott echodensitas*.

A befejezett melléknévi igenévi állítmány helyett nyugodtan ajánlhatjuk a létige és a határozói igenév kapcsolatát is: *Az ethmoidalis sejtek teljesen ki vannak töltve*; *A nyálkahártya meg van vastagodva*.

IRODALOM

1. Szepes Gyula *Ne légyen egy nap, egy perc elvesztve* Budapest, Gondolat 1986:20–57. (<http://mek.oszk.hu/01600/01688/01688.htm>)

Ludányi Zsófia

A szóban forgó szerkezet többféle néven használatos a magyar szakirodalomban, H. Varga (4) például az alábbi elnevezéseket sorolja fel: körülírt szenvedő alak, állapotjelző igenévi állítmány, állapotjelző igealak, állapotváltoztató(i)

(ige)szerkezet, határozói igeneves szerkezet, analitikus ige. A generatív nyelvelméleti irányzatban más megnevezésekkel is találkozunk (1, 6).

A határozói igeneves szerkezethez fűződő tévhiteket Szepes Gyula részletesen tárgyalja a *Nyelvi babonák* c. könyvében (11). Beszédes a könyv címe: valóban, a létige + határozói igenév szerkezet kárhóztatása egyike azon nyelvi tévhiteinknek, amelyek máig tartják magukat. Mint Szepes írja, valamikor az 1860-as években bélyegezték meg ezt a szerkezetet, olyan „sikeresen”, hogy a germanizmus vádjá egy-két évtized alatt elterjedt a nyelvészek, tanárok körében.

Szepes számos példával bizonyítja, hogy ez a szerkezet régóta jelen van a magyarban. A Jókai-kódexben, amely a XIV. század végi nyelvállapotot tükrözi, már a mai formájában megtalálható a szerkezet. A kései ómagyar korban biztosan nem beszélhetünk német nyelvi hatásról. Szepes emellett számszerű adatokkal bizonyítja, hogy számos magyar költő (Balassitól kezdve egészen Madáchig és a fiatal Arany Jánosig) használta műveiben a létige + határozói igenév szerkezetet. Mindemellett rokon nyelvi példákat is hoz: a magyar legközelebbi nyelvrokoni, a manysi (vogul) és a hanti (oszt-ják) nyelvben is megtalálható ez a szerkezet. A hantiban a határozói igenév képzője a *-mán*. Szepes hanti nyelvű példája: *lavem halmán ol*, ennek magyar megfelelője: *lovam halván van*, vagyis: *meg van halva*. E szerkezet tehát a rokon nyelvek tanúsága szerint egészen az ugor korba nyúlik vissza, vagyis a német nyelvi hatás ki van zárva.

Visszatérve a nyelvi babona történetére, Szepes szerint az 1870-es évek vége felé a *lenni* + határozói igeneves szerkezetet az iskolákban már az egyik leginkább üldözendő nyelvi jelenségnek tartották. A XX. század elején Simonyi Zsigmond (10) – látván, hogy a létige + határozói igeneves szerkezet üldözése egyre nagyobb mértéket ölt – jobbnak látta közbelépni. Elsősorban a tanítókat, tanárokat tette felelőssé a helyzet kialakulásáért. „És tanítóink [...] olyan kevésbé bízhatnak saját nyelvérzékükben, hogy gondolkodás nélkül, szajkó módjára ismétlik vaskalapos nyelvtanosok alaptalan ítéleteit.” Simonyi, mint Szepes (11) írja, a köztes megoldást mellett döntött, tehát a létige + határozói igeneves szerkezeteknek csak egy részét tartotta germanizmusnak (illetve latinizmusnak): „Ettől az állapotváltoztató szerkezettől, amelyet az egész magyarság talán már évezredek óta használ, élesen különbözik az a másik használat, amely szerint ugyanezt a szerkezetet eredeti régi jelentésétől eltérítve a történés kifejezésére alkalmazzák. Régi irodalmunkban e jelenséget a latin nyelv hatásából magyarázhatjuk, újabban a dunántúli nyelvjárásokban s némely írónál a német nyelv hatásának róhatjuk föl” (10). Számos példával mutatja be ezt a gyakorlatot, többek között idézi Arany Jánosnak Tompa Mihályhoz

1. A **gal* jelölt kifejezéseket a szerkesztőség helytelennek tartja.

írott levelét, ahol a költő azt írja: „Számoltam minden fillért [...] háztartásom meg *lőn szorítva*.” Faludi Ferencről is hoz példát: „Egyszer már meg *lesz mondva* az istenhozád”, hozzátéve, hogy Faludi „ezt is – mint több más efféle – a nép nyelvéből vette” (10). Simonyi (10) szerint a XIX. század második negyedében terjedt el igazán az *írva lett, írva lesz* szerkezet. A *Magyar Nyelvőr* már indulásakor üldözni kezdte ezeket az alakulatokat, olyannyira, hogy némileg sikerült is visszaszorítani. Ennek azonban az volt az ára, hogy az „eltompult nyelvérzékű” beszélők az *írva van* alakot is megbélyegezték. Vagyis Simonyi azt állította, hogy csak az állapotot jelölő létige + -va, -ve szerkezet a magyaros (*meg van írva*), a történést kifejező (*meg lett írva, meg lesz írva*) valóban német hatásra terjedt el.

H. Varga (4) szerint a szerkezet tulajdonképpen annak az iskolai „hármasszabálynak” köszönhetően maradt fenn, amely nagymértékben korlátozta ugyan a használatát, de mégiscsak igazolta létjogosultságát. A „hármasszabály” szerint csak akkor elfogadható a szerkezet, ha:

- valóban állapotot fejez ki;
- az igenevet tárgyas igéből képezzük;
- jelen vagy múlt időben használjuk.

E szabály azonban nem áll összhangban a nyelvi valósággal, mivel készítői nem vették figyelembe a nyelvhasználatot. Az állapotkifejezés mint feltétel például már csak azért sem működőképes, mivel korántsem olyan egyértelmű, mikor jelöl állapotot a szerkezet és mikor nem. A nyelvhasználat olyan sok esetben ellentmond ennek a szabálynak, hogy kimondhatjuk: nincs értelme ilyesféle előírásokat tenni a szerkezet használatára vonatkozóan.

Az sem állja meg a helyét, hogy a létigével kapcsolatban csak a tárgyas igék határozói igeneve használható, a tárgyatlanoké nem. Kertész (6) arra a következtetésre jutott, hogy a határozói igeneves szerkezetet tárgyas és unakkuzatív igékből képezhetjük. (Az utóbbi történést, létezés kifejező igét jelent, illetve olyan igét, amelyek alanya a cselekvés elszenvedője [paciens] jelentéstani szereppel bír, például *fázik, olvad, folyik*). Károly Sándor (5) korábbi megállapítása is – miszerint a szerkezet használata a történést jelentő tárgyatlan igék csoportjában tűnik szilárdabbnak – összhangban van ezzel.

Mi a helyzet tehát a létige + határozói igenév szerkezettel? Azt mondhatjuk, még ma is keresi a helyét a magyar nyelvben. Vannak, akik használják, ugyanakkor még mindig sokan idegenkednek tőle, németesnek tartják. Találkozhatunk olyan előíró szemléletű nyelvművelő írásokkal, amelyek tisztázták ugyan a germanizmus vádjá alól a létige + határozói igeneves szerkezetet, de egyéb szempontokra hivatkozva azt tanácsolják, hogy bizonyos esetekben inkább kerüljük el a használatát. H. Tóth Tibor (3) nyelvművelő írásában például azt javasolja, hogy ha többes szám harmadik vagy első személyű igealakkal egyenértékűen vagy konkrétan tudjuk

kifejezni mondandónkat, és cselekvő szerepű igeről van szó, akkor az *el van utazva* helyett mondjuk inkább azt: *elutazott, távol/vidéken/külföldön van, nincs bent/nincs itt/nincs itthon*. A *Nyelvművelő kéziszótár* (2) is azt írja, hogy némelyik határozói igeneves szerkezet (s közülük sorolja az *el van utazva példát* is) „helyessége bizonytalan vagy vitatható”, és csupán a beszélt nyelvben tartja elfogadhatónak (bizalmas-pongyola stíluselemként), az írott nyelvben kerülendőnek tartja. Ugyanígy helyteleníti azt, ha tudatos cselekvést, mozgást, helyváltoztatást jelölő igékből képzünk van + határozói igeneves szerkezetet: *fel van mászva, le van ülvé*.

Maradva az *el van utazva* szerkezetnél, nézzük meg, miről is van itt szó. A szerkezet itt állapotot jelöl, vagyis azt, hogy az illető elutazott, és még mindig nincs itthon. Ha azt mondjuk, *elutazott*, az akár azt is jelentheti, hogy az illető azóta már rég hazajött. Simonyi Zsigmond (9) szerint nem a cselekvés, a történést kifejezéséről van szó ezekben az esetekben, hanem a cselekvés, történést következtében beállt állapotot fejeznek ki. Nádasdy Ádám (7) szerint egy nyelvi változásnak vagyunk tanúi, történetesen annak, hogy megjelent a magyar nyelvben az állapotkifejező befejezett igealak. A *meg lesz írva* szerkezettel is foglalkozott Nádasdy (8) egyik későbbi írásában.

Zárásul ismét Simonyi Zsigmond szavait idézném. Simonyi azt az elvet vallotta, hogy minden, amit magyar anyanyelvűek valahogyan, valahol mondanak, az úgy van helyesen magyarul. E gondolatot viszi tovább az utóbbi évtizedben – többek között – Kálmán László, Nádasdy Ádám és Sándor Klára. Úgy tűnik, Simonyi (9) a *meg lesz írva* szerkezettel foglalkozó írásában kivételt tett, nem alkalmazta következetesen saját elvét. Hiszen ő maga fogalmazta meg azt a máig élő előíró szabályt, hogy csak állapot kifejezésére helyes a *lenni* + létige szerkezetet alkalmazni, történést kifejezésére nem. E kivételes esettől eltekintve mégis azt az elvet vallotta, hogy a nyelvszókás dönti el, mi a helyes, nem pedig a nyelvművelők.

„A nyelvésznek voltaképpen csak az a kötelessége, hogy ilyen esetekben megállapítsa a tényállást, hogy mennyire van elterjedve valamely kifejezőmód a népnyelvben s az irodalmi nyelvben. Hogy aztán a stílusnak esztétikai szempontjaiból nem lehet-e kifogást tenni ellene, az más kérdés. De ezek a szempontok csak a költői nyelvben s a fönséges vagy legalább magasabb szárnyalású vagy szónoki prózában irányadók. A többi irodalom s az élőbeszéd általában a *nyelvszokást* vallja urának. [...] [A] nyelvészek s az akadémiák csak igen csekély mértékben irányozhatják a nyelv fejlődését. Az ízlés és a nemzeti szellem szempontjából sajnálhatjuk ezt, de a ténnyel magával okvetetlen számolnunk kell” (9).

IRODALOM

1. Alberti Gábor *Passzivizálási művelet a magyarban* Néprajz és Nyelvtudomány 1996;37:7–46.
2. Grétsy László, Kemény Gábor *Nyelvművelő kéziszótár* Budapest, Auktor Könyvkiadó 1996.

3. H. Tóth Tibor *Fel van mászva, el van utazva* <http://nyelvmuvel.es.hu/magyarosan-nyelvhelyesség/fel-van-maszva-el-van-utazva> (letöltés: 2016. augusztus 31.)
4. H. Varga Márta *A határozói igenév és a létige szerkezete* In: Klaudy Kinga, Dobos Csilla (szerk.) *MANYE XV. A világ nyelvei és a nyelvek világa. Sokszínűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban* MANYE, Miskolci Egyetem, Pécs, Miskolc 2006:186–90.
5. Károly Sándor *El van ázva..., el volt ázva* Magyar Nyelv 1959;55:536–40.
6. Kertész Judit *Eseményszerkezet, aspektus, mondat szerkezet. A predikatív határozói igenevek* Szakdolgozat, Kézirat 2005. (<http://mek.oszk.hu/04000/04076/04076.htm>) (letöltés: 2016. augusztus 31.)
7. Nádasdy Ádám *Mi a baj a nyelvműveléssel?* 2002. (http://seas3.elte.u/delg/publications/modern_talking/mi_a_baj.html) (letöltés: 2016. augusztus 31.)
8. Nádasdy Ádám *Meg lesz mondva a tuti* 2006. (http://seas3.elte.hu/delg/publications/modern_talking/83.html) (letöltés: 2016. augusztus 25.)
9. Simonyi Zsigmond *Elévült hibák és látszólagos hibák* Magyar Nyelvőr 1899;28:536–40.
10. Simonyi Zsigmond *Írva volt, írva van, írva lesz* Magyar Nyelvőr 1907;36:385–97.
11. Szepes Gyula *Nyelvi babonák* Budapest, Gondolat Kiadó 1986. (<http://mek.oszk.hu/01600/01688/01688.htm>) (letöltés: 2016. augusztus 25.)

ÖSSZEGZÉS

Bősze Péter

A létige és a határozói igenév társítása nyelvünk sajátja, nem németes szerkezet. Állapotot fejez ki személytelenül (*A nyirokcsomók már el vannak távolítva*). Ha a személy ismert, szabatosabb a személyes kifejezés (*A nyirokcsomókat már eltávolítottuk*).

A befejezett melléknévi igenév jelzői használata teljesen helyénvaló (*fűzött könyv, műtött beteg, alvadt vér*), állítmányként lehetőleg ne használjuk (*a sejt zárványokkal kitöltött helyett a zárványokkal kitöltött sejt* szabatosabb); legfeljebb csak akkor, ha tulajdonságot, majdnem tulajdonságot fejez ki (*Ez a hely foglalt [foglalt hely]; A lehetőség adott [adott lehetőség]*).

Berényi Mihály

Ha a társadalom mindkét változatot elfogadja, kinek-kinek szíve joga, hogy melyiket használja. A felelős szerkesztő hagyja az író, hogy a saját stílusát használja. Mi, öregek, a két változat közül a megőrzött germanizmusokat igyekeztünk elkerülni. A mi könyvünk nem *ki van adva*, hanem *megjelent*, és ez a vita nem *le van zárva*, hanem *befejeztük*.

„[...] hiszek benne, hogy magyarul kell beszélünk, magyarosan kell írunk akkor is, ha szakmáról, »belső ügyekről« van szó. Időnként előfordul persze, hogy egy kifejezés vagy nyelvi fordulat láttán sajnálattal – vagy talán irigykedve – állapítom meg, hogy milyen ügyesen ki tudja ezt fejezni az angol, magyarul azonban sehogyan sem sikerül. (Ennek egyik oka az, hogy ugyanazt a szót főnévként és igeként egyaránt használhatják: ez nagy hajlékonyságot ad új kifejezések gyártásakor. Nem jut eszembe olyan magyar szó, ahol ugyanezt meg lehet tenni.)

Mondom, gyakran irigykedem az angol nyelv könnyed kifejezésmódjára bizonyos fordulatokra gondolva. De egyre többször veszem észre, hogy milyen nagyszerűen lehet magyarul kifejezni ezt vagy azt – amikor erre sem az angol, sem a sokkal nehezkesebb német nem lenne képes.”

Hajtmán Béla
Magyar Orvosi Nyelv
2004;4/1:13–5.

Bósze Péter – Kuna Ágnes

Szerzőink figyelmébe

Útmutató a kéziratok szerkesztéséhez

2016-ban a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat XVI. évfolyamához érkezett. Az elmúlt másfél évtizedben kialakult szerkesztési gyakorlatot vezetett be, amelyre a tudományos közegnek köszönhetően számos visszajelzés, illetve bírálat érkezett az elmúlt időszakban. Lapunkban orvosok, orvostörténészek, továbbá történészek, nyelvészek, a kultúratudomány és számos más terület szakembereinek írásai jelennek meg. Ezek a területek eltérő szövegezési hagyományokkal bírnak, és eltérő hivatkozási módokkal élnek, így a különböző elvárások megjelenése természetes folyamatnak tekinthető. Hosszas egyeztetést követően és számos szempontot figyelembe véve tettünk néhány szerkesztési változtatást, amely elsősorban az irodalmi hivatkozást érinti. Mivel olvasóink több mint 80 százaléka orvos, így áttérünk az orvosok által használt ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) hivatkozási rendszerére. Ennek megfelelően közöljük – szerzőink figyelmébe ajánlva – ezt az útmutatót, amely a *Magyar Orvosi Nyelv* hasábjaira szánt tanulmányok írásakor irányadónak számít.

ÁLTALÁNOS FORMAI KÖVETELMÉNYEK

A kézirat formáját a *Magyar Orvosi Nyelv* számára az alábbiak szerint szíveskedjenek kialakítani.

- Szerző(k) dőlt, aláhúzott (több szerző esetében szóközzel és nagyköttőjellel összekapcsolva).

Kérjük a szerző(k) munkahelyének és e-levelcímének megadását.

- Cím: félkövérrel.
- A bekezdések után egy üres sor következik. A bekezdés a sor elején kezdődik.
- Az alcímek, fejezetcímek jelzése félkövér tizedes számokkal történjék (1. Elsőrendű; 1.2. Másodrendű; 1.2.3. Harmadrendű).
- Kiemelés a szövegben: a nyelvi adatokat, címeteket, a példákat és ábra-/táblázatszámokat dőlt betűvel, a tartalmi

kiemelést félkövér betűkkel kell jelezni. Kérjük, hogy az utóbbi eszközt más célból csak a legszükségesebb esetben alkalmazzák, az aláhúzást pedig kerüljék.

- Az évszázadokat hagyományosan római számmal írjuk (XVI. század).

NYELVI ELKÖTELEZETTSÉG

A folyóirat a magyar orvosi nyelv és ezen keresztül a magyar nyelv ápolására jött létre. Ezért kérjük a szerzőket, hogy tartózkodjanak a szükségtelen (magyarul megfelelően kifejezhető) idegen szavak használatától (*konzekvens* → *következetes*; *team* → *csoport*). A magyarul is félreérthetetlenül kifejezhető idegen szavakat magyarul közöljük.

ÁBRÁK, ÁBRAALÍRÁSOK, TÁBLÁZATOK

Kérjük, hogy csak olyan ábrákat, táblázatokat mellékeljenek, amelyekre hivatkoznak a szövegben.

A szövegben az ábrákat meg kell számozni. Ha csak egy kép van, vagy a kép címlapot mutat be, nem szükséges a számozás.

Ábraalírások: Ha a szövegben számoztuk, az ábra alatt is szükséges a számozás (2. ábra).

A táblázatoknál az ábrákkal egyező megfontolások érvényesek. A táblázatok kísérőszövegeit a táblázat fölé írjuk.

A közlemény szövegébe, a megfelelő helyre csak az ábrák és táblázatok sorszámát kérjük beírni, az ábrákat, táblázatokat és ezek aláírásait a közlemény végén vagy külön csatolják.

LÁBJEGYZET

Lábjegyzetet csak akkor alkalmazzunk, ha nagyon szükséges. A lábjegyzetre is számozással hivatkozunk; a szövegben a hivatkozási szám felső kitévőben (felső indexben) legyen.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Formája nem meghatározott. Köszönet csak annak mondható, aki abba beleegyezett.

IRODALOM

Az irodalmi hivatkozásokat a korábbi gyakorlathoz képest megváltoztattuk! Az irodalmi tételeket az **IRODALOM** címszó alá ábécérendben soroljuk fel és számozzuk. Ennek megfelelően a szövegben zárójelbe tett, arab számokkal hivatkozunk az egyes tételekre (8). A számok után nem teszünk pontot. Több hivatkozási számot vesszővel és szóközzel tagolunk: (7, 11, 22). Ha a hivatkozások folyamatosak, azokat nagyköötőjellel kapcsoljuk össze – két egymás melletti szám nem sorozat (1, 2, 4–6, 9).

Példa:

A tudáson és tekintélyen alapuló hatalmi helyzet helyett egyre inkább a betegközpontú gyógyítás és az együttműködő kapcsolat kialakulása figyelhető meg (1, 4, 8–10).

Mindegyik hivatkozás külön számot kap, de ha ugyanannak a műnek különböző oldalaira hivatkozunk, *a*, *b* stb. kiegészítő betűket írunk a sorszám után közvetlenül (1a, 2b, 4, 6–8).

Az irodalmi hivatkozásoknál a *l./lásd*, *pl.* vagy *vö.* nem szükséges; elegendő a hivatkozási szám: (4).

Ha a szerző neve megjelenik a szövegben, a nevet nem emeljük ki, és a hivatkozási számot utána tesszük, *pl.* Mészáros (5). A keresztnévet a szövegben nem jelöljük. Többszerzős közleményre hivatkozásnál csak az első szerző nevét írjuk ki a szövegben, és hozzátesszük az és munkatársai kiegészítést: Keszler és munkatársai (9).

– A személyes közlést nem számozzuk. Zárójelben írjuk a nevet, akire hivatkozunk, kiegészítve a *személyes közlés* kifejezéssel. Csak arra hivatkozhatunk, aki bejegyzett a hivatkozásba.

Példa: [...] csak akkor mondható, ha az MTA jóváhagyja (Laczko, személyes közlés).

Az irodalomjegyzékben csak azokat a tételeket sorolják fel, amelyekre a szövegben hivatkoznak. Kérjük, hogy a tételeket betűrendben, számozással ellátva, egy sorral elválasztva közzöljék az alábbi minták szerint.

KÖZLEMÉNYEK

(Ha a közlemény = folyóiratcikk, akkor a „Város és a kiadó” sor nem kell.)

Sorrend:

Szerző(k), cím Közöttük nincs írásjel, és a cím után sem teszünk pontot, de a kérdő-, felkiáltójelet és a három pontot ki kell tenni. A kétmondatos címeknél az első után kiírjuk a mondatzáró pontot is. A szerzők nevét keresztnévvel együtt teljesen kiírjuk, (az idegen szerzők neveit is), több szerző esetén azokat egymástól vesszővel választjuk el. A cím dőlt betűvel szerepel.

Folyóirat

Teljes névvel írjuk, utána nincs pont.

Város és a kiadó (könyv esetén)

Közöttük vessző van. A kiadó után nincs írásjel.

Évfolyamszám, kötettség és oldalszám

Ezek egybe, szóköz nélkül. Az évszám után pontosvessző, a kötettszámot kettőspont követi. Az oldalszám végén pont van. Több oldalnál a *tól-ig* viszonyt nagyköötőjellel jelöljük – az utóbbinál csak a különböző számokat tüntetjük fel. Ha szükséges, megadható a kötettség is az évfolyamszám után ferde vonallal elválasztva, szóköz nélkül.

Példák:

Fábián Pál *Fontos-e a magyar orvosi nyelv? Ahogy a nyelvtudós látja Magyar Orvosi Nyelv* 2001;1:26–7.

Berényi Mihály, Keszler Borbála, Kovács Éva, Kuna Ágnes, Laczkó Krisztina, Ludányi Zsófia *A szaknyelvi csoportnevek írása a magyar orvosi nyelvben – javaslat megvitatásra Magyar Orvosi Nyelv* 2015;15:47–71.

Domonkosi Ágnes, Kuna Ágnes *A tetszikelés szociokulturális értéke. A tetszikelő kapcsolattartási stílus szerepe az orvos-beteg kommunikációban Magyar Nyelvőr* 2015;139/1:39–63.

Ha ugyanannak a könyvnek, értekezésnek különböző oldalaira hivatkoznak, *a*, *b*, *c* stb. betűkkel kell kiegészíteni a hivatkozási számokat. A szövegben például: (20a). Az irodalmi felsorolásban a vonatkozó oldalszám után írjuk az *a*, *b* stb. betűt zárójelben, szóköz nélkül:

20. Korbuly György *Almás Balogh Pál Némethoni naplója 1825-ből* *Gyógyászat* 1938;78:227–8(a), 240–3(b), 252–8(c).

Hivatkozhatunk megjelenés alatt álló, már elfogadott közleményekre is. Ilyenkor a még nem ismert adatok helyére azt írjuk, hogy: *megjelenés alatt*.

Kis Péter *Az ígekötők Magyar Orvosi Nyelv* 2017. megjelenés alatt.

KÖNYVEK, SZERKESZTETT KÖTETEK

Alapelve azonos a közleményekre hivatkozásokéval. Előfordul, hogy az oldalszám nem szükséges, például szótári tételekre hivatkozásoknál.

Eöry Vilma *Értelmező szótár+* Budapest, Tinta Kiadó 2007.

Siptár Péter, Keszler Borbála, Tóth Etelka *Kis magyar helyesírás. 100 szabálypont magyarázatokkal és példákkal. A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása alapján* Budapest, Akadémiai Kiadó 2016:6–8.

A magyar helyesírás szabályai 12. kiadás Budapest, Akadémiai Kiadó 2015.

Kuna Ágnes, Kaló Zsuzsa *Az orvos-beteg kapcsolat a családorvosi gyakorlatban* In: Veszelszki Ágnes, Lengyel Klára (szerk.) *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve* Budapest, Éghajlat Könyvkiadó 2014:117–30.

Kiegészíthetők a hivatkozások a világhálós elérhetőséggel – ez a közlemény/könyv stb. közvetlen elérhetőségét adja meg. Az adatokat zárójelbe tesszük, záró pont nincs. Előfordulhat úgy is, hogy az évszám és/vagy kötettség és/vagy oldalszám

hiányzik. Ha egyik sincs, a honlap megjelölését nem tesszük zárójelbe. Ha a hivatkozás a világhálóról származik, adjuk meg a letöltés időpontját zárójelben.

Szepesy Gyula *Ne légyen egy nap, egy perc elvesztve* Budapest, Gondolat Kiadó 1986:20–57.
(<http://mek.oszk.hu/01600/01688/01688.htm>)

H. Tóth Tibor *Fel van mászva, el van utazva* <http://nyelvmueves.hu/magyarosan-nyelvhelyesség/fel-van-maszva-el-van-utazva> (letöltés: 2016. augusztus 31.)

Az e-folyóiratokra hivatkozásnál lehetőleg a közlemény DOI-számát adjuk meg.

HONLAPOK

Bárdos Jenő *Az idegennyelv-pedagógia három aspektusa: nyelv-tanítás-történet, kortárs elméletek és az értékelés* MTA doktori értekezés tézisei, Veszprém 2005: www.manye.pte.hu/tezisek_Bardos_Jeno.doc (letöltés: 2007. december 27.)

Harmath Artemisz *Magyar nyelvi óra* 2002: magyartanar.mnyt.hu (letöltés: 2007. december 27.)

H. Tóth Tibor [é. n.] *Fel van mászva, el van utazva*. Elérhető: <http://nyelvmueves.hu/magyarosan-nyelvhelyesség/fel-van-maszva-el-van-utazva> (letöltés: 2016. augusztus 31.)

(é. n. = évszám nélkül)

Magyar Nyelvtudományi Társaság. *Magyartanári Tagozat*, magyartanar.mnyt.hu (letöltés: 2007. december 27.)

ELŐADÁS

Kuna Ágnes, Kaló Zsuzsa *Orvos-beteg kommunikáció és az érzelemkifejezés nyelvészeti elemzése a családorvosi gyakorlatban* A Magyar Pszichológiai Társaság XXII. Országos Tudományos Nagygyűlése, Budapest 2013.

EGYÉB HIVATKOZÁSOK

Megadhatók egyéb irodalmi adatok is az olvasó tájékoztatására. Ezeket a **FORRÁS** címszó alatt soroljuk fel ábécé sorrendben, számozás nélkül. Formájuk egyezik az előbbiekkal. Ez a felsorolás követi az irodalmi hivatkozások jegyzékét.

KÜLDÉS

A cikkeket, egyéb írásokat e-postán kérjük a szerkesztőnek (magyarorvosinyelv@gmail.com) vagy a főszerkesztőnek (bosze@eagc.eu) küldeni.

Miklódya Dóra

Gondolatok a magyarításról (levélrészlet)

Nem feltétlenül azt tanítják nekünk, hogy az elterjedt idegen szavakat nem érdemes magyarítani. Azt azonban igen, hogy ami már elterjedt, benne van a tankönyvekben, azt nehéz módosítani.

Bevallom, magam nem vagyok a 100%-os magyarítás híve, ennek több oka is van: a francia nyelvben, ahol akadémiai szinten határozták meg nagyon sokáig az „új” szavakat. Ennek az lett az eredménye, hogy a francia anyanyelvűek nagyon elszigetelődtek idegen nyelvű, jellemzően angol, környezetben. Vagyis, míg minden sok más nemzet gyermekei felismerik a *computer*, *walkman*, *exit* stb. szavakat egy idegen szövegben is, a franciák nem, hisz ők a *balladeur*, *ordinateur*, *sortie* szavakat használják, látják maguk körül; ennek hatása, mind a mai napig érződik; a franciák továbbra is híresen nem beszélnek idegen nyelveket.

Amíg pl. az orvoslásban használt készülékeken angolul vannak feliratozva a gombok, teljesen érthető, hogy akár egy orvos, akár egy asszisztens/technikus azt fogja mondani, hogy „nyomok egy printszkínt”, nem pedig azt hogy „készíték egy képernyőfelvételt”, hisz az egy külön képesség, hogy ott helyben fordítson az ember, hogy mást mondjon, mint amit leírva lát, és még sorolhatnám. Az EU-nak köszönhetően most már mindennek kell, hogy legyen magyar használati útmutatója, de ezek gyorsan készülnek, sokszor nincs ideje a terminológiának kiforrnia.

Ezenkívül, ha még le is fordítanak egy-egy tudományos(abb) igényű szöveget magyarra, az ábrák található szövegek gyakran angolul maradnak, és ekkor könnyebb megtalálni a *domént*, *modult* stb. Ez persze nincs feltétlenül jól így!

E SZÁMUNK KÖZREMŰKÖDŐI

BALOGH LAJOS	Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely <i>bala_lajka@hotmail.com</i>
BERÉNYI MIHÁLY	HM. Állami Egészségügyi Központ Urológiai Osztály, Budapest <i>drbem@hotmail.com</i>
DÉKÁN MÁRIA	Semmelweis Egyetem, Érsebészeti Tanszék, Budapest <i>titkar.ersebtanszek@med.semmelweis-univ.hu</i>
EMŐDY LEVENTE	Pécsi Tudományegyetem, ÁOK, Pécs <i>emody.levente@pte.hu</i>
GAÁL CSABA	Ehingen, Tagesklinik, Németország <i>DrGaal@aol.com</i>
KAÁN L. MIKLÓS	Semmelweis Egyetem, Fogorvostudományi Kar, Budapest <i>kaan.miklos@dent.semmelweis-univ.hu</i>
KAPRONCZAY KATALIN	Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest <i>kapryka@t-online.hu</i>
KESZLER BORBÁLA	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest <i>keszler.b@t-online.hu</i>
KISS LÁSZLÓ	Szent Erzsébet Egészségügyi és Szociális Munka Főiskola, Pozsony <i>kiss.agi@panelnet.sk</i>
KOCSIS ZSUZSANNA	ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest <i>zsannakocsis@gmail.com</i>
KOVÁCS ÉVA	Semmelweis Egyetem Nyelvi Kommunikációs Központ, Budapest <i>kovacs.eva@semmelweis-univ.hu</i>
LÁNG MIKLÓS	nyugalmazott szerkesztő <i>lang.miklos@chello.hu</i>
LENGYEL KLÁRA	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest <i>lengyelkl@gmail.com</i>
LUDÁNYI ZSÓFIA	MTA Nyelvtudományi Intézet, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest <i>ludanyi.zsolia@nytud.mta.hu</i>
MIKLÓDY DÓRA	ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi program, Budapest <i>dora.miklody@gmail.com</i>
MÉSZÁROS ÁGNES	Budapesti Gazdasági Egyetem Gazdálkodási Kar, Zalaegerszeg <i>meaghu@yahoo.com</i>
NYÁRY SZABÓ LÁSZLÓ	Magyar Kulturális Örökség Alapítvány, Szeged <i>levelek@makultur.hu</i>
PAPP ESZTER	Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest <i>eszter.papp@gmail.com</i>
SZABÓ T. ATTILA	Pannon Egyetem, Veszprém <i>szabotattila@gmail.com</i>
URAY KATALIN	ELTE Szerves Kémiai Tanszék, Budapest <i>uraykatalin@gmail.com</i>
VARGA CSABA	Pécsi Tudományegyetem, ÁOK, Pécs Orvosi Népegészségtani Intézet, Környezet-egészségtani Tanszék, Pécs <i>chemsafety@freemail.hu</i>

